

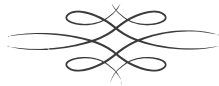
Євгенія Ярошинська

ПЕРЕКИНЧУКИ

Євгенія Ярошинська

ПЕРЕКИНЧИКИ

Повість

Чернівці
Чернівецький національний університет
2020

УДК 821.161.2"19"(477.85)
Я 775

В оформленні обкладинки використано фрагмент репродукції картини відомого італійського художника доби бароко Мікеланджело да Караваджо "Христа беруть під варту" (1602).

Ярошинська Євгенія
Я 775 Перекинчики : повість / упоряд., передмова, примітки
Лідії Ковалець. — Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича,
2020. — 164 с.
ISBN 978-966-423-580-5

Складний, як саме життя, світ повісті Євгенії Ярошинської «Перекинчики» значною мірою трагічний: тут ідеться про денационалізацію частини українства й ті неминучі втрати, які вона спричинила. Разом з тим у творі прочитується мудрий заповіт письменниці стосовно того, якими повинні бути / якими мусять себе й нині робити українці.

Повість уперше виходить на рідній для Є. Ярошинської Буковині, до того ж це перше видання твору, в основу якого покладено суто авторський текст, який зберігається у відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки імені Василя Стефаника.

Розраховано на філологів і всіх, хто цікавиться Євгенією Ярошинською, літературою Буковини, загалом українським письменством.

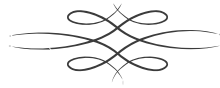
УДК 821.161.2"19"(477.85)

ISBN 978-966-423-580-5

© Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича, 2020
© Ковалець Л. М. (упоряд., передмова,
примітки), 2020

ЗМІСТ

Про Євгенію Ярошинську та її «Перекинчики».	
Спроба цілісного прочитання. <i>Лідія Ковалець</i>	4
ПЕРЕКИНЧИКИ	25
Примітки.....	162

ПРО ЄВГЕНІЮ ЯРОШИНСЬКУ ТА ЇЇ «ПЕРЕКИНЧИКИ» СПРОБА ЦІЛІСНОГО ПРОЧИТАННЯ

Задум своєї повісті «Перекинчики» Євгенія Ярошинська виношувала тривалий час, викладала її на папір у 1896—1897 роках, уперше спромоглась надрукувати за рік до своєї смерті — в 1903-му. Це була друга з трьох повістей, написаних авторкою за коротке 36-літнє життя. Інші свідчення творчої діяльності (численні зразки добротної малої прози, розрахованої, зосібна, й на дітей від їхньої учительки, публіцистичні виступи, унікальні фольклорні матеріали й етнографічні студії, що зі свого боку відкривали Буковину світові, кілька перекладів) — то так само здобутки сильного та невгамовного духу.

Але «Перекинчики» — здобуток особливий. Ставши акцією фактично ледь не всього життя, об'єктом інсинуацій (а вони коштувати письменниці немало здоров'я), до того ж, ставши, мабуть, найбільш автобіографічним твором Є. Ярошинської, «Перекинчики» порушили такі гострі й надважливі, відчувані дотепер проблеми українства, продемонстрували таку потужну громадянську відвагу письменниці й художню зрілість її таланту, що вже це забезпечило окремішність,

неперехідність твору, його належність до кращих досягнень нашої літератури.

Між тим літературознавча наука лиш почасти сповнила свій обов'язок супроти «Перекинчиків» та їх авторки, іще в 1904-му відгукнувшись на першодрук рецензією Д. Лукіяновича в «Літературно-науковому віснику», пізніше зусиллями А. Коржупової (в 1958-му) і Ф. Погребенника (в 1968 роках) перевидавши твір у виданнях вибраного письменниці і принагідно сказавши про нього в передмовах та деяких інших публікаціях. Аж віднедавна інтерес до Є. Ярошинської та її спадщини активізувався: великі твори іноді справді живуть у майбутньому часі більш інтенсивно та повно, ніж у своєму. Власне, було застосовано цілу низку нових методик і матеріал введено в широке дискурсивне поле (праці Н. Зборовської, І. Кейван, С. Кирилюк, Л. Козицького, М. Крупки), що, однак, не зняло потреби глибших, спеціальних розмислів над повістю та її републікацію.

Наше видання і наші розмисли — то спроба запрошення у складний, як саме життя, значною мірою трагічний світ «Перекинчиків», де, однак, зоріє «розвидняючийся день», прочитується мудрий заповіт письменниці стосовно того, якими повинні бути / якими мусять себе робити справжні українці.

На шляху до читача

Розмова про передісторію повісті немислима без розмови про патріотизм, українськість авторки — першої української письменниці Буковини, шляхи її самовиховання в цьому напрямі. До українського Є. Ярошинська мусила тяжіти генетично, як генетично, на рівні глибинного досвіду вона була налаштована розвиватись інтелектуально, духовно, політично, ставати в опозицію до того, що суперечило її розумінню правди. Одне з підтверджень — у листі письменниці до бібліографа І. Левицького від 18 червня 1896 року, власне, тамтешня присутня згадка: «Наш рід походить з Росії [цілком можливо, з підросійської України], відки дід мого отця в році 1812 зайшов на Буковину. Він був політичним преступником, вповідав, що походить з високої родини, але за політичні конспірації був засуджений на велику кару, від котрої спасся утечею за границю»¹.

¹ Ярошинська Є. Твори / Упоряд., підгот. текстів, вст. ст. та прим. Ф. Погребенника. — Київ : Дніпро, 1968. — С. 404–405. Далі поклик на це видання в тексті.

«За границею», себто ж на Буковині, у найвідсталішій провінції Австро-Угорської монархії, поміж інтелігенцією чимдалі, тим усе більше запановував дух німецького, а відтак і румунського. У цитованому листі Є. Ярошинська зізналась, що її «образоване було виключно німецьке, бо хоть в нашім домі говорилось по-руськи, то, пішовши до шкіл в Чернівцях, не чула-м нічого про руськість, бо там все було німецьке» (с. 405). Маючи «німеччину», а ще перекладений німецькою масив світової літератури за добру школу, талановита учениця, однак, тільки на початку спробувала себе у творчості цією мовою й друкові у престижних виданнях Чернівців та самого Відня, дарма що ті винагороджували добрими гонорарами.

Певні привілеї, вищу освіту аж у Цюриху обіцяли дівчині земляк, відомий етнограф і журналіст Г. Купчанко та його орієнтовані на Московію колеги — лишень би «госпожа Ярошинская» заговорила в літературі по-російськи та приєдналась до їхнього кола. Молода авторка відкинула цю спокусу («я свій нарід ніколи не покину...»): після шестикласної школи вправ у Чернівцях вона згодом екстерном склала іспит на право викладання руською (українською) та німецькою мовами, позаяк батько, сільський учитель, не мав змоги подбати про освіту доньок, а за традицією мусив забезпечити її синам. Що ж до власної творчості, власного розвитку, то Євгенія «з юних днів, днів весни» запізнала ще одну духовну навчительку, котра своєю впливовістю переважила інші впливи. Це була духовна культура рідного народу: пісенна спадщина, яку Є. Ярошинська ззамолоду взялась записувати і студіювати, народна обрядовість із її високою естетикою і, звичайно, українська література, що доправлялася на Буковину з-за кордону, але творилася вже й тут зусиллями головно Ю. Федьковича та братів Воробкевичів.

Так, пізнаючи чуже і своє, зробивши його власною школою, майбутня авторка «Перекинчиків» ступила на тернистий шлях служіння рідній, українській справі. Це був її, мабуть, найголовніший вибір. «В мені пробудилась національна самосвідомість, я сказала, що краще вже трудитись для свого народу, як для чужого», — скаже вона пізніше в тому самому важливому автобіографічному листі до І. Левицького.

Праця для народу виявлялася, крім творчості, в живій та суворій конкретиці, не позбавленій, однак, мудрого провіденційного елементу. «Ходячих до школи 80 дівчат учу всего, що їм до практичного житя потрібно. У мене не сміє ніхто дармувати. Вже 7-літні дівчата вишивають прекрасні взори. Старші вчать гачкувати та панчохи плести. Натурально, знає кожда читати, писати і рахувати» (с. 371), — піднесено

розповідала М. Павликові в 1888-му. І через одинадцять літ, у 1898-му (вже коли написані «Перекинчики» взялися тяжко торувати собі дорогу у світ), у листі до О. Маковея начерк із життя вже цілком іншої тональності: «Маючи в класі 80 дітей, не виджу світа з-за порохів та духоти, а все те, що я пишу, то пишу лиш в вільних від тяжкої праці хвилях, чуючи ще не раз фізичне умученє» (с. 413).

Це була жертвна праця, єдиний стимулом якої фактично виявлялося майбутнє. Про нього Є. Ярошинській, мабуть, думалося й тоді, коли брала участь у закладанні сільської народної читальні, коли цілий рік студювала ткацтво в австрійському Фрайденталі — лишень для того, щоб розвинути цей промисел серед буковинського жіноцтва, і коли багатьма іншими творчими зусиллями прилучалась до жіночого руху. Це також був вибір, абсолютно нова соціокультурна позиція, що на Буковині поставила під сумнів непорушність патріархального гендерного укладу.

Думається, ідейний розвиток і навіть радикалізм Є. Ярошинської зміцнився під впливом її багатолітніх листовних контактів (від 1888 року) з М. Павликом, читання видаваних ним часописів «Народ» та «Батьківщина» і навіть дописування до них². Своє значення мало й те, що Українсько-руська Радикальна партія, яку очолював цей діяч, активно підтримувала жіночий рух, і розмови з М. Павликом на гострі, злободенні теми були для Є. Ярошинської як повітря. Власне, епістолярій, навіть архів М. Павлика, де збережено чимало документів, пов'язаних із Є. Ярошинською, виявляється мало не єдиним джерелом пізнання бодай окремих сторінок творчої історії «Перекинчиків».

А закорінена вона в реаліях самого життя, процесах, які відбувались на Буковині щонайменше від середини 1880-х років. С. Смаль-Стоцький назвав ці процеси «проявом емансипації буковинської Русі, котра дотепер задля переваги почуття релігійного над почутем народности почувала себе майже заодно з волохами»³. Як відомо, волохами тривалий час іменували себе дві найбільші спільноти автохтонів Буковини — об'єднані передовсім належністю до православної церкви русини (українці) й молдавани; останні відтак назвали себе румунами, членами румунської нації. Як з'ясував В. Старик, провідники такого румунського національного руху саме під

2 Публіцистичні праці Є. Ярошинської, в т. ч. друквані у згаданих виданнях, досі незібрані, неперевидані, тож маловідомі читацькій аудиторії.

3 Смаль-Стоцький С. Буковинська Русь: культурно-історичний образок. — Чернівці: Накладом «Буковини», 1897. — С. 238.

прапором боротьби за архаїчну «волоську» ідентичність буковинців намагались надати останній румунського національного змісту⁴.

Особливо активно проводила політику румунізації серед православних буковинців православна церква в особі самого митрополита о. Сильвестра Андрієвича (Мораріу). Місцева преса, в т. ч. й німецькомовна, польськомовна, на зламі 1880-1890-х років виступила з критичними відгуками на таку політику, що у свою чергу змусило митрополита написати на свій захист т. зв. «Апологію». Однак ту як усунули фальшиву було знов розкритиковано; «Буковина», зокрема, заявила, що Мораріу «сам підпирав румунізацію і єї ціли тим, що обсаджував і ще обсаджує тепер рускі парафії священниками-румунами, що не знають і слова руского заговорити, не то народови проповідь в его мові сказати. Дальше, що в духовній семінарії не учот по-руски, але семінаристам є навіть заборонено ходити на виклади з рускої літератури, та що тих є морально примушує кидати свою народність і приймати румунску»⁵. Цитований фрагмент взято з допису «Буковинській православний митрополіт і его Апологія», підготовленого Є. Ярошинською на початку 1890 року для журналу «Народ». Побудувавши виклад за матеріалами преси, авторка висловила і своє ставлення до «завзятої, протів русинів якнайострійше виступаючої “Апології”», при цьому дала зрозуміти, що «буковинским русинам серед таких обставин — як власний їх митрополіт протів них виступаєт — тяжко жиєтєся, мусит кождий признати»⁶.

Стаття письменниці так і не була оприлюднена тоді та й пізніше, на автографі ж її помітка, зроблена рукою М. Павлика: «Не печатано з поводу конфіскати». Довідавшись про це, Є. Ярошинська так написала видавцеві «Народу»: «Що моя допись про попів підлягає конфіскаті, дуже мене дивуєт. Прецінь в ній нема нічого неправдивого; я, власне, старалась більше млявою краскою освітити їх відносини до народу, а если би-м дібрала більше яскравої краски, то вийшло б щось такого, о чім ще й світ не чував» (с. 386). В іншому листі на продовження теми важлива обіцянка — своєрідне самозавдання на перспективу: «Дало би-сь ще множество чогось сказати о них [попах], але я лишаю то на пізніше. /.../ Зрештою, я їх і дальше студіюю, вихід і висліднене сих студій подам также до прилюдної вісти» (с. 388).

4 Див.: Старик В. Між націоналізмом і толерантністю. Від Сараєва до Парижа. Буковинський Interrnum. — Чернівці : Прут, 2009. — С. 42.

5 Ярошинська Є. Буковинській православний митрополіт і его Апологія (1890) // ЦДІА України у м. Львові. — Ф. 663 (М. Павлика). — № 205. — С. 59–62.

6 Там само. — С. 61.

Коротко кажучи, проблему було виявлено, вона вже струменіла у свідомості, була «неначе цвяшок, в серце вбитий», а це — найвищий показник творчості.

Щодо безпосередніх студій (як спостережень, роздумів, переживань, вибудовування певної концепції, тобто художньої версії теми), то вони, здається, сховані за пеленою часу. Але досить під кутом зору «Перекинчиків» придивитись до всього створеного цією авторкою в першій половині 90-х, і побачиться цілеспрямований — на «Перекинчиків» творчий рух. Ось оповідання (чи навіть бувальщина) «Брати» (1891) із його суворим застереженням про небезпеку втрати національної цілісності, розщеплення єдиного національного організму. Обоє синів кошового отамана («потіха батька й надія неньки України») потрапляють у підступні любовні тенета вродливої польки, яка вибирає одного з них та й при умові: «Що тобі твій батько, твій народ, твоя віра? Покинь їх!» (с. 55). Отримавши відмову, негідниця руками іншого брата вбиває хлопця, прирікаючи вбивцю та й себе на страшну покару.

Ось образок «Женячка на виплат» (1892), а в ньому на тлі «пишної столиці австрійської» розумний, здібний, зі скромної родини молодий русин, який, щоб закінчити навчання і здобути докторський диплом, таки зважується на вибір — приймає пропозицію хитрого польського панка, котрий береться утримувати його у Відні до кінця навчання, але за це той змушений був одружитись із його підстаркуватою, а головне — духовно обмеженою донькою. «Благодійника» ж найбільше вразила «упертість Івана, що на жоден спосіб не хотів по-польськи бєдувати» (с. 60).

У повісті «Понад Дністром» (1895) узагалі багато матеріалу, співвіднесеного з «Перекинчиками» географічно, образно, почасти й настромом: товариство молодих людей з інтелігентського кола, національно свідома й демократично налаштована головна пара Марія та Орест, сестра хлопця Меланія, яка так нагадує саму Є. Ярошинську (готова писати статті, «займаєся просвітою сільських дівчат», учиць їх читати, шити, вишивати, панчохи плести), переймається становищем жінок, думає про час, коли вони «стануть з мужчинами нарівні» (с. 169)). Є в цій повісті й характерні для «Перекинчиків» палкі почуття, душевні страждання, підступність та інтрига, детективна «закрученість», є певна риторика й публіцистичність, не центральна, а все ж вагома присутність священничої обителі о. Горецького, такої далекої від пастви. Він, отець, «був тихий, мовчаливий, скупий, але не раз мусив потрясти кишеню, щоби догодити примхам жінки та доньки. Межи всіма славний був як щирий патріот і народолубець, хоч его патріотизм

обмежався на говорене руською мовою і читане лиш німецької газети, а єго народолоубство на здиране мужиків» (с. 140); «Панна Горецька не говорила добре по-руськи, хоть була русинкою; коли їй недоставало руських слів, то позичала собі їх з німецького, як у нас майже всі панни роблять» (с. 104).

Водночас життя у «Перекинчиках» виявилось глибшим, складнішим, драматичнішим, до загальної проблематики, пов'язаної з інтелігенцією, її ставленням до народу й національних пріоритетів, доєднався, схоже, й особистісний компонент. Як свідчить листування, в першій половині 1896-го Є. Ярошинську спіткала якась велика душевна драма, котра хтозна чи не знайшла відгомін у повісті. 24 травня 1896 року письменниця зізнавалась О. Кобилянській: «Поїхала-м з жалем з Чернівець, жертвуючи традиціям мого народу і моїм власним переконанєм о особисте щастя. Об сім ще колись поговоримо обширніше, як я на сю справу зимно дивитись буду» (с. 402). У листі до О. Маковея від 4 червня 1896 року те ж саме бажання «охолонути з зазнаних там [у Чернівцях] вражінь, повернути до спокою душевного» — і важлива ремарка: «Тепер збираюсь до написання довшої повісті, буду над нею працювати кілька місяців»...» (с. 403).

Праця над твором ставала, може, й засобом порятунку, нічим іншим, як сублімацією, тобто перенесенням творчої діяльності на вищі, піднесені терени, не кажучи, що реалізацією давніх намірів. А що вона розгорталась у супроводі долання щоденної рутини, то й, мабуть, виявилась тривалішою, ніж гадалось.

Іще тривалішою та складнішою була дорога вже створеного до читачів. У редакції газети «Буковина» рукопис привітали й погодились на друк, запропонували навіть створення відбитку для спеціального окремого видання. Редактор Л. Турбацький у листі до Є. Ярошинської від 8 січня 1898 року висловив таке своє передбачення: «Повинна вона [повість] зробити сильне вражінє, бо зачеплене буковинське жите, оскільки я довідався, — дуже вірно» (с. 436). Отож, у «підвалах» (нижніх частинах сторінок) перших п'яти чисел газети за 1898 рік справді був уміщений початок твору під назвою «В домі протопопи». Але на цьому публікація обірвалась, викликавши, як зазначив редактор у черговому зверненні до авторки, «між православними обурене. Напали на нас з усіх боків, так що тутешні проводирі зажадали від мене рукопису, щоб прочитати дальшу часть повісті, і рішили вкінці повісті надалі не друкувати з чисто політичних причин, бо тим дало би ся волохам і москвофілам оруже до руки, немовбито ми виступаємо против православія» (с. 436—437).

Література, белетристика справді вперше ставали на Буковині «оружем», якого боялись і навстріч якому «рідний примітив /.../ викотив проти автора найважчу свою артилерію»⁷ — найогидніші, геть неетичні зразки тієї ж словесної зброї. Так, у москвофільському виданні «Буковински Вѣдомости» з'явилась анонімна статейка «Новоерівська порнографія», де схвалювалось рішення «Буковини» зупинити друк «сих скверныхъ продуктовъ непорочної фантазії подстарівшоїся т. зв. «панни»⁸. На що темпераментна, імпульсивна Н. Кобринська цілком резонно зауважила: «Ваша справа з новою повістю, то лиш для Вас хвала і честь. Ті річі, котрі загал з обуренням приймає, довшу мають вартість, ніж ті, котрі усім подобаються. /.../ Висказана правда — то найбільша заслуга писателя» (с. 437).

Прикро, що ця подія, здається, не привернула увагу впливових осіб із української національно-культурної громади на Буковині. Останньої вистачило, скажімо, восени того ж 1898-го на організацію та святкування в Чернівцях 100-ліття «Енеїди» І. Котляревського (величаві збори, концерт, відчит С. Смаль-Стоцького), тобто вистачило на салонові заходи й публічне декларування себе як сили. В той час як акт громадянської мужності з боку сучасниці — Є. Ярошинської не набув резонансу, залишився в рідних місцях непривітаним і реально непідтриманим. Авторка «Перекинчиків» вочевидь сама наважилась вручити рукописи своїх творів С. Смаль-Стоцькому, тоді професорові Чернівецького університету, якщо час від часу (скажімо, в лютому 1899-го, відтак у вересні того ж року) обережно згадує про це в листах до Ом. Поповича (с. 416, 418), О. Кобилянської (с. 416), «щоби зволили пригадати доктору Стоцькому, чи схоче він видати той збірник її писань, що в него знаходиться» (с. 418). Але, схоже, й ця задумка не мала успіху.

Хтось рекомендував Є. Ярошинській надрукувати твір під іншою назвою і скориставшись псевдонімом. «Я, розумієся, ніколи на таке не згоджуся, і так не знати, що з моєю повістю стане, видам її хіба вже по моїй смерті» (с. 412) — сумно зіронізувала 22 березня 1898-го в листі до О. Маковея, котрий на той час уже покинув Буковину й мешкав у Львові.

Чи не передчуття кінця спонукало письменницю через кілька літ, 13 січня 1903-го, вдатися з пропозицією до І. Франка як редактора «Літературно-наукового вісника» з проханням оприлюднити твір у цьому часописі («перепрашаючи заразом, що завдаю труду, но не

7 Тарнавська М. Євгенія Ярошинська: життя і творчість // Сучасність. — 1976. — Ч. 6. — С. 20.

8 «Буковински Вѣдомости». — 1898. — № 3. — С. 3.

маю справді до кого звернутися» (с. 423)). І чи не І. Франко як один із редакторів ще й «Белетристичної Бібліотеки» в «Українсько-руській Видавничій Спілці» сприяв тому, що вже тогоріч, у 1903-му, повість Є. Ярошинської під назвою «Перекинчики» й за редакцією В. Гнатюка була надрукована в цьому авторитетному галицькому видавництві окремою книжкою. Перед тим тут уже друкувались І. Франко, О. Кобилянська, Н. Кобринська, Б. Лепкий, В. Стефаник, Л. Мартович, А. Кримський — цвіт тогочасної літератури, не кажучи про переклади світової класики. Тож бути виданою у «Спілці» письменниця мала, певно, що за честь.

Відтак починалася інша історія найважливішого твору Є. Ярошинської — історія його справжнього, повноцінного, але з огляду на складну проблематику й інші чинники все одно непростого життя.

У світі твору

Відомий український мовознавець, свого часу чернівчанин Ю. Карпенко в обговоренні назви твору як об'єкта ономастики висловив цікаву думку: «Назва тим ліпша, чим більший шматок змісту твору, його духу і тональності вона виражає, чим більше у ній ліній зв'язку з твором»⁹. Заміна Є. Ярошинською назви повісті (із «В домі протопопи» на «Перекинчики»), безперечно, означала не просто продовження роботи авторки над текстом, а «перетягування» уваги з локальніших, навіть соціально-побутових площин на дух, тональність, ідейні засади твору і навіть у такий спосіб акцентування уваги на них. Адже «перекинчик» — це і перевертень, за народними повір'ями, людина, чаклуванням обернута на тварину або предмет; і той, хто перейшов на бік ворога, зрадник, відступник, ренегат; і той, хто зрадив свої переконання та погляди. У двох останніх тлумаченнях ідеться про національний, політичний, морально-духовний аспект зради. Саме в таких «крайніх» значеннях фігурує воно в Є. Ярошинської, тяжить над усім текстом як вирок, дамоклів меч, ускладнений до всього ж множинністю форми.

Приблизно так само ця тема глобалізується в І. Нечуя-Левицького, його романі про князя Єремію Вишневецького, між іншим, теж написаному водночас із «Перекинчиками» (в 1897-му) і попередньо названому «Перевертень». Але там досліджувався історичний

⁹ Карпенко Ю. Назва твору як об'єкт ономастики // Повідомлення Української ономастичної комісії. — Вип. 13. — Київ: Наук. думка, 1975. — С. 7.

матеріал, давніша епоха з її усталенишими оцінками, хоча й трагічними пізнішими наслідками. Тоді як в об'єктиві Є. Ярошинської виявився матеріал дражливіший, незаторкуваний ще літературою — вражене вірусом перекинництва сучасне їй рідне буковинське суспільство у двох поколіннях, передовсім сільська інтелігенція в особі духовництва як найбільш постраждала. Персоносфера ця, за невеликими винятками, мала бути знана авторці, сільській учительці, з реального життя, шкода тільки, що біографічні матеріали не донесли до нас хоч якихось відомостей про тих, хто став прототипом дійових осіб. Єдиний образ, природа, «ідеологічна» сутність якого нам зрозуміла, бо співвіднесена, вважаємо, з самою письменницею, її біографічною особою та свідомістю, — образ Анни — опікунки митківського протопопи, стрижневий образ твору.

За спостереженнями С. Кирилюк, у повісті представлено ще й всеохопну панораму «того межового, оскільки розділеного річкою Дністер, простору, в якому їй [письменниці] випало жити й творити»¹⁰; фактично усі топоси твору мають, як уперше з'ясувала ця ж дослідниця, виразні географічні «прототиби». Вірогідно, якраз через них, такі «натяки» можна було б іще пробувати шукати на Буковині документальні сліди людей, про яких ідеться в «Перекинчиках», — скажімо, о. Артемія, о. Моцана, посесора Василовича й навіть дідича Миток — віденського пана Модеста Бекула, який не проти був повернутись на круги своя. Тим паче, що їхні історії, якщо вони справді реалізувалися в «Перекинчиках» у своїх більш-менш схожих варіантах, настільки характерні та яскраві, що мали би й запам'ятатись оточенню.

Та попри все перед нами жива художня реальність, сконструйована відповідно до авторських інтенцій, визначена її, авторки, специфічними духовними потребами й потребами суспільства та самого часу.

Ця реальність починається вже з назви та перших сцен таки в домі протопопи. Спекотний день, заспаний господар зауважує страшний безлад на кухні і циганку-ворожку в сусідній кімнаті в оточенні панночок та челяді. Маска напускної суворості швидко змінюється на маску байдужості й навіть дозволеності. Далекий від святенництва стиль життя¹¹ ще більше компрометує наступний кадр — із протопопихою

10 Кирилюк С. Творчість Євгенії Ярошинської: *своє / чуже* як комунікативна творча стратегія в буковинському просторі на зламі ХІХ—ХХ століть // *Spheres of Culture*. — 2016. — Vol. XV. — S. 158.

11 А. Коржупова пізніше так висловиться про цю сцену: «Бруд, безлад, що панує в кухні протопопів, відповідає хаотичному, бездіяльному і брудному життю господарів» (Див.: Коржупова А. Перша українська письменниця на Буковині [передмова] // Ярошинська Є. Вибрані твори / Упоряд., підгот. текстів, вст. ст. та прим. А. П. Коржупової. — Київ : ДВХЛ, 1958. — С. 21).

в центрі, її обзиванням мужа, скинутою зі стола карафкою з водою (рушниця, що висить на сцені, мусить вистрелити...), вдаваним умліванням — лишень аби здобути собі можливість чергових «приємностей поза домом». Динамізм, інтрига, емоційна напруга, зорова конкретика загалом створюють враження драматично-театрального, навіть кінематографічного дійства, і подібних ефектних сцен у творі багато. Читач же одразу підсвідомо розуміє, що саме зрадлива, знуджена протопопиха буде головним носієм моральної смуги, призвідцею великої тріщини в сімейному укладі.

Так накреслюється магістральна лінія твору, пов'язана з історією сім'ї протопопи Артемія та його дітей Аглаї, Софії та Василики. Усі інші лінії беруть початок звідси — навіть сповнені особливого ідейно-змістового навантаження лінії Анни та її коханого Костя Антонюка чи лінії Моцанів, Василовичів та й Бекула.

Є. Ярошинській як вочевидь дуже вдумливій читачці німецької романтичної прози особливо добре вдається виписування складних, незвичайних драматичних колізій, вузлових (етапних) ситуацій у людському житті, їх внутрішньої наповненості. З огляду на це кожна з колізій могла би бути в центрі самостійного «жіночого» роману, принаймні кожна має характер вставної новели. Чого варті епізоди, пов'язані зі сватанням та одруженням Аглаї з нелюбом, але семінаристом, тривожні передчуття дівчини, перипетії її пізнішого життя — із пробудженням думок про самоцінність, прагненням особистого щастя навіть ціною зради, тяжким психологічним доланням родинних катастроф. Або історія того, як жорстоко помстилася протопопиха сім'ї свого колишнього коханця, — випадок, коли діти мусять нести хрест за батьків. Чи позбавлена делікатності, натомість повна «хвилявого шалу» історія падіння Софії, наймолодшої доньки протопопи, захмарні мрії якої «про Молдаву, про блискуче, повне перепаху [достатку] жите» із щонайменше боярином розбилися в друзки. І чи не резонує з ними, тими друзками, моторошна згадка про «шклянні очі» протопопівни, коли вона на возі ганебно тікала з дому в обійми свого крайнього стану, а не лише безпардонного, рахубистого звабленого дячка...

Значною мірою до багатьох нещасть у цьому творі виявляється причетною ця жінка-вамп — протопопиха. Тож прокляття, що впало на її голову, стає однією з ключових подій і визначає їх дальший розвиток. Свого часу ця негідниця потай від мужа видурила гроші в бідної селянки (за обіцянку-цяцянку випросити в консисторії дозвіл для доньки побратися зі своїм милим), але вона й пальцем не кивнула

заради цього. «От я через вашу мамучку віддала-м доньку за нелюба, та тепер проклинає мене щодня, — скрушно мовить Семениха Софії. — Але Бог ласкав, діждусь і я ще такої днини, що протопопиха так у гіркий кулак заводити буде, як я. Моя праця, мої кроваві леви не вийдуть їй на добре».

Не вийшла на добре мамина натура й Василіці, синові протопопихи: хлопцеві доводиться пережити приголомшливе відкриття, що він — дитя перелюбу. Підкреслимо: повість абсолютно позбавлена еротики, натомість авторкою вміло використовуються алюзії, тонкі психологічні описи для підкреслення захитаності й навіть руйнування в цьому світі високих моральних підвалин, на яких може й неодмінно мусить ґрунтуватися щастя. «Моєму нещастю мамучка найбільше винні. Вони не були доброю господинею, не були доброю мамою», — заявляє Агляя в пориві почуттів, проживаючи як катарсис власну драму і справедливо висновуючи думку про її зумовленість.

Як нам видається, Є. Ярошинська не випадково ракурс уваги майже повністю концентрує на повному фальші приватному житті протопопи і членів його родини, ніби зумисне не даючи їм права осквернювати своєю присутністю (бодай у художньому просторі!) храм Божий, ставлячи під сумнів саме прагнення цих людей до спільного родинного чи особистісного молитовного єднання з Богом. Тож не дивно, що міркування Костя Антонюка про ідеал «правдивого священника, [який] сповняв би по правді свій чин» — як батька, дорадника, лікаря парафіян, сімейство протопопи свого часу піднесло на кпини: «Василіка і его сестри вторували своїй мамі при сміху». У такому дочасному сміхові, згідливому реагуванні на облуду (реагуванні як потуранні) — один із коренів дуже небезпечних тенденцій до чимраз більшого морального звиродніння і конкретної родини, і ширшого загалу.

Прикро, що наразі потурав облуді й сам протопоп — духівник вищого рангу, але цілковита протилежність до ідеалу, позаяк, ставши маріонеткою в руках негідниці, о. Артемій, чоловік ніби й добродушний, «був на все глухий і сліпий», крім забаганок своєї Стефці. І Є. Ярошинська закономірно зміщує погляд на жертви: «Бідні его парафіяне! Вони знали вже, коли добродійка має їхати до купелів, бо тогди панотець був злий, захмурений, а як хто прийшов за якою потребою, то треба було добре потрясти мошенкою». Притім читач добре відчуває підтекст: що жертвою ставала наразі й сама благородна ідея одержимого служіння пастві як найвищого добродійства.

Паства ж виявляється ошуканою ще й у тому сенсі, що її праця, її «краві леви» мають ще один вектор свого безглузого і

безповоротного зникання: фактично вони йдуть також і до Відня в кишеню дідича Миток Модеста Бекула, дарма що той, потопаючи в розкоші, цинічно філософує, що, мовляв, «нарід, особливо руський нарід лінивий, некультурний, темний». Цей чоловік іще страшніший і небезпечніший від о. Артемія, бо він сам хитрий, підступний, не кажучи що аморальний, до того ж екс-русин, перекинчик, тепер затятий волох, якому видається вкрай важливим рекрутувати до лав волоських нових русинів.

Через показ життя персонажів, а то й у прямий спосіб, сказати б, публіцистично виписуючи анамнез постраждалого суспільного організму, письменниця дає зрозуміти, що перекинчицтво як явище зденаціоналізованості могло зродитись за сприятливих для себе обставин — там, де серйозні проблеми з духовністю, де панує пристосуванство, кар'єризм, де загалом нехтуються моральні чесноти. Воно — наслідок здеморалізованості і водночас причина її поглиблення. Саме тому о. Артемії, який ішов «у всім за радою своєї жінки, [...] будучи русином, пристав до волохів, бо так скорше зможе дійти до всяких почесний. Тота рада не вийшла йому за зле, бо як умер старий протопопа, то хоть о. Артемії мав найменше здібностей, то все-таки зістав він протопопом, тому що був записаний у консисторії яко щирий волоський патріот [...] Зволошившись так сам, почав і вдома запроваджувати волощину».

Є. Ярошинська не випишує генеалогію своїх антигероїв, вона жодним чином не торкається їхнього соціального походження, однак не минає нагоди бодай слово сказати про минуле хоч когось із них. Сконстатувавши, що доньки протопопи «видавали себе всюди за волошок, /.../ насмівалися прилюдно з усього руського», а син протопопи, гімназист, «вивчився вже добре говорити по-волоски», і це справляє батькові велику радість, письменниця мовить про неодноразовість застережень ліліки, протопопишиної тітки: «Господи, якби то се вчув покійний дід, то ляг би назад до гробу, бо в него дома говорилося завше по-нашому, по-людски, а не якоюсь чужою мовою». Вибухи генетичної пам'яті мають також інший несподіваний вияв — скажімо, коли після здачі матури щасливий Василіка зі щасливою матір'ю розмовляють по-руськи: «Обое були зворушені, то й ужили тої мови, котрою розмовляли змаленьку та котра їм в хвилях зворушення сама лізла на язык».

Іще ближча генеалогія стосувалась передчасно згаслого батька Анни, про якого письменниця, шкода, що мовить скупом — тільки як про щирого русина, народолюбця, який найбільше вплинув

на формування національної свідомості й народолюбних, незалежницьких помислів своєї доньки, не кажучи, що подбав про її освіту. Виходить, у середовищі буковинської інтелігенції навіть своєрідний інститут родини виявлявся неодностайним, двоєдушним, ідейно розщепленим. Свого часу думки про небезпечність цього трагічного національного феномену висловив Т. Шевченко у «Великому льосі» (1845), а зараз їх фактично знов артикулювала Є. Ярошинська у формі прямого безкомпромісного вердикту, проказаного вже на початку твору: «Жадоба почестий і користолюбність винародовила не одну руску родину на Буковині, дала волохам много інтелігенції і щирих патріотів, бо вже нема гіршого, запеклого волоха, як русин-перекинчик».

Складна картина різнорідного ідейно-духовного та навіть політичного життя крайової еліти неминуче передбачала й опірність перекинчицтву, навіть постановку питання про саможертвоність і розрахунок як опозиції. За точним формулюванням С. Кирилюк, «повість і побудована на постійному протиставленні (протистоянні) позицій»¹². Власне, історія Анни (попри маргінальне становище героїні в домі протопопи — на правах бідної родички, але зовсім не простої дівчини з народу, як пише Ф. Погребенник (с. 19), питомої інтелігентки) чи не найбільше демонструє протистояння перекинчицтву на родинному рівні та й на рівні загальному. Своєю шляхетністю, благородством душі Анна перевищує кузенка, не кажучи про тітку, їхню матір, вона вміє з гідністю обстояти свої переконання і нікому не дозволяє посягати на них. Чи не під впливом феміністичних поглядів цієї дівчини дещо ближча до неї Аглая зважується захищати право на особисте щастя, а подруга Октавія, донька посесора Василовича, стає щирою русинкою (раніше вона «стидалася своєї народності та з мамою балакала по-польски»).

Поступово зміцнюється і позиція самої Анни, головної фігурантки в середовищі нової інтелігенції: з романтичної, мрійливої, лишень зорієнтованої на працю задля народу перед читачем пізніше постає значно твердіша натура, яка таки активно виявляє себе у практичній діяльності (див. с. 19), здобуття освіти, вчителювання, участь у відкритті читальні, контакти з селянами її тільки загартували. І висновок, який робить Анна зі своїх спостережень за життям, був надто присутній для всього українства — не тільки для буковинців: «В більшості наших людей нема цілей життя, нема вищих ідеалів; вони живуть з дня на день, не интересуючись, що округ них пропадають сотки менших братів в темноті! /.../ Вже в школі не виховують нашу

¹² Кирилюк С. Цит. праця. — С. 159.

молодіж на патріотів, бо се й неможливе, як єї виховане повірене по-найбільше чужим людям, котрі з всего нашого насміхаються і таким способом у молоді душі легковажане до свого життя заціплюють. Через такі суспільні обставини моляться так багато наших чужим богам /.../ А чому в нас жінки та дівчата инакші — се має свій корінь в тім, що їх не вчать, які обов'язки мають вони взглядом суспільности, лиш яких прав вони мають домагатись від неї. /.../ В наших жінок замало патріотичного почуття; доки так буде, доти буде падати ще много жертв на полі космополітизму, буде ще много таких, що будуть ся чути нещасливими...» З таких виразних поглядів фактично однієї зі своїх предтеч починалась Олена Теліга як авторка статті «Якими нас прагнете?».

Маючи Анну за своє *alter ego*, виповідаючи її устами власні найпринциповіші думки, Є. Ярошинська, може, з огляду на таку виняткову інтимну близькість не концентрує на образі, вчинках, поведінці героїні багато уваги, натомість її, Анни, очима й серцем (прямо чи опосередковано) сприймає все, що відбувається довкола. І чи не з огляду ще й на особисту трагедію самої письменниці у творі стільки місця відводиться долі Костя Антонюка, мужицького сина, з яким Анну пов'язало й ідейне розуміння, велике любовне почуття, і велике розчарування, змінене на прощення перед смертю? Пройтися бодай подумки, «художньо» тією дорогою, якою пішов Кость, означало збагнути його поведінку, суть його перекинництва як одного з варіантів ганебного явища, а вже затим — не виправдовуючи, хоч засуджуючи — великодушно, по-християнськи простити.

До Миток із гімназії в Чернівцях хлопець привіз думки, сугольні тим, які хвилювали й Анну, — про неприпустимість винародовлення й запобігання перед «німеччиною», про те, що «кождий гнеться до чужого, а про своє забуває». Але визначити власні обов'язки перед народом, засоби служіння йому Кость навіть під впливом Анни до кінця не спромігся, пориви його душі не стали переконаннями. Тож, потрапивши до Відня на науку, зійшовшись там із Бекулом, хлопець втрачає незалежність. Він купується на щедрі винагороди, а, обладявшись можливістю здобуття ще й руки доньки Бекула Аврори, сам стає перекинчиком.

Не подаючи винародовлення протопопи як процесу, Є. Ярошинська робить це доволі докладно в історії молодого Антонюка: полегшене зітхання-нагадування хлопця самому собі, «як то він колись спав на твердих дошках, накритий тільки веренею, а тепер лежав на м'яких подушках»; щораз більше нарікання (в думках) на Анну, на її

«вічне ношене з народом, з народними ідеалами» — і розрив із нею; замість недочитаної «Енеїди» переймання поезією В. Александрі лишень для того, щоб краще відчути мову румунську й догодити Аврорі; уникання прямої відповіді на запитання, чи він русин, через це ще певні докори сумління; розрив зі студентським товариством русинів, натомість наближення до подібного волоського товариства (він і не почервонів «навіть зі встиду, що аж тепер розірве тоті зв'язки, котрі его ще з русинами в'язали»); пізніше кпини з рідної мови, «з усього, що в русинів святе»; уникання-відцурання батьківської хати й рідних людей під час перебування в Митках і вже останні конвульсійні жести (Кость «машкариє русинів, сьміявся з них, писав навіть коротенькі статії до волоских газет, котрі їдою і жовчем до всего руского переповнені були»).

Попервах претензії хлопця були начебто виправдані, їх «озвучено» знову ж таки через внутрішнє мовлення: «Чого можна в русинів добитись? Чи мають вони своїх людей в парламенті чи в міністерії, чи мають аристократів, котрі б чоловіка запротегувати могли? Тримаючи з ними, треба бути вічно бідним...». Їх, ці закиди, можна було б навіть зрівняти з відвертим і болючим окликом І. Франка, що пролунав у його відомій автобіографічній праці «Дещо про себе самого», якби в першому випадку не шукалось теплого місця в житті, не виправдовувалось ренегатство, перевертенство, а в другому — навпаки! — не звучало величезне страждання, що його, Франкова рідна раса «така родюча на всякого роду ренегатів, перевертнів» — тобто таких, як Кость Антонюк.

Письменниця неодноразово дає змогу персонажеві відчути себе чужим, обдуреним у середовищі Бекула. Зрадивши своє та й до волоського не примкнувши душею («Про волоский нарід було єму байдуже, він не відчував ніколи нічо до свого власного, а що ж до чужого?»), Кость опиняється в катастрофічній ситуації роздвоєння між *своїм* та *чужим*. Доля цього розумного, але німецького духом представника молоді інтелігентської еліти демонструє, наскільки складною може бути взаємодія соціальних засад і патріотичних почуттів людини, як не просто співвідносяться і взаємопов'язані компроміс та зрада. Разом з тим це той персонаж, який справді найбільше показаний Є. Ярошинською «у різних стадіях розвитку характеру, з переконливими натяками на внутрішні суперечності і конфлікти»¹³ — на відміну від інших перекинчиків — із кола о. Артемія, тим паче Бекула як, мабуть, наймерзеннішого їх репрезентанта.

¹³ Тарнавська М. Цит. праця. — С. 19.

Фактично історія Костя стає важливою художньою ілюстрацією думок того ж І. Франка, висловлених у статті «Двоязычність і дволичність» (1905), — про те, що це «якась таємнича сила в людській природі каже: «Pardon, ти не маєш вибору; в якій мові вродився і виховався, тої без окалічення своєї душі не можеш покинути, так як не можеш замінитися з ким іншим своєю шкірою.

І чим вища, тонша, субтельніша організація чоловіка, тим тяжче дається і страшніше карається йому така переміна»¹⁴.

Анна з усією властивою їй мудрістю приймає з боку Костя і ту переміну, й покару, хоч і тяжко приходиться до своєї душевної рівноваги. І чи знов не промовляє тут авторська самосвідомість, власний життєвий досвід письменниці, її готовність «жертвувати традиціям народа і власним переконанем о особисте щасте», як писала О. Кобилянській. Тим паче, що в лінії життя Анни (після закінчення учительської семінарії в Чернівцях вона стала сільською вчителькою, «винаймила собі окреме помешкане») знов багато досвіду Є. Ярошинської: «Щодень в малій душній, переповненій дітьми клясі, щодень одна і тога сама робота, щодень одні і ті самі враження та неприємности /.../ «Власне, се є моєю задачею нести світло там, де його нема, зробити з сих напівдиких дітей порядних, статочних, свідомих людей!» — сказала собі, дивлячись на дівчурку...». І це, мабуть, її ж, письменниці, заявлена наприкінці відмова Анни від особистого блага й намагання у праці для народу «знайти щасте, задоволене, властиву ціль житя», це її, Є. Ярошинської, «особиста філософія життя»¹⁵.

Важливо, що бодай під кінець твору позиція молодих національно свідомих русинів і тих, хто не декларує своїх переконань, але тепер із розумінням ставиться до духу нового часу (о. Моцана, посесора Василовича), набуває явної переваги над перекинчиками (набуває опірності), їх коло ширшає. Ширшає навіть за рахунок запізненого усвідомлення Костем Антоном своєї провини перед рідним народом. Помітно «вирівнюється» лінія о. Моцана (саме він опиняється поруч із постраждалою Софією як її бодай тимчасовий дорадник, саме він як батько підтримує і свою власну доньку в її благородному способі буття; «виповняючи таки в своїм селі обов'язки поштової експедиторки, [вона] употребляла цілу свою пенсію [зарплату] на підмогу убогих та хорих»).

14 Франко І. Двоязычність і дволичність // Додаткові томи до збір. творів у 50-ти т. — Київ : Наук. думка, 2010. — Т. 54. — С. 602.

15 Тарнавська М. Цит. праця. — С. 19.

Під впливом обставин, духу нового часу навіть образ *la femme fatale* поступово втрачає актуальність і майже сходить зі сцени (хоч за кулісами залишається її, може, й небезпечніший чужий «аналог» — утриманка Бекула, справжня авантюристка Роже, як залишається так схожа на матір у пошуку «приємний поза домом» та ж Софія). Позитивна динаміка виявляється і в тому, що під тягарем переживаних відкриттів, страшних розчарувань у материній доброчесності, а ще під впливом Анни, пригод власного серця саме Василіка (як один із перекинчиків, як блудний син матері-блудниці) змінює вектор свого національного й життєвого поступу в бік рідного народу. У такий спосіб накреслюється добра перспектива, захитаний ідеал чоловічої національної мужності, над яким розмірковувала Н. Зборовська в контексті аналізу повісті Є. Ярошинської¹⁶, може вийти з горнила випробувань, пошуку власної національної ідентичності навіть зміцнілим. Ось чому (зваживши на ці та інші моменти) є підстави не погодитись із категоричним закидом Д. Лукіяновича про «перевагу чорної краски» у творі письменниці¹⁷.

Покладаючи на образ Анни велике ідейне навантаження, авторка разом з тим не обходить можливості збагачення його та й інших образів, інших сцен теплими людськими рисочками: «...Стояли [Кость та Анна] кілька хвиль в німім безсловнім щастю. Такі хвилі трапляються лиш раз в людськім житю, лиш раз відчувається те велике, несказане щасте першої непорочної любви, де завмирає серце, де плачуть очи, де тремтить ціле єство під напливом того перевищаючого чувства...»; «сердечно єго [Костя] руку стиснула, мов хотячи висказати те, що перед людьми не сміла...». Навіть протопопиха, подивляючи якось красу природи, звідала несподівано добрий емоційний сплеск: «Там далеко проходжувалися єї діти; на їх вид пробудилося в єї серці якась дивне чувство, якась туга бути справді такою доброю і чесною, за яку єї діти тримали».

Зазвичай скупі, зовсім «неромантичні» пейзажі в «Перекинчиках» розпросторюються, кількісно більшають, коли стають площиною зустрічі Анни й Костя найкращої пори їхнього життя — пори, осяяної сонцем любові: «І справді розкрилась перед ними гарна картина. Сонце було вже над заходом і, гей перекрадаючись крізь густу трощу та зелені лози, освічувало ще ясним червонявим сьвітлом тихе водне

16 Зборовська Н. Код української літератури. Проект психоісторії новітньої української літератури: монографія. — Київ, 2006. — С. 124.

17 Лукіянович Д. Є. «Нові книжки»: Ярошинська Є. «Перекинчики» [Рецензія] // ЛІНВ. — Т. 26. — Кн. 4. — С. 30.

зеркало. Далеко виднілися широкі поля, що, мов зелені та жовті ленти, в соняшних проміннях купались».

Подібні картини так само допомагають збагнути «почерк», стиль Є. Ярошинської, зорієнтованість її на особливого адресата — може, не тільки з інтелігентського середовища, а ширшого, адресата, якому, здавалось, іноді для кращого зрозуміння варто й у формі прямиї сказати про свої думки та ідеали. Очевидним є і вміння письменниці бути різноплановою навіть у межах одного художнього простору. Адже зовсім тонке, поетичне тут єднається з епічним та публіцистичним, вільно — наче в житті — уживаються тонкий гумор із їдкою сатирою, реалістичне, романтичне із сентиментальним і навіть натуралістичним; цілком модерна іншомовна лексика (на зразок «департамент», «санкціонований», «аргумент», «інструктор», «дисонанс», «рефлексія», «контент») сусідить із нашими специфічними словами та формами («кириня», «вереня», «вторувати», «погірдливий», «будучність», «борба», «почуване», «туманити», «мужности» і т. под.). Це те мовлення, що тяжіє до інверсованості, до специфічного порядку слів, у переважній більшості випадків цікавого, хоч і співвіднесеного із законами німецького синтаксису. Але чи має велику рацію Д. Лукіянович у своїх категоричних наріканнях на «слабе опрацьоване [Є. Ярошинською] стилю і мови», навіть «брак терпеливості з боку авторки»¹⁸? Очевидно, свою відповідь мали б дати мовознавці, інакше дискусійним залишається, чи в умовах невиробленості, неусталеності мовних правил, до того ж в умовах такого напруженого життя, яке проживала ця авторка, доречно ставити їй на карб послугування власною манерою письма.

Зв'язок із фольклорним, пісенно-музичним, літературно-художнім матеріалом (життям і творчістю Ю. Федьковича, Т. Шевченка, німецькою популярною любовною романістикою, якою зачитувалась у молодші роки навіть протопиха і за якою навіть намагалась до певної міри жити) у «Перекинчиках» майже завжди нештучний. Це ніщо інше, як діалоги культур, їх ціла парадигма — від повноцінних, рівноправних до псевдодіалогів. Бо саме так можна кваліфікувати, скажімо, народнопісенні звертання Анни до коханого, що спершу знаходили теплий щирий одвіт, і почутий нею ж згодом у домі протопихи волоський романс, болючий, як рана, позаяк у сув'язі голосів уже був і голос Костя. Та й згадки про влаштування місцевою інтелігенцією вечірок, навіть балів (зі своїми нормами поведінками, тематикою спілкування) так само стосуються діалогів культур, не кажучи про майстерне домашнє музикування доньки Василовичів на фортеп'яно;

¹⁸ Лукіянович Д. Цит. праця. — С. 34.

присутність класики (Шопена, Ваґнера) в цій колісній задивленій на Польщу проукраїнській родині, звісно, не випадкова, це був новий шлях до порозуміння культур з метою взаємного розвитку. Тож маємо справу таки з інтелігентським середовищем, неодномовним, кількісно нечисленним, у якому були свої спільноти з різними духовними орієнтирами, традиційними, але й новими формами культурної активності, що зринали на тлі нових зовнішніх імпульсів. Це середовище тяжко долало шлях свого розвитку, в т. ч. і через перекинчицтво.

Важливо, що письменниця часом і простолюду виводить на сцену, але не для замилювання строями, показ звичаїв, обрядових релігійних дійств, яких у творі по суті нема, точніше, опису яких старанно уникнуто, — притому, що під вінець іде Аґлая, донька протопопи, і звершується поховання її малолітньої донечки, а там і Костя. Простолюду у Є. Ярошинської виступає вже і як доволі згуртована сила, що протестує проти ганебного поведження панотця, і, «роз'ярена до крайности», погрожує переходом «на унію», тобто готова сама до перекинчицтва як крайнього заходу. Простолюду — це і повний антипод протопопихи — згадувана вже Семениха з її прагненням жити за законами честі, дарма що це коштує їй дорого, це і батьки Костя, таки мало виписані, і гурт «парубків та дівчат, що по тяжкій денній праці зійшлись посьміятись та посьпівати», а своєю сумною сирітською піснею зворушили Анну до сліз. Водночас це й оточення безіменного (бо не вартого носити ім'я) дячка, таке ж грубе, так само здеморалізоване, як і відома частина суспільної верхівки. Чого варта ось ця моторошна заувага письменниці: «На похороні, як Аґлая вмлївала, плачучи за своєю дитиною, присутні нишком з сего сьміялись, мовлячи, що добре вмїє комедию грати». Власне, мовило «кілька старших попадь межі собою, попиваючи каву та покурюючи цїґара».

Є. Ярошинська фактично створила для всього буковинського суспільства його своєрідне літературне дзеркало, в овиді якого відбилися, крім тривоги, пронизливої туги за кращим та надії на поправу, суворая правда життя, численні долі буковинців, — як їх побачила, збагнула і спромоглась виписати рука невтомної трудівниці.

Ставши першим у письменстві таким «широкоформатним» твором про буковинське село і водночас долучившись до кращих зразків нашої літератури про священницьке, інтелігентське середовище й на тему емансипованої, сильної жіночої особистості, повість Є. Ярошинської, між тим, належить до знакових художніх явищ передовсім завдяки своєму національному, високому патріотичному духові: ця авторка ж бо справді є «письменницею підкреслено національної

орієнтації»¹⁹. У 1904 році вже по смерті Є. Ярошинської журналіст Я. Весоловський назвав «Перекинчики» «тривким *memento* для буковинських русинів, щоб держалися свого рідного народу і для него працювали»²⁰, хоч адресат твору фактично був із набагато ширшого терену.

І воно на правду тривке — це *memento*, бо й досі, на другій сотні літ свого життя повість не втратила потужної внутрішньої сили, вона й нині покликана багато кого з українців застерігати, попереджати, а то й наvertати до свого, усіх до одного кличучи до мозольної праці задля рідного народу і до свого власного ствердження. У Є. Ярошинської, як ми бачили, було право на такий рішучий поклик, вона й тут була чесна перед своїм читачем, як перед Богом...

Лідія Ковалець

¹⁹ Тарнавська М. Цит. праця. — С. 51.

²⁰ Весоловський Я. Михайло Павлик // Буковина. — 1904. — 7 (20) листоп.

ПЕРЕКИНЧИКИ

I

Надворі був гарячий пополудень. Сонце пекло, мовби хотіло висушити послідні каплі соку з пожовклих від спеки ростин. На подвір'ю у митецького протопопи не видно було живої душі, все десь поховалося від упалу¹, лише бідний индик, що, розпяливши свій округлий хвіст, ступав гордо по подвір'ю, не мав де скритися; сонце дошкулювало єму дуже, тож він роззявив рот, бо думав, що таким способом позбудеся спеки: добре средство, лиш небогато помагало. За подвір'єм стояла гарна резиденція — так називали в селі помешканє протопопи. Й тут, здавалося, все спочивало, — чути було лише жуженє мух, що билися о шиби зачиненої кухні.

За час отворилися двері від протопопової канцелярії і вийшов сам протопопа, позиваючи та пригладжуючи розбурене у сні волосє. Він був високий, худий, з поморщеним лицєм і сивою бородою. Єго великі сиві очі мали вираз добродушности та заразом якоїсь недотепности, нерішучости. Повільним кроком вийшов на ганок і крикнув протяжно:

— Мой, ти, мой, а запрягай-но там коні!

¹ Від спеки.

Давши сей приказ, вернувся назад до хати й увійшов до кухні. Тут панувала страшна кириня²; начине від обіду валялося немите попід лавки, насередині стояв цебер із помиями, коло нього лежав здоровенний віник на купі сьміття, а поверх того всего літали весело міради мух.

— Де то ділися баби, — сказав протопоба сердито, — що полишали все лоском³, гейби по якій війні?

Почувши голоси в сусідній кімнаті, подався туди. Отворив двері і побачив дуже займаючий⁴ образок. На середині кімнати стояв округлий стіл, за столом сиділа гарна чорноока циганка і розклала карти, обіч неї стояли три молоді панночки і стара вже жєнщина, а наймичка дивилася з далекого кута на ворожку, мов на яке божище.

— Що се ви тут робите? — обізвася протопоба з серцем. — Деся позабивалися в кут, а там, якби зайшли злодії, то могли би повиносити все з хати.

Панни зчервонілися, циганка схопилася з крісла і підійшла, щоби поцілювати в руку панотця, а стара жєнщина приблизилася до него, кажучи тихо:

— Не гнівайтесь, панотець; отся шельма вгадує добре — каже, що наша Аглая віддасться небавом, та ще й за семинариста.

Протопоба усьміхнувся якось дивно. — Але то таке стоїть у картах? — сказав голосно.

— Аби я так жила, як по правді кажу, — почала скороязика циганка, — як панна не віддадуться за семинариста, то можете мені тогди наплювати в очи, та й буде здорова, щаслива, багата, аби-м так вийшла за ваш поріг, як говорю по щирости.

— Ну, ну, мовчи вже; чи ти не знаєш, що се гріх туманити людий? Я скажу жандарам, щоби вивели тебе з села, — сказав протопоба, додаючи собі поваги.

— Ей, отченьку, я, бігме, не туманю, я кажу лиш вірну правду, — цокотіла циганка, дивлячися єму в очи. — Чи я тому винна, що панночці паде таке добро?

— Та-бо ви, отець, не перебивайте нам, — сказала стара жєнщина.

— Ну, ну, робіть собі вже, що хочете, я йду гет. Але ви, ліліко⁵, пішли б подивитися, чи не встала ще добродійка, бо я казав уже лагодити бричку.

2 Безладдя, бруд.

3 Кинути безладно.

4 Цікавий.

5 Чужа жінка старшого віку; тут: дружина брата.

З сими словами пішов назад до кухні, а наймичка побігла также туди братися за недокінчене діло.

Протопопа умився, казав собі вичистити чоботи, зачесав добре спадаюче на плечі волосє і пішов до своєї канцелярії. Тут надів на себе нову реверенду⁶, поверх тої порошник⁷ із сивої шерстянки⁸, взяв новий капелюх і паличку та пішов подивитися до возівні⁹.

Тим часом ліліка, виправивши циганку, пішла будити протопопиху. Тота вже не спала, а лежала на софі¹⁰ напівдрімаючи.

— Дав нам Бог доброго гостя в дім, — сказала ліліка, сідаючи на крісло.

— Хто такий? — і протопопиха схопилась із подушок. — Може, панотець Моцан?

— Ей, де там; знаєте, то та ворожка, що про ню говорять, мовбито вона згадувала¹¹ все.

— Але, та де вона?

— Я вже виправила єї, бо панотець гнівалися; ворожила дівчатам та казала Аглаї, що має небавом віддатися за панотця.

— Що ви кажете, ліліко? То треба би лагодитись до весіля.

— А треба, коби Бог дав дочекати, але панотець питали, чи ви лагодитесь, бо вони веліли вже запрягати коні.

— Нащо, чи не хоче то старе чудо їхати зі мною?

— Та відай¹² хотять, бо я чула, як казали в кухні, аби Василка вичистила їм чоботи.

— То я не поїду! Де би я їхала би з ним, пощо єму волочитися зі мною?

— От ви гніваєтеся, а панотець вже й заїхали, — сказала ліліка сьміючись, бо власне в тій хвили заїхала перед ганок бричка, а в ній сидів протопопа.

— Бог би сего дурня побив! Ідіть, кажіть єму, що я не поїду, — сказала добродійка злісно.

Ліліка вийшла на ганок.

— А що, готова вже добродійка? Чому не йде? Коний не можна втримати, так їх муха тне, — сказав протопопа, сидячи на бричці.

— Добродійка кажуть, що не поїдуть, — відповіла ліліка, усьміхаючись злібно.

6 Ряса.

7 Плащ.

8 Бавовняна тканина, схожа на шерстяну.

9 Повітка для воза, саней.

10 Саморобна кушетка, диван.

11 Так у рукописі. За змістом: вгадувала.

12 Здається, мабуть.

— А то що їй сталося?

З тими словами почав влизати з брички.

— От, проїхали-сьте, панотець, — сказала ліліка, оминаючи його питане, — та все буде вам трохи лекше.

Він зирнув на ню злими очима і пішов до хати.

— Що се? — почав зіритованим¹³ голосом, звертаючися до жінки. — Казала-сь рано, що поїдеш, а тепер якась примха стрілила тобі до голови.

— Я поїду, але не з тобою, — відповіла добродійка холодно.

— Ти мене все за дурня маєш?

— Бо ти не дуже й розумний.

На столі стояла карафка¹⁴ з водою, і вона як стій опинилася на підлозі, кинена розюшеним протопопою.

— Ой-ой, умираю, рятуйте, — закричала протопопиха, ніби мліючи. На її крик вбігли панни одними дверми, а ліліка другими.

— Боже, що се сталося? — почали всі лементувати, відтираючи зімлілу.

Протопопа перепудився й сам побіг до кухні по воду, котрою скропив лице своєї жінки. Вона почала ніби приходити до себе, отворяла й замикала очи, гейби хотіла надуматися, що лучилося з нею.

— Ох, як ти перестрашив мене, Артемії, — сказала тихим, слабим голосом, — кілька разів просила я тебе покинути свою натуру, а ти все робиш мені на збитки.

— Вибачай мені, Стефцю, вибачай, я винен, та коби тобі сеся іритация нічого не зашкодила.

Він цілював її руки і дивився на ню благаючими очима. Добродійка усміхнулася незначно.

— Не знаю, може, мені й пошкодить, щось мене тут так болить, — і показала на серце, — а по цілім тілі гей мурашки бігають.

— Ото з мене гадюка! Знаючи, що ти нервова, вистроювати такі авантури, прости мені, душечко.

Ліліка не могла здержатися від сьміху і, закусуючи уста, вийшла з кімнати. Вона була сьвідком не одної такої сцени, бо вже від двадцятьох літ провадила господарство в протопопів. Вона була тіточною сестрою протопопихи, тому-то звали її лілікою, бо так звуть старшу сестру по-волоски, а сей звичай завівся й в русинів на Буковині. Повдовівши, не хотіла стара сидіти коло своїх дітий,

¹³ Знервований.

¹⁴ Графин.

а перенеслася до своєї молоді своячки, котра любила дуже забави та товариство і рада була, що ліліка доглядала її дітий та господарства. Обі згоджувалися дуже добре. Протопопиха вийшла замуж без любови, а що була дуже гарна, шукала собі приємностей поза домом. Все на візитах, все занята якимось романсом¹⁵, не мала часу оглядатися на літа. Змолоду підходили їй молоді студенти та семинаристи більше під густ¹⁶; постарівшия трохи, звернула свої залицяння до менш претенсіональних мужчин, а тепер, будучи вже бабкою, не могла лишити своєї натури та провадила романс із сусіднім сьвященником, котрого жінка не раз плакала та нарікала, що через протопопиху не має житя з чоловіком. Протопопа був на все глухий і сліпий; він тішився, що має гарну жінку, і був сильно переконаний о її вірности, бо вона удавала дома, а найбільше перед людьми, щиро люблячу жінку, піклуючися о его добро жінку. Ніхто не важився розяснити ему вчинки его другої половини, бо одному сьмільчакови, що дав ему явні докази невірности протопопихи, він не то що не подякував, але ще й до сьогодні гнівався на него. І то з тої причини, що в першій злости допустився протопопа того, що вдарив свою Стефцю по голові. Вона тогди напrawdę зімліла і захорувала, й від того часу взялася її слабість, котрої ніяк не могла позбутися, хоть їздила по докторах та по купелях¹⁷. Бідний протопопа не здогадувався, що жінка обманювала его слабостию, як і вірностию; він сипав грішми, щоби затримати собі сей дорогий скарб. Бідні его парафіяне! Вони знали вже, коли добродійка має їхати до купелів, бо тогди панотець був злий, захмурений, а як хто прийшов за якою потребою¹⁸, то треба було добре потрясти мошенкою¹⁹. Не визначаючись великими духовими здібностями, ішов протопопа у всім за радою своєї жінки, котра й нарадила его, щоби, будучи русином, пристав до волохів, бо так скорше зможе дійти до всяких почестий. Тота рада не вийшла ему на зле, бо як умер старий протопопа, то хоть о. Артемії мав найменше здібностей, то все-таки зістав він протопопом, тому що був записаний у консисторії яко щирий волоский патриот. Хоть сьвященники сьміялися з него, хоть розказували собі про его розум ріжні забавні історії, то все-таки не виступали прилюдно

15 Тобто романом, фліртом.

16 Смак.

17 Мінеральні джерела, теплі води.

18 Пожертвою.

19 Гаманець, кашпук із такого мішечка.

против него — звістно, настоятель, аби був такий дурний, як сак²⁰, а все-таки може щось пошкодити. Зволошившись так сам, почав і вдома запроваджувати волощину. Дітем своїм приказував, щоби в школі записувалися на волоску мову, ходили на релігію, викладану волоским язиком. Єго доньки, хоть не уміли говорити добре по-волоски, видавали себе всюди за волошок, кидали кількома волоскими фразами наокруг себе й насьмівалися прилюдно з усього руского. Одинокий син, що був тепер в осьмій клясі гімназияльній, був таки правдивим волохом. Він вивчився вже добре говорити по-волоски, ходив на збори волоских академіків²¹ і не міг вже дочекатися тої хвилі, коли трибарвна лента²² украсить єго груди. Сей син був цілою гордостію і потіхою протопопи, котрий, чуючи єго, розмовляючого по-волоски, не чувся з радости, хоть ліліка казала не раз, закашлюючись: «Господи, якби то се вчув покійний дід, то ляг би назад до гробу, бо в него дома говорилося завше по-нашому, по-людски, а не якоюсь чужою мовою». Но такі протести мало помагали; протопопу зволошив цілу свою родину, а як ще найстарша донька віддалася за волоха, то вже, на превелику досаду ліліки, навіть протопопиха почала вчитися волоскої мови, щоби розмовляти нею з зятем. Так жадоба почестий і користолюбність винародовила не одну руску родину на Буковині, дала волохам много інтелігенції і щирих патріотів, бо вже нема гіршого запеклого волоха, як русин-перекинчик.

II

По бурливій сцені зі своїм мужем зібралась протопопиха, сіла на бричку і поїхала в гостину до сусідного сьвященника, з котрим вязали єї дуже близькі відносини. Жінка о. Моцана була слабовита, нервова; вона виділа і знала, чоґо єї муж ревізитуєся²³ так часто з протопопихою, але, маючи дві дорослі доньки, не хотіла робити скандалу, встидалася виявити перед ними нікчемність їх батька, а найбільше боялася людської поговірки і тому удавала, що не знає нічоґо. От і тепер, як заїхала протопопиха, добродійка Моцанова

20 Дуже дурний.

21 Тут: студентів.

22 Тобто лента з кольорами румунського прапора.

23 Бачиться.

затиснула уста, а все-таки привиталася з нею привітно. Протопопиха була весела, щебетлива, розпитувала про здоров'я та все стріляла своїми ще гарними очима до о. Моцана. Сей був також дуже оживлений, оповідав різні дотепи, з котрих протопопиха реготалася голосно. Аж коли господиня забиралася виходити до кухні лагодити підвечірок, сказала протопопиха так, щоб вона чула:

— У вас уже десь, певно, подоспівали овочі! Ходіть, отче, подивимося в сад та, може, знайдемо там де ваших паннів.

У о. Моцана заблищали очі з радості, а в його жени з досади. Но вона не сказала нічого, лиш дивилася мовчки, як протопопиха вийшла проворно з кімнати і як її чоловік ступав звільна за тою.

Не минуло й чверть години, як нараз вбігла до кухні старша донька о. Моцана з червоним лицем і з повними сліз очима. Увидівши, що в кухні лише сама мати, вона заломила руки і розплакалася голосно.

— Господи, що то та протопопиха робить з нашого дому! Аж тепер я знаю, чому то в нас таке пекло, — се все через отту негідницю! — говорила, заходячися від плачу.

— Що тобі? Кажі, говори! — сказала мати зворушеним голосом.

— Що мені сталося, моя бідна, нещаслива мамо, моя мученице! Ви знаєте все і терпите під тим; аж тепер розяснилось мені не одно, — говорила дівчина, обіймаючи маму і тулячи її до себе. — Таж там у садку тато з протопопихою обіймаються, цілюються; я не вірила своїм очам, мало не зійшла з розуму, побачивши се.

— Мерзкий огидник, — крикнула зворушена мати, — як пустився вже на таку дорогу, то хоть би ховав від дітий свою ганьбу. Але чекай, я їм досолю. Не буде вона вже напастувати²⁴ мого дому. Йди, доню, та накрій до стола, а потім проси їх до кави; наварю я їм такого пива, що будуть мене пам'ятати повік. Лиш не показуй по собі, що ти зіритована.

— Як же я се годна? На мені трясеся ціле тіло.

— Напийся води, то лекше тобі стане.

Дівчина встала, начерпнула склянкою води і випила. Потім оберла заплакані очі і пішла до кімнати робити по приказу матери.

За хвилю почула добродійка Моцанова сьміх протопопихи, що вертала з саду; вона поспішила в кімнату, несучи на таці каву.

— А у вас, їмосць добродійко, дуже красні овочі, а такі смачні, що розпливаються в устах, — говорила протопопиха весело. Не

²⁴ Ганьбити, накликати напасть.

діставши відповіді, піднесла очі вгору і стрінулася з грізним поглядом господині, що розставляла каву на столі.

«Дивись, дивись на мене, як хочеш, а все ти мусиш підлягати мені», — подумала протопопиха, но таки зробилось їй трохи ніяково.

— Прошу, сідайте до кави, — сказала господиня, не величаючи протопопиху по титулі, — сідайте й ви, діти. Тепер я хочу вас, добродійко, запитатися, що належиться такій жінці, котра заколочує спокій в другім домі, стає межи супругами, є поводом сварки, лайки?

Протопопиха почервоніла, але зміркувала зараз, що єї одинокий рятунок тепер в тім, коли вдасть, що сесі слова не тичаться єї.

— Таку жінку, що псує жите межи судругами, не варто приймати до хати, — сказала, силуючись на веселий усьміх, — я б такій зараз показала двері.

— Забирайся, отже, з моєї хати ти, розлучнице, ти, причино мого нещастя! Дивіть, діти, — і звернулася до обох своїх доньок, — через сесю негідницю збиткуєся ваш батько наді мною, через ню не маю я спокійної години; вона тому причина, що він обернув мене за помело²⁵! — Обурена жінка аж почервоніла, говорячи сі слова.

— Боже великий! Отче, бороніть мене! Ваша жінка збожеволіла! — крикнула протопопиха й вхопилась о. Моцана.

— Збожеволіла, збожеволіла, — мені дивно, що се не наступило вже давно, а ти ще насмівашся з мене? Рушай мені з хати, аби тут твоім нечистим духом не несло! Йди вже раз, бо закличу слуги і скажу тебе випровадити.

Роздразнена до крайности добродійка Моцанова стояла, мов олицетворена богиня мести; вся гіркість, всі упокореня, яких зазнала через свою суперницю, тремтіли в єї голосі, а жажда пімсти пробивалася з очий.

— Отче, ви даєте мене так зневажати? Отся публіка²⁶ сьміє мені таке говорити? — кричала протопопиха, ціла червона зі злости. — То ви такий пан в своїй хаті?

— Мовчи, жінко, успокійся, зараз перепроси їмосць добродійку за тоту обиду, якої дізнали від тебе; в них добре серце, вони простять тобі те, що ти наговорила в іритациї, — говорив о. Моцан загикуючись, бо не знав сам, як в сій ситуації знайтись. Встид перед доньками ще гірше єго мішав.

25 Віник.

26 Негідниця, безсоромниця.

— Я маю її перепрошувати? Довго я вже натерпілася, і то все лиш через те, щоби мої діти не довідалися, якого чесного батька мають, но коли пересьвідчилися самі твоїй підлоті, то ніхто не примусить мене мовчати; най забираєся мені з хати! — І показала рукою на двері.

— Обидили ви мене при своїх дітях, але за се будете мене пам'ятати, — сказала протопопиха, зібравшись вже до відходу. — Не будете ви з них мати потіхи. А й ви, панотець, будете сесю сцену тямити; ви трус, боїтеся своєї жінки. Від сьогодні вже по нашій приязни.

З тими словами вийшла з хати. О. Моцан поспішив за нею, но вона й не дивилася на него. З гордою міною сіла на бричку і відіхала, оставляючи в домі о. Моцана правдиве пекло.

— А то що? Не було панотця дома, що ви вернули-сьте так скоро? — запитала ліліка злізаючи з брички протопопиху.

— Був, але вже моя нога не стане більше в єго домі; знаєте, ліліко, він дав мене тій перепуді, своїй жінці, машкарити²⁷. Бог би єго тяжко побив. Знаєте, вона вигнала мене з хати. — Єї груди підносилися і опадали, лице горіло.

Ліліка плеснула в руки.

— Не дивуйтеся їй, вона трохи гей на одно ухо, — сказала погідливо, а тихше додала: — Так тобі вже давно належалося.

— Я гадала, що умру зі встиду; та ще й перед своїми сивулями вигадувала на мене послідні річи; але я віддячуся їй за все.

— От не противтеся, най єї там Бог обрадує. Знаєте, приїхали вже наші з Чернівців; Василіка й Антонюків син поздавали матуру²⁸ дуже добре. Панотець такі урадовані, мовби їх хто посадив на сто коний.

— Богу дякувати, Богу дякувати, що дочекала я ся такого сина. — сказала протопопиха, входячи в хату. — А де ти, Василіка? Ходи та привитайся зі своєю мамучкою²⁹.

— Вони пішли всі до огороду, — сказала ліліка, — йдіть через шклянні двері, то їх там побачите.

Протопопиха перейшла через велику салю, з котрої одні двері провадили в огород. Вона стала в тих дверях і дивилася за своїм сином. Заходяче сонце кидало снопами сьвітла на зелене листе, різнобарвні цьвіти і білим піском усипані стежки. Все те гей тремтіло

27 Сварити, лаяти.

28 Испити на атестат зрілості.

29 Форма, похідна від румунського «мамуца» й українського «мамочка».

від подуву вечірнього вітру, гей філювало³⁰ в ясно-рожевім сьвітлі. Воздух був переповнений запахом рож, резеди та левкоїв. Протопопиха стояла хвилику, вдивляючися в сесю красу природи. Там далеко проходжувалися єї діти; на їх вид пробудилося в єї серці якесь дивне чувство, якась туга бути справді такою доброю і чесною, за яку єї діти тримали. Вона зітхнула тяжко. «Запізно», — сказала сама до себе, махнула рукою і пішла гуляючим дітям назустріч. Межи ними панував дуже веселий настрій; чути було ще здалека голосний сьпів, оживлені бесіди, які заводили між собою молоді. Було їх пятеро: три панни і два паничі.

Один з паничів був Василика, котрого малим кликали з-руска: «Цильку», та тепер дали єму отсе волоске імя. Син протопопихи був гарний, чорноокый хлопець, літ девятнадцяти. Другий з ряду був Кость Антонюк, син селянина з протопопової парафії. Старша донька протопопи Аглая числила три роки більше від свого брата; вона не була гарна, але зате здорова, жива дівчина. Молодша Софія мала ще лиш шістнатцять літ і заказувала на велику красуню. Третья дівчина була одіта в жалобу, се була внучка ліліки — Анна. Вона була дуже гарною, хоть єї лице було тепер смертельно бліде, хоть темно-сині очі дивили мелянхолійно перед себе.

На вид протопопихи підійшло ціле молоде товариство до неї. Насамперед син, щоби повитати дорогу маму.

— Василіко, сину мій дорогий, — говорила протопопиха, гладячи єго буйне чорне волосе, — поздоровляю тебе в матурую; дай Боже, щоби ти з таким успіхом всі прочі іспити поздавав.

— Дякую, мамучко, хоть я не думаю тепер ще о ніяких іспитах, бо от ще лише вчора вечером сказали мені, що я дозрілий³¹.

Сеся розмова провадилась межи мамою і сином по-руски. Обоє були зворушені, то й ужили тої мови, котрою розмовляли змаленьку та котра їм в хвилях зворушення сама лізла на язик. Так уживають майже всі перекиньчики в хвилях зворушення матернього язика, бо лиш сим можемо добре виразити зворушуючого нас чувства.

— А, й ви тут, пане Костянтине, — сказала протопопиха, звертаючися до Антонюка, але вже по-німецки, — гратулюю й вам до матури.

Кость схилився і поцілював єї в руку.

— А на який фах думаєте йти, — говорила протопопиха далі, — певно, що на теольогію?

³⁰ Розходилося хвилями.

³¹ Тобто такий, що досягнув повного розвитку.

— Ні, добродійко, думаю йти на медицину, — відповів молодий хлопець, покраснівши.

— На медицину? А що ж ваші родичі на те? Вони мають цілу надію, що ви будете панотцем! — Лице протопопихи прибрало при сих словах якийсь немилий вираз; їй, видно, не було приємно, що Кость не хотів бути панотцем.

— Мої родичі будуть трохи розчаровані, що їх найлюбійші надії не сповняться, но чи раз мусимо ми розпрощуватися з любими надіями? В прочім я вволив би їх волю, коли ж бо не маю найменшого звая до сьвященничого стану.

— Ви говорите, як який філософ! От так уміли б ви добре здирати мужиків та їсти калачі, — засьміялася протопопиха іронічно.

— Я не материяліст, щоби мене материяльний бік сего житя притягав до себе, бо бути сьвященником лиш задля здирства здаєся мені негідним ділом. — Він випрямився гордо, з его очий посипалось полумя.

— А як же ви розумієте сьвященство? — сказала протопопиха, дивлячися, зацікавлена, з уподобанем на молодого, гарного хлопця. Їй залежало мало на тім, які ідеї він буде розвивати; вона хотіла дивитися на оживлене, з яким він говорив і котре робило его дуже принадним.

— Як розумію, се кождий знати повинен, — відповів Кость на єї питанє. — Сьвященник повинен бути батьком своїх парафіян, повинен бути їх дорадником, лікарем, повинен ділити з ними радість і болість, щастє і горе, а тогди був би він правдивим сьвященником, сповняв би по правді свій чин.

— Ха-ха-ха, — засьміялася протопопиха якось нервово. — Ви маєте рацию, коли не йдете на теольогію, бо з такими ідеями, як в вас, мусіли би-сьте загинути межі мужиками.

Василіка і его сестри вторували своїй мамі при сьміху, лиш Анна мовчала і дивилася з якимсь дивним виразом в своїх очах на молодого хлопця.

— Могли би-сьте собі зараз дібрати добру попадю, — сказала Аглая, побачивши Аннине поведене. — От сеся наша кузинка перенята такими самими ідеями, як ви; вона все лиш про нарід та его добро балакає і помагала б вам постити на парафії.

Обоє так зачеплені спалені, мов злапані на горячім учинку. Сей неделікатний жарт витиснув Анні сльози з очий; вона відвернулася, щоби присутні не бачили єї заклопотаня.

Аглая засьміялася голосно.

— Яка ти ще невинна, — сказала протопопиха, заливаючись і собі голосним сьміхом, — коли тебе жарт так із пантелику збив. От не встидайся, але йди та накрий до стола, будемо вечеряти.

Анна була дуже вдячна протопописі за сей зворот бесіди. Не відповідаючи їй слова, побігла до хати. За нею потягла ціла весела компанія, лише Кость ішов якийсь задуманий, гей не свій. На просьбу протопопихи лишитися в них звинявся, що не може, що ему ніяк, і пішов через фіртку додому.

III

Через кілька день було в домі протопопи дуже весело. Всі тішилися добрим успіхом Василіки; приїздили свояки, знакомі, щоби погратувувати ему; гамір і веселість йшли через цілу хату. Протопопи рад був тим усім відвідинам, бо переконався з сего, що заживає загальної симпатії; протопопиха ще більше пишалася, коли другі добродійки доказували їй, яка то вона щаслива, маючи такі гарні та добрі діти. Сам Василіка не дуже рад був тим гостям, перед котрими мусів пописуватися своїм знанем, мусів удавати вже статочного, поважного, коли ему хотілось там в другій кімнаті з Анною та Софією подрочитися, а часом посьміятися над старими панотцями, наслідувати їх манери та спосіб їх бесідованя. Не раз, аж на усильні³² просьби матері, виходив на салю зарепрезентуватися якому там лисому панотцеві, котрий зараз желав ему, щоби скінчив якнайборше теологію та оженився з такою гарною панною, як була колись его мамучка. Василіка усьміхався на всі такі компліменти, дякував та нудився сердечно при тім, завидуючи свому товаришеви Костеві, котрий, по его думці, був щасливіший від него, бо не потребував слухати таких орацій, подібнісеньких одна до другої. Сидячи при вікні, зауважав Василіка, що у браму їздить якийсь старий сьвященник. Зараз відскочив, мов опарений, від вікна і сказав до занятих ручними роботами дівчат:

— От їде знов якийсь старий піп; ходім чимскорше до альтани, бо винудить нас на остатний гузик; живо утікаймо!

32 Настирливі.

Дівчата пурхнули, мов пташки, з кімнати і опинилися як стій в альтані, що стояла на середині огорода; не бракло сьміху і дотепів при тій скорій утечі.

— Ото мамучка будуть зараз шукати нас, — сказав Василика, сьміючися. — Схотять мене вивести на виставу, аби той старий придивився мені. Цур їм, тим гостям; через них не може чоловік закурити собі цигара! — Він говорив з серцем, гніваючися і сьміючися разом. Дівчата дивилися на него і сьміялися з его злости.

Ледве що Василика закурив папіроску, почулися кроки і до альтани вбігла задихана ліліка.

— А ви чого тут поховалися? Аглайцю, йди борзо прибирайся, приїхали старости, — сказала, не переводячи духу.

Аглая почервоніла по самі уха і стала ні в сих ні в тих; єї уста і руки почали легко трястися.

— Чого ж стоїш, мовби-сь не вміла рахувати до трьох! — гримнула на ню ліліка сердячися. — Як будеш так стояти перед кавалером, то, певно, не подобаєшся ему.

— Та хто то такий, тіточко любя? — питала Аглая, прийшовши трохи до себе. — Семинарист який?

— А хто ж би, як не семинарист? Чей би я не кликала тебе до якого другого; ходи-бо вже, там десь мамучка не можуть собі ради дати. Маєш ти ті кроплі, що дала тобі циганка? Їх тепер треба! — говорила ліліка вже на відходнім.

— От ведуть Аглаю, як вівцю на заріз, — засьміявся Василика. — А ви чому не йдете, дівчата? — запитався Анни й Софії.

— Нащо нас там? Ше, може, би той жених сподобав котру з нас та аж тогди було би правдиве нещастє, бо як же можна так, щоби молодша віддалась вперед, як старша? — відповіла Софія.

— Як можна так, не знаючи дівчини, приїздити сватати єї? — почав Василика. — Сего би я не зробив ніколи. Я мусів би вперед любитися, а потім аж женив би ся.

— А може, ти вже й залюблений? — засьміялася Софія. Василика почервонів так, гейби хто на него гранею³³ сипнув.

— Залюблений, залюблений, — крикнули обі дівчини, плещучи в долоні, — бо чого ж би він так дуже почервонів?

Василіка ще дужче змішався.

— Ет, що ви, дурні, балакаєте, — сказав, хочачи вийти з альтани, але Софія вчепилась его за рукав.

— Васильку, скажи, скажи, хто вона, тота, що ти любиш єї?

— Скажи, скажи, Васильку, ми не скажемо нікому, — просила й Анна.

— Йдіть, чого ви вчепилися мене? — усміхнувся Василика якось таємниче. — Де я мав час думати про любов, як матура сиділа мені на голові.

— Скажи, скажи, я бачу по тобі, що ти кажеш се лиш так, аби збутися нас, — не переставала Софія.

— Ну, що вам казати?

— Хто тота панна, що ти любиш її?

— Панна, звичайна панна.

— Яка?

— Та вже не стара, а молоденька.

— Гарна?

— Чудова.

— Ет, ти вже додаєш, — й Софія віддула губи.

— Ну, видиш, що вам не варт нічого казати, бо ви не хочете вірити.

— Ну, ну, не гнівайся, а як називаєся?

— Октавія.

— Се якесь незвичайне імя; що ж вона, німка яка?

— Ні, знаєш, русинка, — сказав Василика, гей звиняючись.

Софія скривилася, а Анна засьміялася голосно.

— Ну, чого ж ти сьмієшся? — обидився Василика.

— Я не з тебе, а з Софії, що скривилася, мов середя на п'ятницю, почувши, що твоя улюблена — то русинка.

— Що ж, як вона русинка, то хиба не можна її любити? — звернувся Василика до Софії.

Софія покивала головою.

— Я не залюбилась би ніколи в русина, а лише в волоха, бо русини — то самі мужики; певно, й вона з якого там мужицького роду! — Як навчили її перекинъчики-родичі, так вона говорила.

— А хіба волохів нема мужиків? — сказала Анна, почервонівши з досади. — Скажи, Софіє, чи не сором тобі говорити таке, коли ти сама походиш із русинів?

— З яких русинів? Мій батько волох, мати волошка, де ти видиш русинів?

— А вміють вони добре по-волоски говорити? — запитала Анна глумливо.

— Що тобі до того? Ти вже гадаєш, що як ти трохи розумніша від мене, то можна тобі з мене насьміватися? Ми раз волохи, а

русінам, простакам, — засі від нас! — і Софія тупнула ногою до підлоги.

Анна склонила голову; на її устах тремтіла різка відповідь, та Василика не дав їй прийти до слова.

— Чого се ви сваритесь, — почав він, — нібито ви розумієте, що се таке народність? От, ще й жінки будуть мішатися в політику. А ти, Софіє, мусиш завше завести сварку. Навіть не варт, що я хотів розказувати тобі за себе. Не знати, чого то мамучка сунуть сюди, чи не по мене випадком?

— А де ви, діти? — роздався голос протопопихи. — Ходіть сюди, маю вам щось казати.

Всі троє вийшли до неї.

— Ти, Василико, ходи до покою, а ви, дівчата, можете йти собі на прохід. Аглая вийде за час сюди з семинаристом, то аби не застали вас тут, бо ви не повбирані для гостей.

— Аякже, нібито ви нас тому висилаєте з дому? Ви боїтеся, щоб він не сподобав котру з нас, — сказала Софія глумливо.

Протопопиха усьміхнулася незначно.

— От, не говори багато, але роби так, як я кажу.

— Я не хочу йти на прохід, — говорила Софія.

— То йди до кухні та пильнуй там, щоби не гаялись із підвечірком.

— Піду та, може, загляну де на те осьме чудо сьвітове, на котре нам не дають подивитися. Ходи й ти, Анно.

— Ні, я волю піти на прохід.

— Щаслива дорога; та дивись, аби тебе там який казочний князь не ухватив.

Тим часом Аглая накривала в їдальні стіл до підвечірку. Вона вдягнулася в гарну літну сукню, напудрувалася, запекла волосе³⁴ й виглядала досить гарно. Хоч то жених не підходив під її смак, все ж вона сьміялася і кокетувала его, бо думка, що їй скінчилось уже дватцять два роки та що доростає друга, гарнійша сестра, додавала їй сьмілости. З тою думкою застелювала стіл, подавала каву, не забувши всипати до склянки жениха циганчиних кроплів, котрі мали розбудити в нім любов. Нарешті засіла місце коло свого, по її думці, будучого мужа. Сей був собі цілком незграбний молодий чоловік, з малою русявою бородою, сивими очима та задертим носом. До того був іще якийсь такий несьмілий, що боявся піднести очи догори, аби не стрінутися з поглядом панни.

³⁴ Зробила завивку.

Старий сьвященник, що его привіз з собою, старався втягнути его в бесіду, оповідав, строїв жарти, на котрі жених, правда, усміхався, та не виходив зі своєї резерви³⁵. Василика, дивлячися на него, висьміював его в душі, як коли встали від підвечірку і Аглая попровадила гостя в огород, сказав до своєї мамучки:

— Чи сей друк³⁶, що не вміє отворити рота, думає брати нашу Аглаю?

— Тихо, не кажи нічого перед нею, бо зібеш її з пути. Й мені він не дуже подобаєся, та що ж робити, тепер тяжкі часи, дівчат є много, а женихів-семинаристів мало.

— Але де за такого нездару йти?

— Мусить. Якби ми дали йому коша³⁷, то зараз пішла би за нас слава, що ми гордимо семинаристами, а чекаємо на якого там цивільного. Тоді могла би Аглая сидіти до поконвіку. В нас нема гроший, то треба вдоволятися тим, якого Бог дав. Впрочім, він дасться ще обгиблювати³⁸. Лише прошу тебе, Василика, не гудь его перед Аглаєю, а хвали; як хто похвалить, то, може, вона й побачить в нім які гарні прикмети, котрих у него добачити годі.

Василика покрутив головою: філософія его мами не була ему по нутру, та він вийшов мовчки з хати.

На огороді бився бідний Ераклес Капул — так звався привезений жених — з мислями, що би то заговорити з панною, аби заінтересувати її. Обтерши зігріле з духового напруження чоло, сказав врешті:

— У вас дуже гарний огород, — і знов замовк.

— Гарний, — сказала Аглая, зітхнувши, — але коло него дуже багато роботи; майже щотижня треба полоти, чистити стежки, замітати.

— А панна, певно, дуже люблять робити коло огорода? — він підняв несміло свої сиві очі й подивився на ню.

Аглая мало не засьміялася ему в очі, але все-таки відповіла привітно.

— Люблю, чому ні; ми на селі не маємо чим иншим займатися.

— То буде з вас добра господиня! — й знов кинув на ню поглядом.

— Дякую за комплімент, — сказала Аглая напівіронічно.

35 Свого попереднього стану рівноваги.

36 Деревина, друк. Тут – дурний, як пень.

37 Коша – від одкоша, тобто відмовити.

38 Відшліфувати.

— Я не говорю компліментів, а чисту правду, — сказав Ераклес з пересвідченням.

— Тим підхлібнійше для мене³⁹, — сьміялася вже Аглая, — коли ви думаєте, що я дуже добра господиня.

— Глянувши по цілім вашім господарстві, по подвірю, видно зараз, що все находиться в добрих руках, а що й ви причиняєтесь багато до того порядку, о тім я переконаний.

Аглая не знала, що єму відповісти на се; єї почала нудити єго розмова; вона хотіла бавитися, сьміятися, а тут він говорив їй про господарку. Потрясаши головою, постановила вона перейти на иншу тему і зараз-таки запитала впрост:

— Як подобаються вам панни в сих сторонах? Чи красші, як там, у ваших волоских горах?

— До сегодня не бачив я ще жодної гарної, а тепер аж знаю, що тут є дуже гарні панни, — й почервонів, мовби сказав не знати що злого.

— Так, а де ж ви тоті гарні панни бачили? — питала Аглая дальше, блиснувши при тім на него очима й ніби не розуміючи, що се він говорить про ню.

Він подивився на ню таким несьмілим поглядом, що їй аж жаль стало єго непорядности.

— Отже, не хочете мені сказати, — говорила лестячися, — видно, не маєте до мене довіря.

— Чому ні, я маю до вас дуже велике довіре, бо то ви тота панна, котра мені з всіх найліпше подобалася.

Велике слово було сказане. Ераклес відітхнув тяжко, а Аглая спустила ніби соромливо очи додолу.

— Видите, якби я була знала вашу відповідь, то не була б так допитувалася у вас, — сказала тихим, зміненим голосом. — Се виглядає так, гейби я приневолювала вас до якихось там осьвідчин.

Хитра дівчина була з неї; хоть визвала сама єго слова, то все не хотіла, щоби він їй вимовляв колись се⁴⁰.

— Чи, може, ви гніваєтеся на мене, що я вам се сказав? Правда, наше знакомство замолоде ще, аби я міг говорити вам такі річи, але ви знаєте, з яким наміром приїхав я до вашого дому, то пощо ж зволікати справу?

— З яким наміром, яку справу? — дивувалася Аглая, гейби то вона не знала, що Ераклес приїхав до неї в свати.

³⁹ Мається на увазі: Ви мені лестите.

⁴⁰ Пригадував це, докоряючи.

— Таже справу мого подружа з вами. О. Мелітон казав, що мене з радостію приймуть за зятя. Я дуже вдоволений з того, що він завіз мене сюди, бо ви подобається мені на правду, — говорив осьмілений вже семинарист.

Така щирість викликала гарячий румянець на лиці Аглаї; вона чулася его словами так упокорена, так упідлена, що аж сльози виступили їй з очий. Вона була б сего жениха, що стояв перед нею, розтоптала, як червака, а сама була би сховалася під землю від его слів, котрі казали їй, що вона є нічим, як лиш якимсь товаром, про котрий говорив старий сьвященник, що є на збуток, є продажний. Єї збирала велика охота сказати сему неотесаному семинаристови, що вона не вийде за него, що він їй противний, мерзкий, та, погадавши собі, що от-от незадовго будуть називати єї старою панною або що Софія може скорше віддатися, як вона, поборолла всі свої збурені чувства і, затиснувши уста, не відповіла нічого.

Єї зворушене не уйшло уваги Ераклеса, а хоч який був несьміливий і незграбний, то все-таки подумав, що се він своєю особою зробив таке вражінє на ню. Сеся думка осьмілила его; він приступив ближче до неї і, взявши єї за руку, сказав ніжно:

— Що ви на се, панно Аглайцю? Хочете бути моєю подругою?

«Ні, ні», — кричала душа, кричало ціле ество Аглаї, а бліді уста все-таки прошепотіли:

— Хочу.

— От, се дуже добре, що я загостив сьогодні до вас; дай Боже здоровля отцю Мелітонові, що потрудився зі мною. Ходім скажемо, що справа залагоджена, — сказав урадований жених.

«Боже, Боже, який-то він прозаїчний, — думала Аглая, йдучи з ним в хату. — Як то я представляла собі, що той, котрого я любити буду, осьвідчиться мені, а я ущасливлю его признанем моєї любви. А сей не споминає навіть про любов. Боже, чому не можу я вибрати собі мужа після мого серця, а мушу йти за сего недотепу. Га, тепер вже все пропало, та й на що я ще ждати буду? Хто прийде по мене?»

Так не одна молода дівчина занапащує себе через те, що не має відваги до праці, не має сили, щоби почути спокійно те слово «стара панна». Волисть уже продати себе, свою волю, цілу свою індивідуальність чоловікови, котрого не любить, не поважає, лиш через те, аби бути замужною.

Аглая увійшла з Ераклесом в кімнату, де вже сьвітилася ясно лампа. Протопопа грав з приїжджим сьвященником в шахи, а

протопопиха нараджувалася тихо з лілієюю, кілька курій рубати на вечерю. Увидівши входячих молодих, протопопиха зміркувала зараз, що між ними зайшло щось незвичайного, бо Аглая була смертельно бліда, а семинарист червоний, як півонія. Єго денервувало то, що мав осьвідчитися родичам; сам не знав, звідки почати, але, добираючи відваги, підійшов до протопопи і, загикуючись, почав:

— Отець протоєрей! Я заїхав у ваш дім з добрим гадками, котрі й сповнилися, бо я просив панну Аглаю о її руку, і вона дала мені слово. Прошу учинити тепер, що належить до вас.

— Як же то він красно говорить! — сказала ліліка, хоть розуміла дуже мало з тої цілої волоскої орації. — А видиш, Аглайцю, циганка поворожила тобі добре; то її кроплі затуманили єго так борзо. Гарного попа будеш мати; а диви, який гарний.

Аглая усміхнулася якось сумовито, зате протопопиха схопилася втішно з місця і підійшла до шахового столика, бо її муж під час орації жениха моргав на ню, щоби приступила до него.

— Коли Аглая згоджуєся, то я не буду стояти її щастю в дорозі, — почав о. Артемії, дивлячись при тім на свою жінку, чи одобрєє вона єго бесіду, — лише не знаю, що скаже на се моя добродійка?

— Як ти пристаєш, то я сповню певно твою волю! — сказала протопопиха тихим, щирим голосом. — У нас бувало так завше, що жінка повинна покорятися воли чоловіка.

О. Артемії усміхнувся щасливо; сесі слова були бальзамом на єго серце, підхлібляли⁴¹ єго гордості; він думав, що він і є паном в домі.

— Тож най вас Бог благословить, мої діти! — сказав встаючи і цілюючися з Ераклесом. — Дай тобі, Боже, з роси, з води! — додав, стискаючи Аглаю, що не могла вже стриматися та розплакалася голосно.

— Ще одну річ мав би я сказати, — почав знов протопопа, — ви, може, надієтеся на гроші; а в нас їх нема! — й замовк, бо єго жінка так штуркнула єго ліктем у бік, що мало не крикнув з болю.

— Але ще, може, найдеся яка тисячка на нове господарство, — сказав Ераклес розсміявшись. — Ви ж знаєте самі, отець протоєрей, що без гроший неможливо зачинати господарки.

— Ми не схочемо своїй дитині робити кривду, — почала протопопиха, — може, вона буде мати більше гроший, як другі.

41 Лестили.

— Все б таки було ліпше, аби я знав, кільки дістану, бо аж тогди можна собі залагодити порядно свої справи.

О. Мелітон моргнув на него, щоби вже мовчав; Аглая палилась зі стиду, а протопиха затиснула уста з досади.

Вхід Василики перервав сесю для всіх неприємну хвилю. Побачивши їх чей збентежених, приступив хлопець до ліліки й запитав:

— Що сталося тут, що усі так посоловіли?

— Та ж Аглая заручилася.

— Заручилася з тим волом! — воркнув⁴² Василика під носом, та, приступивши до сестри, сказав голосно: — Желаю тобі всего добра; се ти гарно зробила, що виходиш замуж; буде музика, ото гоп-немо собі.

Єго слова повернули цілому товариству добрий гумор, що потерпів через Ераклесові натяканя про гроші.

— Добре кажете, паничу, — обізвався о. Мелітон, — погуляємо трохи, коби лиш те весіле не відкладати надовго.

— Се буде вже залежати від нашого зятя, — сказала протопиха солодко, — коли він схоче, тогди буде.

— Мені здається, що ліпше борше, як пізнійше; оженюся, то й висв'ячуся скорше.

— Як думаєте, за шість неділь можемо бути готові? — Протопиха глянула на своїх.

— Але ж, мамучко, де ми до того часу злагодимося! — сказала Аглая. — Ще треба шити виправу⁴³.

— В тім вже не твоя жура; лиш сир відкладаний добрий; якось ми упораємося до того часу! — сказала протопиха. — А ти, Василика, йди до пивниці⁴⁴ та принеси фляшку вина, бо то не годиться відбувати такі речі насухо.

— Дай вам Боже здоровлечко за мудре слово, їмосць добродійко! — сказав о. Мелітон. — Я ще давно казав, що такої мудрої жінки, як ви, нема на цілу Буковину.

Випивши [за] здоровле молодих, відійшла протопиха з лілікою до кухні; панотці засіли до перерваної партії, а молодята почали з Василикою оживлену бесіду про весіле.

42 Буркнув.

43 Весільний одяг, придане.

44 До підвалу.

IV

Коли такі події відбувалися в домі протопопихи, йшла Анна через село в близький гай. Її думки були якись невеселі, бо часто захмарювалося гарне лице молоді дівчини, часто стягалися брови докупи, як в тяжкім болю, часто затискалися уста, гейби не хотіли виразити, що дієся на дні серця. Вона була сиротою, матери не знала, бо тота відумерла її ще маленькою, а батько скінчився перед роком. По его смерті перейшла Анна на побут у своєї бабки, бо не мала де подітися; а що протопопу був її опікуном, то казав, що буде добре, як вона буде під его дозором. Та в домі протопопи не чулася Анна щасливою. Вихована в цілком инакшій душі, як протопопові доньки, мусіла не раз слухати їх докорів, що се або те не так, як вона каже. Бідна сирота зносила терпеливо всі докори і вимівки; вона була далеко більше освічена, як протопопівни, бо її батько, маючи тільки її одну, дбав про розвиток її духових здібностей. Найбільшою его утіхою було, як учителі і учительки хвалили его розумну доню. Не маючи ніякого маєтку, хотів він вивчити її на учительку, щоби вона мала свій забезпечений бит. Анна приготовлялася власне до вступного іспиту, коли помер її батько. Его смерть наступила нагло, так що він не оставив ніякого послідного розпорядження. Через сесю обставину лишилася Анна на ласці бабки, що вибрала їй протопопу за опікуна. Стара не хотіла нічого чути про учительоване і просила протопопу, щоби также не позволив на те. Анна, сумуючи по батькови, не годна була противитись їх воли. Но, побувши рік в домі протопопи, постановила вернути до науки назад, осягнути власний кусник хліба, не бути нікому тягаром. Мимо своїх сімнадцяти літ була вона дозріла умом і знала розрізнити добре від злого. Від батька, що був щирим патріотом-русином, навчилася любити і шанувати свою народність, тож перебуване в такім домі, де насмівалися з всього руского, не могло бути для неї приємним. Тому хотіла вона зробити кінець своему побуту в домі протопопи. Сьогоднішня розмова в альтані зіритувала її. Їй вийшла вже терпливість слухати лайки на русинів. «Таки постановлю на своїм, — думала молода дівчина, йдучи через зелену сіножать, — бабка не зможе остатись рівнодушною на мої сльози; вона мусить дозволити мені вчитись. Ще сих кілька неділь перебуду тут, а потім наступить воля, буду вчитись, буду

собі жити після мого уподобаня; ніхто не буде завертати мені голови, показувати свої примхи». Її лице прибрало веселіший вираз; вона гей випростувалася і глянула якось гордо перед себе. Власне розстелився перед нею зелений гай з своїми густими корчами, купами цвіток та пахучою, густою травою. Соняшне світло миготіло поміж корчі, падаючи цілими снопами на широкі прогалини та купаючись у величезному ставу, що знаходивсь саме на середині гаю і котрого чиста вода лисніла, мов зеркало, з-помежи зелені. Понад ставом, на високому березі, стояв величезний старий дуб. Се була пам'ятка з колишнього ліса, з котрого лишились тепер лиш корчі. Під тим дубом любила Анна пересиджувати; се було її улюблене місце. Тут давала вона волю своїм мріям, думкам, тут буяла її уява у вищих, кращих країнах, тут забувала вона про свою працю, свою гризоту, про буденщину, а переносилась у якийсь баєчний⁴⁵ світ, повний поезії, повний щастя.

І тепер, сперши свою гарну головку на руку, потонула в думках. З тими великими, зверненими в даль очима, в котрих пробивалась якась загадочна туга за чимсь незнаним, таємничим, з тим напівдитинячим, напівпринадним усміхом, з тою величавою повагою, що ціхувала⁴⁶ цілу її постать, виглядала Анна, мов чудова статуя, що вийшла з-під долота якого старинного майстра. Се й зауважив стоячий на другім березі ставу Кость, бо сказав до себе: «Яка вона гарна, мов котра з тих мітольогічних богинь, про котрі нам в школі кілька набились голови!» І, відв'язавши прив'язаний до корча човен, вхопив за весло і став прямувати до другого берега.

Анна стрепенулась, побачивши его перед собою. Заклопотана, спустила очи і не знала, що робити з собою. Особа молодого хлопця не заклопотала |її так дуже, но думка, що можуть побачити їх тут і донести котрій з кухинок, була для неї страшною. Вона знала наперед, які жарти і дотепи мусила б зносити.

— Ви чей не прогніваєтеся на мене, що я поважився заколотити тут ваш спокій? — почав Кость заминаючись; її зворушене почало мішати й его.

— Чого маю гніватися? Прецінь⁴⁷ гай не моя власність! До него можна приходити кождому! — відповіла Анна, і усміх загравав коло її уст.

45 Тобто казковий.

46 Характеризувала.

47 Аджє.

— Я побачив вас з другого боку та прийшов запитатися, чи не мали б ви охоти поводитись трохи по ставу?

— Чому ні, я люблю дуже возитись по воді; я зросла над водою і призвичаєна-м до неї, — відповіла Анна, в котрій перемогла охота пережити пару приємних хвиль над збентеженням. — Лиш аби не запізнитися; сонце вже над заходом, а мені не близько додому.

— Я проведу вас, не потребуєте боятися; вечер буде дуже гарний. Прошу, сідайте тут на середині, а я буду веслувати.

— Але дивіться, не виверніть мене! — жартувала Анна, сідаючи в човен.

— Сего я не вчинив би вже з огляду на те, що при тій нагоді і я скупав би ся, — відповів Кость, весело відбиваючи від берега.

Через кілька хвиль були вже на середині ставу. Кость перестав веслувати, зложив руки на коліна і повів довгим зором наокруг себе.

— Як тут тепер гарно! — сказав дивуючись, — А я сеї краси до сьогодні не зауважав.

І справді розкрилась перед ними гарна картина. Сонце було вже над заходом і, гей перекрадаючись крізь густу трощу та зелені лози, осьвічувало ще ясним червонявим сьвітлом тихе водне зеркало. Далеко виднілися широкі поля, що, мов зелені та жовті ленти, в соняшних промінях купались. З шувару⁴⁸ почав потягати легкий вітрець, все кругом заворушилось, стало оживати. По тихім зеркалі води загойдалися легенькі фалі.

— Так, тут дуже гарно; я приходжу завше сюди, щоби розвеселитися трохи, — сказала Анна на Костеві слова.

— Чи вам так дуже сумно? — запитав Кость з співчутем.

— Де ви виділи, щоби кому було весело в чужій хаті? — відповіла Анна гей нехотячи.

— Ваші родичі померли вже давно?

— Мама я не знала, батько умер перед роком; я кругла сирота. — Послідні слова говорила придавленим голосом, сльози тремтіли в її очах.

— Се дуже велике нещастя стратити родичів в так молодім віку, — сказав Кость, усміхаючись сумно. — Але і я можу сказати про себе, що я також круглий сирота, бо хто з моїх рідних розуміє мене, хто відчуває те, що дієся з моєю душею? Вони не видять в мені сина, брата, а видять пана, котрий хоче дерти шкіру з мужика, богатитися его темнотою. Я чую і виджу не раз, як вони

всі межі собою веселі, свобідні, а як я прийду межі них, то ніби гей мішаються, ніби гей стидаються своєї веселости, не знають, як болісно дотикає мене таке їх обходжене зі мною, бо потім я пізнаю, що вони не мають до мене довіря, тримають мене за щось висшого, відносяться до мене, як до чужого.

В его голосі тремтів жаль і зворушене. Анна глянула на него.

— Я розумію цілком ваш душевний стан, — сказала тихо, — бо зі мною дієся таке саме; мене тут не розуміє ніхто й не відчуває моїх душевних потреб. Вони числяться до іншої народности, сьміються з моїх поглядів і з того, що я свій бідний руский нарід люблю, а дуже люблю! — Єї очі запалали з одушевлення. — Мій батько навчив мене любити тоту чорну масу, як вони називають нарід, і я буду его науці вірною.

— Ви щасливі, що мали-сьте такого батька, котрий навчив вас любити нарід, — сказав Кость, котрому трохи дивно було почути такі слова з дівочих уст, але він слухав їх з приємностию. — Я не мав такого щастя. В школі ми винародовлюємося, мусимо вчитися чужої мови, так що з часом заступає вона нам нашу власну, матірну. Ми зживаємося так із тою німеччиною, що лиш німці здаються нам мудрими, великими. Ми хочемо стати подібними їм і думаємо лиш по-німецьки, ба з часом кажемо, що наш нарід не годен сам нічого, і тому треба ему опікунів. Не раз гірко було мені слухати, як сьміялися з нашого народу, его мови, обичаїв, навичок; я сперечався з німцями, та, наконець, мусив-ем мовчати, бо кого, що мав я поставити їм против їх авторитетів, против їх культури. Німці були дуже мудрі, не брались винародовлювати сам нарід, бо се було б тяжким, майже неможливим ділом, але вони приневолили его вчитись по школах їх мови. Знали добре, що ті, котрі приневолені вчитись їх язика, з часом винародовлять себе самі. Сей їх рахунок не показався мильним, бо чи ж не балакають у нас по інтелігентних руских домах по-німецьки? Такого, що не знав би висловитись по-німецьки, уважають за неука. Тому кождий тягнесь до чужого, а про своє забуває.

— З ваших слів я пізнаю, що вам все руске і ваш нарід байдужне, — сказала Анна гей трохи погірдливо.

— Ні, я люблю мій нарід і его мову, я ж вийшов з него і рад би, щоби він став сильним, великим, но, на жаль, мушу признати, що се майже неможливе.

— Бо вас так німці навчили, і ви застосовуєте після їх науки свої погляди на нашу народність. Але я вірю в сьвітлу будучність мого народу, і сеся віра не захитаєся ніколи в моім серцю.

Кость подивився на ню з подивом.

— Навчіть мене сего ентузіазму, панно Анно, — сказав благуючим голосом, — навчіть мене, що маю робити, аби переймитись так, як ви, народом.

— Не треба ніякої науки, любіть лише свій нарід і его мову над усе, а ентузіазм прийде сам, — сказала Анна і глянула вже прихильніше на него. — Але тепер наверніть до берега, дивіть, — сонце зайшло вже.

— Для мене воно зійшло аж тепер, — сказав Кость тихенько, сповняючи її розказ.

V

Треба було протопопам ладитись до весіля, а тут не було гроший, не мали звідки взяти, бо ще не сплатили довгів, затягнених на тогідну купелеву подорож добродійки. Про обіцяну Ераклесові тисячку вони не дуже то журились; его можна було збути другими більшими обіцянками, а по слюбі то він не буде вже так довпоминатися; але ж якби ж і упоминався, то тогди можна до него обернути кожух та припімнути ему правила, після яких живуть осьвічені люди. Але виправу і весіле треба було зробити конче. Обоє ходили гей не свої; їх злий гумор відбивався на всіх домашних, бо й Аглая дулася чогось, Василіка ходив задуманий, а ліліка воювала у своїм департаменті, даючи почути слугам свою власть. Протопопиха дошкулювала свому мужеві примівками, який-то з него батько, коли не придбав нічого для своєї дитини, на що він відважився відповісти, що коли б вона сиділа більше вдома, то вони не стрягли б в жидівських кишнях. Ще гей навмисне не приходив ніхто за жадною потребою, не було ні похорону, ні заповідий, ні хрестин, бо тепер був для сьвященників мертвий сезон. Протопопа заглядав в вікна, чи не йде хтось з грішми, но надармо; нікому не хотілося принести жертви, ніхто не подумав про грошеві клопоти свого душпастиря.

— Треба мені конче 30 ринських на матраци для Аглаї, — сказала протопопиха, входячи до кухні на довірочну розмову з

лілікою, — не знати, звідки їх взяти? Тепер так тяжко за гроші, хліб іще не готовий.

Ліліка хотіла її потішити, коли ввійшла якась сільська жінка.

— Добрий день, вам! — сказала, цілюючи обох по руках. — А є отець дома?

— Є, чого вам треба? — запитала протопопиха.

— Я прийшла порадитись, в мене дуже важне діло; прошу, закликайте панотця, — сказала жінка.

— Панотець спить; скажіть, чого вам треба, може, я пораджу вас, — сказала протопопиха.

— Та то багато говорити, а мало слухати, — почала господиня, відкашлюючи. — Ми хочемо починати щось такого, якого в нашій селі ще не було, й боїмося гріха та сьміху; но як панотець скажуть, що воно вийшло б, то наше діло вдало би ся, може.

— Чому ж не скажете, Семенихо, о що вам ходить? — обізвалася ліліка, як жінка замовкла, надумуючись, що казати даліше. — Скажіть-бо.

— То так: я віддалася, як знаєте, за вдівця, що має сина від першої жінки; знов у мене є донька з першого подружа. Діти вподобали одно другого й хотіли б звінчатися. Тепер же ми не знаємо, чи се так можна? — Й подивилася питаючо на обох.

Протопопиха стягнула брови докупи.

— Се важна, дуже важна річ; є при ній і гріхи! — сказала поважно, силууючись додати жінці страху.

— Га, коли гріхи, то най не побираються; я не хочу, щоб вони бідували потім! — і жінка почала збиратись до відходу.

— Чекайте, тут могло би порадити якое, — сказала протопопиха, боячись, щоби жінка не відійшла. — Як владика дозволить їм пібратись, тогди гріха не буде вже.

— А як же дістатися до владики? — запитала Семениха живо; їй було жаль розпрощатись з своїми любими надіями.

— Як? Така проста жінка, як ви, не дістанетеся до него; то треба робити просьбу, удаватися до тих панів, що коло него, а він пришле потім позволіне.

— Коби я знала, до котрих панів удаватися треба? Може, ви завели б нас туди? Я не хочу дурно, в нас є гроші, ми прятали на се діло.

— Як хочете дістати позволіне, то здайтеся на мене; я знаюся з великими панями, вони зроблять для мене все і випросять вам дозвіл у владики, — сказала протопопиха гордо.

— Дай вам Боже здоровлечко, наша золота добродієчко; зробіть се для нас, а будемо щодня молитись за вас, будемо давати на боже за ваше здоровле, — лепетала жінка.

— Я не хочу від вас нічого, лише, знаєте, треба трохи гроший на різні видатки. На просьбу, на штемплі і на інші річі, про котрі ви не розумієте. Я поїду таки завтра до Чернівців і залагоджу справу, — сказала протопопиха.

— Кілько треба буде?

— Треба з 30 ринських, але вже за те скаже панотець заповіди.

Семениха стягнула за пояс, вийняла звідтам хусточку і почала розв'язувати. Упоравшись з тим, подала протопописі три нові десятки.

— Ми хотіли б, щоби ще сих мясниць був слуб, — сказала, дивлячись протопописі в очи.

— Буде, буде, я постараюся о те. Як я кажу, що в тім моя голова, то ви вже не журіться. Я покладу на своїм. Лиш не кажіть нікому про се, що ми задумуємо робити.

— Боже борони! Якби воно не вдалося, то був би сьміх на ціле село, тішили би ся всі вороги.

Семениха пішла, а протопопиха засьміялася весело.

— От маю вже насипки до матраців; лиш не кажіть панотцеві, бо він гнівав би ся на мене.

— То ви не думаєте старатися о позволіне? — запитала задивована ліліка.

— Хіба не мала би-м розуму.

— А то не гріх туманити когось? — в ліліки тремтів голос.

— Гріх най йде в міх, хто жалував би мужика!

Ліліка відвернулася з гнівом; такий цинізм не міг поміститися в її голові.

— Коби ще де роздобути таної вовни, то були б матраци готові, — почала знов протопопиха. — Ага, може, в дворі є яка злишна вовна; тотя паршива⁴⁹ перероблювала недавно матраци, то, може, їй лишилося вовни. Анище, — крикнула на слугу, — возьми-но мішок та йди до двора, поклониси від мене пані посесорці та кажи, чи не мають якої непотрібної вовни, щоби дали мені.

— Ей, добродійко, чого ви докучаєте так тому дворови, та ще до того нехрестам? — сказала ліліка по відході наймички. — Скажуть жиди, що ми вічні жебраки, коли посилаємо навіть по стару вовну.

⁴⁹ Негідниця.

— То мені не в голові, що вони скажуть, коби лиш дали.

Але наймичка заявила за якийсь час назад з плачем, що вже ніколи не піде в двір, бо там ключниця сьміялася з неї і казала, що ще не обстригла псів добродійці на магераци.

— Чекай, скажу я посесорці, що єї ключниця так розбирає собі! Не буде вона вже величатись, бо посесорка нажене єї за образу моєї особи, — відгрожувалася обурена протопопиха, а ліліка рада була тій пригоді, котра справдила єї слова.

Порадившись, поїхали протопопи до Черновець. Тут продали знакомому жидкові ще не помолочене збіже, причім той добре ошукав їх. За уторговані гроші накупила протопопиха ріжних потрібних і непотрібних річий до виправи. Вона хотіла поставитися і видала всі гроші. На весіле треба було жичити, а посагу также Бог мав.

Анна, користаючи з їх неприсутности, заявила своїй бабці, що вона хоче конче вчитись на учительку.

— Що тобі Бог дав, дівчино? Сего не було ще в нашій родині, щоби дівчата заробляли собі самі на хліб. Добре казали мій татко-небіщик, що то небавом має наступити остатня тисяча; я виджу, що вже заноситься на те, бо хто чув таке, аби дівчата не віддавалися? — Й ліліка покивала головою.

— Бабцю, позвольте мені вчитись; я не можу сидіти так даром, мені прикро. Я хочу якогось занятя, праці! — Анна дивилася благально на стару.

— А хто ж боронить тобі працювати? От ходи до кухні, вари, печи, пери, прасуй, замітай або ший, гаптуй — отее жіноча робота, а не сидіти за книжками.

— Коли-бо ви не розумієте мене; я хочу бути незалежною, хочу працювати сама на себе.

— Богу дякувати, що ти така вже розумна, що вже я не розумію тебе. Тому-то літають тобі якісь дурниці по голові. Але я не позволю тобі вчитись, сего не сподівайся!

Стара говорила з притиском; Анна розплакалася.

— Я тут умру, вдурію, сидячи на ласкавім хлібі та слухаючи щодня докорів.

Ліліка подивилася на ню.

— Хто докоряє тобі?

— Нібито ви не знаєте? Всі вони однакові; як тітка, так дівчата находять завше на мені щось ганити⁵⁰, завше не подобаєся їм мое обходжене, моя бесіда.

— Чому ти не скаржишся мені ніколи?

— По що? Не досить, що сиджу в їх домі, їм їх хліб та буду скаржитись ще, аби робити в хаті неспокій? Ні, я хочу вступитись відси, а ви, бабцю, допоможіть мені до того.

— Ей, доню, як ти підеш на тоту професорку, то вже пропала; ніхто не засватає тебе, бо скаже: де з такої вченої буде господиня? Лишишся старою панною та буде сьміх перед цілою родиною, — бідкалася стара.

— Не велике діло, як люди посьміються трохи; мені байдуже про їх сьміх. Бабцю, позвольте, дайте мені волю, а я буду щасливою.

Стара стояла, міцно зворушена; родинні традиції і пересуди боролись в ній з любовю до внучки, дитини єї найдорожшої доньки. Анна вдивлялася їй в лице і сказала ще раз благаючи:

— Я знаю, бабцю, що ви не схочете зробити мене нещасливою і тому позволите мені на науку.

— Добре, позволю тобі, — сказала стара, відітхнувши тяжко, — йди, але потім щоби-сь ти не нарікала на мене. Я хотіла вивести тебе в люди, але ти спротивляєшся моїй волі.

Анна почала цілювати єї руки; вона не посідалась з радости, що вже за першим разом здобула собі бабчине призволене.

Аглая як учула про заміри Анни, глянула на ню трохи завистно і сказала:

— Ти таки дуже розумна, Анно, й тепер вибрала-сь найліпшу часть.

— Чому? — запитала ліліка.

— Бо, маючи свій хліб, не будеш віддаватися за першого-ліпшого нездару, от так, як, приміром, я: за кого йду?

— Ей, Аглайцю, не гріши-бо: що тобі треба? Файний, розумний хлопець, — почала ліліка.

— Аякже, як чобіт із лівої ноги, — підхопила Софія. — Аби лише він та я на сьвіті, то ніколи не пішла би-м за него.

— Чому не пішла би-сь, — сказала Аглая, роздражнена словами сестри. — Мусіла би-сь піти, якби-сь мала під собою таку сестру, як я тебе, та якби-сь не хотіла сивіти дівчиною.

⁵⁰ Засуджувати.

— От, не говоріть про се, — сказала ліліка, — віддасться Аглая, буде попадею, буде їздити по забавах, весілях, чого ж їй більше треба?

— Так, усе на обочи, а біда поперед очи; але що я маю робити? Така вже моя доля. Може, тут і мамучка винні, бо вони гей розкидали грішми, а хто не має гроший, вибирати не може.

— А я буду вибирати й без гроший, — говорила Софія гордо, дивлячись при тім в зеркало.

— Дивись, аби-сь лише не перебрала! — Ліліка була зла, що Софія носить так високо.

— А ти потрафиш здати вступний іспит? — запитала Аглая в Анни.

— Я приготовлялась тамтого року з батьком, тепер попрошу Василіку, щоби повторив зі мною дещо, то чей вдасться мені. — В Анни сіяли очи з радости.

— Ліпше проси Костя, той тебе скорше схоче вчити, як Василіка! — і Софія засміялась глумливо.

— Чому, могу попросити; він дуже розумний хлопець. — Анна говорила цілком спокійно, у своїм щастю не зважала на глум Софії.

— Тобі не випадає просити его, а що він тебе певно ліпше буде вчити, як Василіка, то я скажу татучкови, щоби вони умовилися з ним; прецінь вони твій опікун! — сказала Аглая, що відносилась до Анни все з більшою прихильністю, як інші члени родини.

— Що маю робити з нею, най вчиться, коли забавляла того, — звинялась ліліка перед протопопу, вповідаючи єму про заміри Анни. — Може й є, що буде мати з сего кавалок хліба.

— Добре, добре, най вчиться; тепер багато дівчат береся до того, — сказав протопоп, гей урадований. — А знаєте що, ліліко? Тепер їй не потрібно тих тисячу ринських, що дістала по батькови. Ми, як видите самі, тепер у клопоті, нема відки взяти; най позичить нам ті гроші, а ми будемо єї за те утримувати через цілі чотири роки в школі. Чи не добре я кажу?

Ліліка покрутила головою; сей проєкт не подобався їй анітрошки, але вона мовчала.

— Чого ж ви мовчите, ліліко? Чи не подобалася вам моя пропозиція?

— Не знаю, що то таке пропозиція, отець, але то знаю, що й межі козами може трафитись таке, що як одна жичить в другої, то тогди собі добрі, але як прийде віддавати, то тогди погніваються. Коби й з нами не було так, бо нащо нам треба лиха?

— То ви вірите нам так мало, ліліко? — обізвалася протопопиха, що в другій кімнаті слухала їх розмови, бо то вона намовила мужа, щоби наставав на позичку гроший. — Я не сподівалася сего, щоби ви не хотіли допомогти нам в клопоті.

— Я допомогла б вам з радної душі, але як ви не схочете потім платити за дівчину, то що вона зробить? Лишиться тогди, як серед води.

— Не бійтеся, ліліко, ми знаємо, що як хто пічне вчитись, то мусить кінчити науку. Ми ж не схочемо нещастя Анни; будемо давати, що їй буде треба, а єї гроші потребимо для Аглаї, — й протопопиха усміхнулася солодко.

— Нехай вже буде й так, — сказала ліліка, зітхаючи, — але уважайте, щоби бідна сирота не нарікала на вас.

Протопопка казав Василикови, аби він повторив з Анною деякі уступи⁵¹ з науки, потрібної до вступного іспиту. Але той відказався від сеї роботи, кажучи, що він невправний в даваню годин⁵². При тім додав, що Кость дуже біглий в тім ділі⁵³, бо через кілька літ давав години, і радив батькови поговорити з ним. Протопопка удався до Костя, а сей пристав з утіхою на те, щоби підготовити Анну в науці. Він шукав сам нагоди, що могла би звести его з Анною. Вона зробила на его молоду душу велике вражінє. Він пригадував собі раз в раз всі подробиці їх стрічі при ставі, уявляв собі єї гарні сині очи, чув єї звінкий голос, котрого відгомін тремтів там десь далеко у закутку его серця. Думка — бути з нею щодня, перебувати пару годин в єї товаристві — наповняла ціле его ество невисказаним щастєм. Він був іще молодий, з дівчатами сходився дуже мало, жадна не займала его дотепер. Але Анна була гарнійша за всі, які він бачив дотепер; вона припала ему до вподоби на перший вид. Він був на найліпшій дорозі залюбитись в ню.

Йдучи на першу лекцію до Анни, був Кость неспокійний, знервований, а, побачивши Софію, що сиділа разом із нею в альтані, де мала відбуватися наука, змішався ще гірше. Чого то сеся протопопівна дивилась на него й на Анну так глумливо? Чи знала вона вже про его так глибоко бережену в серці таємницю? Аж як засіли до книжок, віднайшов Кость свою рівновагу й почав викладати спокійним голосом, ставлячи між тим ріжні питання, належачі до

51 Розділи.

52 Тобто в проведенні репетиторських занять.

53 Досвідчений в тім ділі.

річи. Анна піймала⁵⁴ скоро і відповідала ясно та зрозуміло. По лекції Кость поговорив ще трохи і відійшов, переповнений ще більше тим вражінем, яке діяла на него особа Анни. Через цілий час ходив то задуманий, то незвичайно веселий, очікуючи з упрагненням⁵⁵ другого дня, котрий мав застати его знов у товаристві Анни. Чуючи з її розмови про її улюблених авторів, читав їх, щоби міг потім розмовляти з нею про них, вчився навіть деяких віршів напамять, щоби в потребі знав зачитувати їх. Час перелітав ему стрілою, він не думав навіть про те, що станеся, як наука скінчиться; его мисли не переходили ніколи через завтра, котре мав провести при Анні. Одно лише дражило і неспокоїло его, а то, що вона відносилася до него якось гордо, ніколи не давала ему нагоди бачити її саму та все приходила на лекцію в супроводі Софії або Аглаї. Тоті слідили бачно⁵⁶ за кождим его рухом, за кождим его словом; він не міг сказати своїй дівчині, що любить її. А він хотів так сего, так бажав виповісти перед нею всі ті чувства, які наповняли его серце, які він відчував до неї. Не раз хотів їй написати, але закидав сею думку, бо написані ним слова здавались ему замало гарними, замало милозвучними; вони виражали заслабо те все, що діялося в его души. Не раз червонівся, як їх руки зблизилися випадково до себе, а тогди розливався также яркий румянець по лицю дівчини, що не вміла здати собі справи з того, чому то вона очікує так нетерпеливо години лекції, чому то голос і погляди Костя мішають⁵⁷ її так дуже. І в її души почало проявлятись чувство, котре було подібнісьнке до Костевого. Якийсь неспокій огорнув цілу її душу, якесь очікуване хвилювало в її серцю; вона тремтіла, почувши далека Костеві кроки, мішалась, як хто говорив в її присутности про него. Замкнувши очи, бачила его, мов живого, перед собою, виділа его блискучі чорні очи, що дивились на ню з якимсь дивним виразом, так гейби хотіли заглянути в глибину її души, чула его голос, що так м'яко, так ніжно говорив: «Панно Анно».

В обох молодих серцях горіло; се зауважали всі домашні. Протопопиха з злостію, бо вона сподівалася, ба й рахувала на те, що Кость ожениться з Софією, а її доньки з заздростію, що їх кузинці удалося зловити такого гарного хлопця. Але протопопиха мовчала і наказала дівчатам докучувати Анні. В ній пробудилася якась

54 Розуміла.

55 Бажанням.

56 Пильно.

57 Бентежать.

вдячність проти тої, що дала їй спромогу справити весіле і дати бодай частку посагу Аглаї. Тепер не хотіла вона докучати їй. Але з часом вона постараєся о те, щоби бідна сирота не зробила ліпшою партії, як єї доньки. Часом лиш Софія натякувала Анні про Костя, але тота відговорювалася всіма силами від него, а недосьвідчена протопопівна повірила, що Анна не займаєся ним цілком.

Тим часом зближався означений день шлюбу Аглаї. Ераклес навідувався кілька раз, і по кожній его гостині ставала Аглая все сумнійшою, задуманою. Вона пізнавала, що не зможе любити его, що не буде з ним щасливою. Те переконане пригноблювало єї. Не маючи відваги говорити про се з мамою, вона скаржилася ліліці, кажучи, що лиш встид здержує єї зірвати з своїм нареченим. Ліліка вговорювала засумовану дівчину звісними аргументами старих жінок, що то кажуть: як маєш що їсти, в що вбратись, а вийшла-сь за попа, то чого тобі ще треба? Любов прийде сама від себе, як побереється. Отже і з сеї сторони не знала Аглая потіхи. Вона слухала вже механічно похвал про свого нареченого, котрі тим більше сипались із уст єї родини, чим вона виглядала гірше сумною.

З резигнацією⁵⁸ рішилаєся їхати разом з родичами і Софією по шлюбну сукню та другі весільні прибори, бажаючи в души, щоби вони не придалиєся їй ніколи до шлюбу з Ераклесом.

Того дня Кость, прийшовши на лекцію⁵⁹, застав Анну в альтані саму. Вона змішалася трохи на его вид, але все-таки засіла зі спокоєм до перероблення якоїсь завдачі. Наука йшла спочатку своїм током⁶⁰, але чимраз ставала ситуація якоюсь неприродною. Очи Костя задивлялись, замість на книжку, в гарне лице своєї сусідки, котра замість відповідати льогічно на его питання, червонілась й говорила без звязку. А коли він, видячи єї білу руку, сперту на книжці, не міг здержатись й притулив свої уста в пристрастнім поцілунку до тої, тогди дівчина, наполохана его сьміливістю, схопилася з місця і стала посеред альтани, не знаючи, що робити з собою.

Кость встав й собі та приступив до неї.

— Не гнівайтесь, панно Анно, я не хотів обидити вас, але я не був уже в силі побороти те чувство, котре пхало мене поцілювати вашу руку. Я тому не винен, як не винен также, що завше тільки думаю про вас, що не знаю, що почати з собою, що люблю вас над все

⁵⁸ Зречення.

⁵⁹ Урок, заняття.

⁶⁰ Порядком, ходом.

на сьвіті. — Він стояв коло неї з палаючими очима; любов додала ему енергії, мужности; з веселого хлопця став поважний, повний краси мужчина.

Анна поглянула на него, і в її синих очах появилися сльози, а коло рожевих уст зарисувався щасливий усміх. Сей усміх завернув Костеві голову ще гірше; він зложив благально руки:

— Не відгоніт мене від себе, я так люблю вас, а ви сьмієтеся з мене, — й на его гарнім лицю пробивалась тяжка безнадійність.

— Я не сьміюся з вас, пане Антонюк; ні, напrawdę, я не сьміюсь! — і вона подала ему руку.

Він схопив тоту руку і покрив поцілунками.

— Моя ти зоре, моя княгине чудова, — говорив, дивлячись при тім в її гарне лице. — Я не в силі виразити те чувство, яке жиє в моїй душі для тебе. Мені здаєся, що ти [є] моїм сьвітом, моїм життям, моїм щастєм. Але я не знаю, чи любите ви мене, — сказав по хвили сумно. — Ви милосердитесь, відай, над моїм дурним розумом та тому слухаете моїх слів.

— Чи ви хочете конче, щоби я сказала вам, що люблю вас? — сказала Анна гей з докором. — Як слухаю ваших слів, то лише тому, що вони справляють мені приємність. — І вона закрила лице руками, аби він не видів того румянця, що розлився по білім лицю, ба навіть по ухах і шії.

Кость обіймив її стан рукою і притягнув гнучку постать дівчини до себе.

Вона не виривалася, лише сперла, мов в тяжкім змученю, голову на его грудях.

Так стояли кілька хвиль в німім безсловнім щастю. Такі хвили трапляються лиш раз в людськім житю, лиш раз відчуваєся те велике, неказане щастє першої непорочної любви, де завмирає серце, де плачуть очи, де тремтить ціле ество під впливом того перевищючого чувства, що перевищає все. І Кость з Анною, стоячи сплетені першим невинним устиском, не виділи і не чули нічого. Знали лиш і відчували те, що любляться щиро, пристрасно, що відтепер не покинуть одно другого.

VI

Саме три дні перед весілем Аглаї прийшла Семениха на попівство. Вона була дуже сумна, очі запалились глибоко, а попід ними виднілися сині смуги. Несьміливо вступила в сині і почала входити тихонько до кухні. Тут панував великий шарварок⁶¹, тож вона не важилась приступити ближше, а стала коло порога. Протопопиха, що сиділа далеко під стіною, робилась, що не бачить її, аж як вона по довшій хвили підійшла ближче, то сказала гей від нехочу:

— А що там скажете, Семенихо?

— Та я, прошу добродійки, прийшла за тим, що говорили тогди.

— За чим? — Протопопиха вдавала, що мов то вона не знає, про що йде річ.

— Таже знаєте, за дозволенєм.

— Ага, то не прийшло ще.

— Добродійка казали, що воно буде живо.

— А що я винна, як владика не хоче підписати.

— Та-бо ви казали, що воно піде легко.

— Говори з мужиком. Живо, легко. Може бути за пів року, за рік, то не йде так легко, як вам здаєся; владика має щось иньшого до роботи, як займатися мужицькими слюбами.

— А нащо ви казали тогди, що буде напевно сих мясниць? Ми злагодилися зі всім до весіля, а тепер як буде? — Семениха підіймила голос вгору.

— Чи ви прийшли сваритися зі мною? Йдіть собі, доки я ще добра, бо дам вам такої чести, що не обмиєтеся і в чистій воді.

— Віддайте мені мою працю, то я піду; ви взяли в мене гроші, віддайте.

— А ти, гадино сороката! Ти хочеш повішати твою дівку парубкови на шию та хочеш, щоби се не коштувало тебе нічого? Рушай мені з хати! — й почала бідну мужичку витручати за поріг; тотя пручалась, кричала на ціле горло, нарешті вийшла плачучи та проклинаючи.

Ліліка, що дивилась на сесю відражаючу сцену з співчутем для жінки, вийшла за нею і почала її вговорювати, що, може, позволене прийде ще, що вона буде просити протопопиху о залагоджене

61 Тут: розгардіяш.

сеї справи. Семениха не казала нічого, лиш здоймила руки вгору і застогнала. «Най їй Бог оплатить за мою кривду; вона звела мене, привела до видатків, люди будуть сьміятися з нас. Моя дитина не зможе вийти на улицю. Аби вона так із сеї, що віддає, мала партику⁶², як по правді помогла мені».

Аглая, будучи в огороді, почула сесі слова, й якийсь забобонний дрозж перебіг по єї тілі; вона почала боятися, що прокльони жінки спадуть на ню. Бліда, як полотно, вийшла з огорода і стрінулася в сінях з вертаючою з подвіря лілікою.

— За що вона кляла так? — запитала Аглая.

— Ет, не говорім про се; я казала мамучці, щоби вони не починали з сею жінкою, та коли їх ніхто навернути не годен.

— А потім людські прокльони сповняться на нас; за родичів покарає нас Бог, — говорила Аглая з плачем.

— От говори, нібито Бог послухає такої дурної мужички! Не роби собі нічого з того; хто би зважав на таке, — успокоювала ліліка.

Але Аглая не далася успокоїти через цілий день, ба і вночі чула все зловіщий голос селянки: «Аби так мала з неї партику!»

На весіле зіхалось множество гостей, але о. Моцан, котрого также прошено, не приїхав, що попсувало гумор протопописі й збільшило ще єї ненависть до єго родини. Вона була через ціле весіле якась не своя. Зате Василіка бавився дуже добре, бо на весіле приїхала єго знайома з Чернівців, молоденька Октавія, котра, як показалося, була донькою посесора з сусідного села. Хлопець був в семім небі, коли довідався від неї, що вона поїде по вакаціях знов до Черновець на науку. Він гуляв і забавлявся з нею, але се, видко, не сподобалося єї батькові, бо він велів запрягати коні і їхати додому, як ще забава була на самім щиті⁶³. По відїзді дівчини стратила забава принаду для Василіки, що вийшов на огород, аби помріяти про свою молоденьку Октавію. Тут він застав Костя, що сидів задуманий, бо й єго не тішила тота забава, в котрій Анна задля жалоби не брала уділу. Вона не танцювала, не виходила навіть на салю, але розмовляла в бічних комнатах з старшими панями. Кость не сьмів приступити до неї, бо вона заказала єму зраджувати їх таємницю, тому він нудився межи такою товпою чужих людей; а як ще побачив, що пара семинаристів полишили танець і завели бесіду з Анною, не міг знести сєго і пішов на огород, щоби не бути сьвідком,

⁶² Щастя, радість.

⁶³ В розпалі.

як его мила бавиться з другими. Він був злий на ню, що вона бесідувала зі другими так свобідно, а єму не дозволяла приступити до себе. Его гнів був би перейшов зараз, якби він був знав, що єї думки були все при нім, хоть коло неї сиділи другі мужчини і обсипали єї компліментами. Їй було так нудно від тих компліментів, вона була б вирвалася так радо від них та сіла коло свого Костя, заговорила до него, погладила рукою те его насуплене чоло, на котрім засіли такі густі хмари, сказала б йому, що любить его, лиш его одного в сьвіті, що не знає, як перенести тоту розлуку, котра вже за кілька день має наступити. Все, все сказала би єму, та коли-бо не можна їм обоім свобідно балакати, бо за ними слідять кілька пар очий — одні з заздростию, другі з цікавостію. Треба, отже, матись на бачності і не давати людям поводу до поговірки.

В таких подіях перейшло весіле, а через кілька день по тім мала Анна до Черновець вибиратися. Цілий той час не могла вона вже з Костем щиро поговорити, бо Софія, мов догадуючись чогось, не лишала їх і на хвильку самих. Лише гарячий устиск руки і щирий погляд казали Костеві, що він люблений, не забутий. Обое хотіли ще хоть раз, впоследне розмовитись на самоті, попрощатись сердечно. Кость роздумував над сим, і як в переддень відїзду прийшов перед полуднем на лекцію, всунув Анні, так щоби Софія не бачила, карточку в руки. По его відході прочитала Анна на тій: «Прошу прийти о четвертій годині коло ставу».

Анна почервоніла по прочитаню карточки по самі уха. Йти на сходи з молодим мужчиною здавалось їй дуже, дуже против незвичайности. Постановила не піти; но що ж, коли той мужчина був Кость, був єї коханий; він хотів із нею ще раз розмовитись, та бо й вона хотіла з ним попрощатись, а тут нема як перед усіма; треба, отже, йти. Й висунулась тихонько з хати, вимкнулась через подвіре та незчулась, як стала на своїм улюбленім місцю. День був мрачний, сумний, сонця не було видко, ліс не виглядав вже так принадно, як тогди, коли вони перший раз тут стрінулись, і вони обое не були такі свобідні, такі веселі, як тогди, коли ще не вязала їх спільна любов, коли ще дивились одно на другого байдужно. Тепер наляг сум на їх серця, замутив веселий погляд.

Кость приступив до коханої дівчини, взяв єї за руку і посадив під дуба. Він не міг зі зворушення говорити, розлука з нею була над его сили.

Анна погладила рукою его засумоване лице.

— Чого ви такі смутні? — сказала, силкуючись повтримати сльози, що туй-туй хотіли їй з очий политись. — Таже ми не розлучаємось навіки, лиш на оден рік, потім знов побачимось.

Кость дивився на ню так, мовби хотів її образ навіки в своїм серці затамтити.

— Моя люба, дорога дівчино, я не того сумую, що ми тепер розлучаємось, але мені важко, тяжко подумати, кілько-то ще часу упливе, поки ми навіки получимось, та й чи схочеш ти на мене до тогди чекати. Подумай лиш, пять літ — се не короткий час! — І він подивився тривожно їй в очи.

Анна глянула на него так щиро, так одверто, мовби хотіла перед ним усю свою душу розслонити.

— Чи ти тримаєш мене за таку плоху, що не дотримує даного слова, о то милишся дуже. Я ніколи неправди не говорю; если скажу, що так маю зробити, то зроблю, аби-м мала при тім і жите утратити.

Дівчина говорила так серіозно, так торжественно, в її очах пробивалась така сила волі, що Кость аж задивувався.

— Ти можеш бути о мене спокійний, можеш мені вірити, коли я сказала, що тебе люблю! — й поклала єму руки на плечі.

Він притиснув її пристрасно до своїх грудий.

— Анно, моя зірочко, як я без тебе жити буду? — говорив придувленим голосом. — Я ж тебе так дуже люблю.

Анна усміхнулася напів сумно, напів щасливо. Сьвідомість бути так гарячо любленою робила її щасливою, додавала сили знести розлуку.

— Учись, так як я буду вчитись, і потішайся все тою думкою, що кождий перечитаний листок зближає нас до себе, зменшає час розлуки. Як то гарно буде, коли ми получимось. Ти будеш лікарем, я буду учителькою, заживемо на селі, будемо просьвіщати, будемо помагати тому бідному народови, котрий любити і шанувати батько ще на смертній постели мені наказував.

Єї розмарене лице і очи були в тій хвилі чудово гарні; Костеві на той вид ще гірше жаль стало.

— Коли то буде! — сказав сумно. — До тогди упливе ще много літ, а ми страгимо наші ілюзії, страгимо й той поетичний, повний романтизму серпанок, через котрий тепер на сьвіт дивимось.

— Не сумуй, милий, не розпачай⁶⁴, бо через те мені гірший жаль стає. Я хотіла би тебе видіти сильним, енергічним мужчиною,

64 Не впадай в розпуку.

що спокійно всі удари судьби зносить; а тут ти розлуку зі мною так дуже трагічно береш, — й Анна обіймила его шию.

— Бо се є для мене найбільшим ударом судьби, — говорив Кость стиха, тулячи єї до себе, — розлучатись з тобою; чи є що тяжшого, чи є що гіршого?

— Є, любий, є, а втратити когось дорогого через смерть, так як я батька? Чи се не горе, подумати, що вже ніколи не побачиться его, не почуєся его голосу, не буде-сь з ним любо розмовляти! О, аж сеся свідомість може чоловіка до розпуки привести. А ти предцінь знаєш, що мене побачиш; чого ж ти такий сумний, зажурений?

Вона дивилась єму в очи, гладила его по лицю й вговорювала, як мати малу дитину; він слухав єї голосу, ловив єї погляди та дав себе наконєць вговорити так, що, незважаючи на своє горе, на якусь замітку Анни весело розсьміявся. Молодий хлопець розкохався сильно поперший раз; другі чинять се звичайно в шістнатцятім року, его пірвала ся гарячка вже пізнійше, бо числив дватцять два літ. Тому-то була вона в нього сильнійша, тривкійша, не так, як у других, що, мов той огонь із соломи, запалахкотить і згасне.

Кость не тільки Анну любив, але чув до неї поважане, подив. Єму здавалось, що вона має над ним якусь духову вищість, якусь незнану єму власть. сим чувством, а тепер, як прийшов час розлуки, не знав, як єї перенесе. Анна чула інстинктивно, що посідає над ним велику власть, знала, що він послухає єї, тому вговорювала его бути спокійним, бо й їй жаль було гарного хлопця, котрий перший прискорив бите єї серця. Видячи, що він вже трохи повеселішав, сказала:

— Ходи, повози мене ще по ставу, а потім піду додому.

Кость схопився з місця, обіймив єї впів⁶⁵ і, хоть як вона протестувала, заніс на човен. Відбили від берега. Анна присіла коло Костя і, дивлячись єму в очи, заспівала:

Ой не сумуй, мій миленький,
Не тужи, серденько;
Побачимось, чорні очи,
В неділю раненько.

Єї голос рознісся по тихім, воднім зеркалі і відбився в серцю молодого хлопця, що ще по літах нагадував собі мрачний, вогкий день, спокійне водне зеркало, пливучий по нім човник і співаючу

65 За пояс.

русалку, як вона, дивлячись йому з любов'ю в очі, співала пісню, щоби его розвеселити.

— Пора додому, прибивай до берега; я й так вже спізналась, — голос в Анни дрижав, і їй розлука серце рвала.

— Пожди хоть хвилику ще, най хоть на тебе надивлюсь, моя ти королівно, — говорив Кость пристрасно.

— Ні, не можна, там і так будуть дивуватись, де я поділась.

Кость прибив до берега.

— Бувай здоров, — сказала дівчина, подаючи йому руку. — Не супроводжай мене; я не хочу, щоби люди бачили нас разом, а потім бабці донесли.

Вона нахилилась до него, і їх уста злучились у першій поцілунку.

— Прощай, прощай, моя мила, та не забудь за мене. Я тобі писатиму, відписуй мені, най хоч знаю, що з тобою дієсь.

— Напишу, напишу, — сказала Анна, не здержуючи вже сліз, що лились їй з очей, і, стиснувши ще раз его руки, віддалилась. Він глядів довго за нею, доки її гнучка, граціозна постать у вечірнім сумерку не зникла. Потім ліг на мяку траву, підложив руку під голову і дивився, як хмари поволі розступились, як на небеснім зводі появлялись одна по другій тисячу зізд, як тоті загадочні миготіли, немовби его до себе кликали; слухав, як ліс таємничо шумів, як цвірінькали пільні коники, а ще не міг того піймати, як то він буде жити, не видячи своєї милої...

VII

Протопопа сидів на ганку, курячи пообіднє цигаро й попиваючи чорну каву. Він був в дуже добрім настрою духа, бо мав тепер спокій в хаті. Аглая віддалась і випровадилась вже з своїм мужем на якусь там копературу⁶⁶; Василика записавсь на юридичний факультет, осталась ще Софія, але про її замуже був іще час подумати. Тепер продав добре кукурузи, посплачував затягнені на весіле довги, жінка сиділа якось тихо, не вередувала й не загадувала нікуди їхати, отже, протопопа мав з кожної сторони чисте небо й тішився сею обставиною, котра йому дуже а дуже рідко в житю

⁶⁶ Тобто співпрацю з іншим пастирем у парафії. Це праця для священників, позбавлених своєї парафії.

трафлялася. Покурюючи, роздивлявся протопопу по подвір'ю і по ведучій поза огородем дорозі, де тепер появилася товпа мужиків, що просто до брами правцювала. Протопопу придивлявся цікаво тим людям, що, отворивши браму, запитали наймита, чи є отець дома. На потакуючи відповідь пустились подвір'єм до ганку й опинились таки перед протопопу. Поздоймавши шапки, поцілювали его в руку й стали чекаючи на яке запитанє.

— А звідки ви, люди добрі? — запитав протопопу, вставши з місця.

— З Новосівки.

— Та за чим Бог провадить? — Він віщував, що, певне, вже прийшли з скаргою на тамошного сьвященника о. Моцана.

— Та ми, прошу отця чесного протоєрея, прийшли жалуватись на нашого панотця, — почав високий, дужий мужик, виступивши з товпи наперед.

— Жалуватись? Яка ж вам кривда сталася? — Протопопу дуже неприємно було питатись, но мусів.

— Здирає нас, машкарить, сам запиваєся та програє наші гроші в карти. Ми все терпіли, бо думали-м: от най, най, може, він нарозумиться; але коли-бо він чимраз то гірший; от-таки тепер яку штучку встроїв, що вже не можемо довше терпіти. Панотець провадив похорон, та був, як то, вибачте, кажуть, трохи нагорі і не приставав ані раз євангеле читати, хоть узяв десятку, аби файно поховати. Людям стало маркітно⁶⁷, а сей чоловік, — й показав рукою на стоячого біля себе мужика, сказав: «Отченьку, може би ви вже раз пристанули? Таже моя жінка була газдиня, не жидівка!» Панотець розлютився, скинув з себе фелон⁶⁸ та далі: «Ховайте собі самі, ви, злодії, гадюки; ви не вартуєте, щоби вас сьвященник ховав!» — накричав ще та й пішов, а люди мусили самі ховати. Чи годиться так, отець протоєрей?

Мужик глянув визиваючо на протопопу.

— Правда, що не годиться, але знаєте, люди добрі, кождий чоловік грішний, так і сьвященник. Як там трохи погрішить, то не треба все на лаби брати, но треба ему прощати. Він вже покаєся, не буде того більше робити.

Протопопу говорив із намащенням⁶⁹; він силувався мужиків переконати.

⁶⁷ Сумно, не по собі.

⁶⁸ Верхній одяг, риза сьвященника.

⁶⁹ Облесливо.

— Ага, не буде; то тому, що ми єму зразу попустили, він нам тепер по голові їздить, та вже нас далі з села повигонить! — почав оден мужик.

— Або ми єго виженемо; вже досить він ся нашої крові напився, колька би єго вколола! — сказав другий.

— То нефайно, газди, що ви так говорите на свого душпастиря! — почав протопопу. — Він не провинився так тяжко.

— Та ми знаємо, що крук крукові очий не виколе! — всі мужики говорили разом і не дали протопопі фразу докінчити. — Але як нам не зробиться якесь право, як не озьмете єго від нас, то ми знаємо, куди удатись. — Вони були до крайности розярені і забули, що стоять на чужім подвір'ю.

Протопопу подививсь на них злими очима:

— Куди, наприклад, удастесь? — запитав злобно.

— Підемо всі на унію!

Слово «унія» прибило протопопу; він упав на крісло, побілівши, мов стіна. Аж по довшій хвили прийшов до себе.

— Люди добрі, се якийсь злий дух вліз межі вас та робить межі вами колот; спамятайтесь, Бог з вами! Ми не будемо хотіти вашої кривди; приїду я, буду річ розсліджувати, а если сьвященник винен, то буде за те покараний. Але ви держіться кріпко своєї святої віри, не відступайте від неї, бо то гріхи неспасенні. Дасть Бог, то все на добре обернесь, лиш не будьте такі прудкі. Йдіть з Богом додому, я завтра до вас приїду. — Він говорив ласкаво, привітно, а серце в него аж теліпалось зі страху.

— Чи ви бачили, куме, як він настрашився, коли ми сказали, що на унію перейдемо? — почав проводир товпи, вийшовши за браму, — аж білий став.

— Скоро не схотять нам другого попа дати, то ми їх лиш тим будемо страшити; вони зараз змякнуть, — відповів другий.

Й мужики пішли втішні домів, а протопопу лишився в тяжких, невеселих думках. Вже й цигаро йому не смакувало, вже й кава вистигла, а він все думав і думав, як би то з сею справою упоратись. Нарешті вийшла протопопиха по пообіднім сні вдихнути свіжого повітря.

— Знаєш, Стефцю, той дурень Моцан наварив собі доброго пива; от тепер лиш була купа мужиків, що приходили єго скажати. Бог би єго побив, він і мені клопоту завдав, бо якби, хорони

Боже, вони справді на унію перейшли, то тогди й мені би дісталось за те, що в моїм деканаті⁷⁰ могло щось подібного статись.

В протопопихи заблисли очи з радості. «Тепер прийшла черга на мене пімститися на тому трусові, що дав мене своїй жінці машкарити!» — подумала собі, а голосно сказала:

— Що ти сам годеи зробити? Ти мусив по комісію написати, най его звідтам озьмуть, коли на таке заноситься.

— Та-бо то не штука збавити когось хліба, — відповів протопопа, — я гадаю, що, може, мені вдасться мужиків укоськати.

— Дивіть на него, він жалує того зарозумільця, що не хотів навіть до него на весіле приїхати. Чого то він тобі нараз так до серця пристав?

— Пристав не пристав, але мені таки ніяково псувати чоловікові бит.

— А як він твоє реноме попсує, если люди на унію перейдуть, що тогди буде, хто носа дістане? Га? До него треба остро братися, не гладити его гладенько.

— Правда, може до того прийти, що люди перейдуть, не могу, отже, его жалувати. По завтрашнім розсмотреню справи напишу до консисторії, щоби зіслала звідтам комісію, та додам і те, що Моцан на своїй парафії неможливий.

— Тогди вже тота здохла не буде так дутися, если заженуть їх там десь у гори! — і протопопиха тріумфально засьміялась.

Перевівши на другий день слідство, протопопа набирав о. Моцана перед людьми, всказуючи ему его негідне поступоване против парафіян, і казав, що з консисторії зіде комісія, котра рішить, чи може такий сьвященник у тій самій громаді остатись, де наброїв⁷¹ всякого лиха. Мужиків просив бути терпливими, що станесь їх кривді задосить. Приїхавши додому, почав виробляти подане, котре мав консисторії предложити. Коли-бо ему якось не йшло. Все зачинав, написав кілька рядків, перемазав, подер і кидав під стіл, проклинаючи ба папір, то ба перо, то ба чорнило, які не винні були, що протопопа не мав концепту⁷². Так збавив кільканадцять аркушів паперу, а все-таки нічого не написав. Поклик до обіду перервав его мозольну працю, що так тупо наперед поступала. По обіді почалась тота сама процедура наново, лиш з тою ріжницею, що по кождей невдачі кляв і сердився протопопа на о. Моцана, котрий

70 Церковнім приході.

71 Нашкодів.

72 Плану.

на него наложив таку тяжку працю, як написане подання до консисторії. Аж надвечер удалось йому хоч почасті зрозуміле подане виробити. На radoщах закликав тогди жінку і ліліку та почав їм се своє писане читати, перериваючи его часто заміткою: «А що, не добре вдав-ем?» На котрі замітки ліліка, хоть те нічого з тої волющини не розуміла, стереотипно повторяла: «Добре, бігме, дуже добре».

Комісія прийшла, розсліджувала, вговорювала мужиків помиритись з панотцем і відіхала, не залагодивши справи. Люди, видячи, що їх панотець дальше урядує в них, почали знов гурмами до протопопи ходити, котрий, підбурений жінкою, не старався їх втихомирити, но справляв їх усе в консисторию, а сам від себе доносив туди, що вже крайній час перенести о. Моцана на инше місце. В консисторії не дуже вірили мужикам, але коли вони заявили категорично, що перейдуть на унію, і вже почали робити дотичні кроки, вислали якнайшвидше о. Моцанові грамоту, після якої мав забиратись на далеку парафію в горах, а на его місце мав молодий завідатель прийти. Се подіяло: мужики заспокоїлись, а протопопи-ха аж в долоні плеснула, почувши сесю звістку.

Як о. Моцан прийшов до них на відхіднім попрощатись, протопопи-ха, лишившись із ним на хвильку сама, сказала:

— Видите, отче, отсе моя пімста; мій муж міг вам помогти, але я не допустила до того і ще буду на вас мститись, аби-сьте знали, як мене ображувати.

О. Моцан аж затрясся; его свербіла рука заткати тоті уста, що так говорили, але він зрефлектувався⁷³ і відповів спокійно:

— Не могли би ви були на мені пімститись, если би я був свої повинности сповняв; но я часто грішив і тепер мушу цілком слушно за тоті мої проступки покутувати.

Така відповідь задивувала протопопи-ху; вона видивилась недовірчиво на него, но по лицю о. Моцана видко було, що він сесі слова говорить з переконання і з твердою постановою зачати відтепер нове, иньше жите.

Але він ще раз мав протопопи-ху згадати, ще раз допекла вона ему і его родині до живого, ще раз полились з єї причини з очий его жінки і дітгий гіркі сльози.

В наступившій по его переводі зимі познакомилась старша донька о. Моцана Фрозіна на одній забаві з окінченим семинаристом. Тому припала до вподоби гарна дівчина, й він по кількох

⁷³ Почав діяти із розсудом.

візитах в домі о. Моцана заручився з нею. Весіле відклали до мая. Чутка про те рознеслась по цілій околиці; довідалась о ню і протопиха. Гнів і злість, які єї на тоту звістку напали, не дадуться описати. Вона була заздрісною, що в о. Моцана жениться багато гарнійший і розумнійший чоловік, як той, за котрого вона Аглаю віддала. В єї душі почались роїти плани, як би тоті заручини розбити, як би до того допровадити, щоби ціла родина о. Моцана єї пімсту почула. Не могла нічого вдіяти, бо кілька єї анонімних листів жених погірдливо спалив, незважаючи на їх плюгавий зміст. Но случай був їй, видко, ласкавий, бо, входячи раз з своїм мужем в Чернівцях до реставрації⁷⁴, застала там жениха Фрозіни. Поздоровавшись, почала з ним розмову. Він був веселий, розмовний, як звичайно щасливий чоловік, що за тиждень із любою дівчиною має пібратись. Протопиха довго розмовляла з ним, а нарешті сказала жалуючи:

— Ви такий милий, забавний хлопець, чи не мали ви деінде женитись, а в о. Моцана?

— Або що? — відповів семинарист, почервонівши з якогось дивного зворушення, в котре на єї слова попав.

— Я так лиш; шкода вас, ви не будете з Фрозіною щасливі.

— Чому? Прошу, скажіть мені; вже ви се на вітер не говорите.

— Коли-бо я боюсь, щоби через те не вийшло для мене яке лихо, — сьміялась протопиха, бавлячись з бідним семинаристом, як кітка з мишею. Протопопа сіпав єї за рукав, кивав занезिताючо головою, він хотів їй перешкодити, щоби вона щось не сказала злого, але вона не зважала на него.

— Слово честі вам даю, що ваше імя не вийде через мої уста; я хочу знати, через що я з Фрозіною не буду щасливий? — сказав затривожений жених.

— Маю ваше слово, отже скажу вам, що бо для сьвященника навіть не пристойть з такою дівчиною, як Фрозіна, побиратися.

Протопопа видивився на свою жінку великими очима, а семинарист смертельно поблід.

— Чому, чому? Кажіть, добродійко, не мучте мене своїми натяками! — й дививсь при сих словах благально на ню.

— Бо вона, будучи ще в наших сторонах, не дуже файно заховувалась: мала з одним парубком любовні зносини, котрі не остали без наслідків, всі люди на ню пальцями показували.

74 Ресторану.

— Я про се нічого не чув, — не міг протопопа стриматись, щоби не сказати, й подививсь при тім погірдливо на жінку, що своїми словами бідну дівчину морально забила.

Семинарист не зважав на его слова, но закрив з горя лице руками. Протопопиха тріумфувала: «Аж тепер будуть вони знати, як зі мною зачипатись», — думала собі, дивлячись погірдливо на жертву своїх интриг, що боролась з горем, жалем, котрі, мов грім з ясного неба, на ню вдарили.

— Аби се могла бути правда, се факт, бо я дістав также анонімні листи з подібними підозріннями, но я у них не вірив. Я не міг вірити, щоби той ангельський погляд, той невинний усьміх міг до негідниці належати! — говорив молодець з жалем. — Ліпше було б, щоби я про се був не знав, бо міг би все-таки бути щасливим, а так що? Ціле моє жите вже нічого не варте. Я не можу пібратись з такою дівчиною, що так низько впала, як Фрозіна; ні, на се моя честь не позволяє, але жите без неї здаєся мені пустим і без цілі.

Его перед годиною румяне, усьміхнене лице поблідло, натягнулось, очи глибоко осіли, а коло кутиків уст тремтіло якась неясне чувство.

— То ви зірвете з нею? — Протопопиха мало з утіхи в долоні не плеснула.

— Мушу.

— Се я не похваляю, що ви, молодий чоловік, та зважаєте на людску поговоріку. Хто таке видів, на перше-ліпше слово з нареченою зривати? Може, то й неправда, що люди говорять, — обіззався протопопа, міцно сею сценою зіритований.

Его жінка подивилась на него мов скажена.

— Неправда? Ні, се мусить бути правдою, бо хто би мав таке серце, таке сумліне на невинну дівчину кидати болотом, — сказав семинарист, тяжко зітхаючи. — Я не можу з нею вязатися, бо хоть би їй і сей проступок простив, то через ціле моє жите переслідувало би мене підозріне, що вона все про того думає, котрий перший її любов осягнув.

Протопопа здвиг плечима.

— Та то бо негарно на тиждень перед весілем зривати; се буде скандал на цілий сьвіт.

— А се було гарно, що вона мене, невинного, усьмішкою та щирими поглядами обманювала? Се було гарно, що вона, видячи, як я її поважаю, не спускала очий з засоромлення, бо на таке поважане не заслуговала, — й затиснув кулаки.

— От як дуже жалую, що вам се вповіла, — почала протопопиха солодко, — если би були про се довідалися аж по слюбі, то вже би вам легше було б пробачити, забути.

— Ні, ні, я вам за те вдячний, що ви мені отворили очи, хоть у сліпоті так мені солодко було, — додав із сумним усміхом і вийшов.

— Що ти все зі своїм язиком не можеш осторобитись? — сказав протопопи гнівно. — Що тобі Моцан винен, що ти его так переслідуєш?

— Винен не винен, вони всі мене раз образили, і я хочу їм показати, що вони собі не з Грицем справу завели.

— І тому наговорила на Фрозіну несотворені річі? Йди гет, мені аж страшно від тебе. Чи ти не думаєш над тим, що і в нас діти? А якби хто на них таке набрехав?

— То їм нічо не пошкодив би, бо вони мають розумну маму, котра потрафить всіяко закрутити, — сьміялася протопопиха, — а тота холера Моцанова що знає? Хиба лиш плакати.

— Дивись, щоби єї сльози на тебе не впали! — Протопопи насунув шапку і вийшов із ресторації, не оглядаючись навіть за своєю жінкою. Він був покілько слабій взглядом неї, так пересяклий єї впливами, що не важився навіть протестувати против того зла, що вона діяла, не мав відваги сказати слово в обороні правди.

Протопопишині слова впали на добру землю і принесли ожида-ні нею плоди. Жених Фрозіни написав до о. Моцана, що непровиджені перешкоди забороняють ему з его донькою женитися. О. Моцан, прочитавши лист, нічого нікому не казав, лиш велів запрягти коні й помчав до свого будучого зятя. Застав его дуже зміненого.

— Що вам сталось, що ви написали, що не будете з Фрозіною женитися? Вона ще про ніщо не знає. Не робіть скандалу, бійтеся Бога, подумайте, що то вже лише пять днів до весіля! — говорив бідний батько, силуючись на спокій.

— Я хорий, я не буду женитись, не налягайте на мене, бо то все надармо, — відповів семинарист зміненим голосом, котрий сьвідчив про душевне терпінє.

— Я хорий, я хорий, — глумився о. Моцан. — От не химеруйте, кажіть ліпше, що нашли-сьєте десь якусь багату панну і через те моя дитина в кут.

— Ні, даю вам слово чести, що я ніякої иншої панни не маю, але чуюсь хорим та тому не хочу нікому сьвіт вязати.

— Вовча хвороба вас напала, — крикнув о. Моцан злий, — знаємо ми се; але ви мусите приїхати до слюбу; ви не виставите чесний дім на ганьбу; сего я по вас не сподіваюся.

Молодий чоловік не відповідав. О. Моцан говорив дальше, вговорюючи, молячи, закликаючи, но все надармо. Відходячи, сказав ще: «Я не дивлюсь на ваші примхи, а лагоджусь на весіле; таже вже всі гості позапрошувані; ви ж не виставите нас і себе на сором».

— Я кажу одверто, що не приїду, шкода ваших заходів, — відповів семинарист, й сльози появились в его очах, так ему стало жаль утраченого щастя.

Но о. Моцан не чув чи не хотів чути его слів й, приїхавши додому, не казав застановляти приготовлень до весіля. Прийшов означений день. Наречений мав день перед слюбом приїхати, бо так був з Фрозіною умовився, але не приїхав: се єї не дуже обійшло, бо думала, що вже в день слюбу з гостями приїде. Але гості зіздились, музика приїхала, панни повбирались, а жениха як нема, так нема. Навіть ніхто з его фамілії не приїздить. Молода почала неспокоїтись; уже не розмовляла так весело з дружками, не приглядалася з такою утіхою до зеркала, котре єї образ в білій сукні і міртовім вінці віддавало. Їй здавалось, що всі на ню дивляться якось глумливо, що тішаться з єї неспокою.

«А може, він й не приїде?» — подумав о. Моцан в розпуці, та, побігши на почту, зателеграфував до него: «Приїжджайте чимборше, всі гості чекають».

Вже й вечер наспів, всі гості знетерпивились ожиданем жениха, а его й сліду не видко. Молода, сидячи прибранна на каналі, мало вголос не розплакалась, мислячи, що єї милому яке нещасте притрафилось. Мати сіла коло неї і почала єї потішати, що ще не так пізно, що, може, він де колесо зломив або коням яка пригода сталася. Межи всіма зібраними панував дивний, горячковий настрій, котрий зробив місце обуреню і наріканям, як коло одинадцятої години вночі поштовий післанець приніс телеграму, в котрій було написано:

«Не чекайте мене ні нині, ні ніколи; ви самі собі завинили; я ж вам казав, що не приїду».

В хаті настала метушня. Фрозіна зімліла; єї винесли з салі до другої кімнати, а о. Моцан, стоячи на осередині салі з нещасною телеграмою в руках, звернувся до гостей:

— Прошу бавитись, най вам здається, що се бал, не весіле; не робіть собі нічо з нашого клопоту.

Але нікому до забави не було. Всі почали по своїх кватирах розходитись, не чекаючи вечері, до котрої прислуга на приказ о. Моцана почала накривати. Лиш кількох приятелів доматора⁷⁵ лишились, щоби его потішити. Як же здивувались вони, прийшовши рано на сніданє й увидівши о. Моцана сивого, мов голуба. Жура, встид і гризота постаріли его перед часом.

В тиждень по сій події дістав лист. В нім було лише три слова, котрі протопопиха в якімсь німецькім романі вичитала і котрі їй дуже сподобались:

«Така моя пімста».

VIII

Кость, приїхавши до Відня, наймив собі маленький покоїк, звів до него свої річи і пішов на медицину записуватися. Велике місто займало его; він ходив всюди, подивляючи тоті скарби штуки, науки і промислу, які там нагромаджені. З всего, що робив, куди ходив, що бачив, здавав Анні справозданє, пишучи до неї довгі-предовгі листи, котрих рефрен все звучав: «Люблю тебе, навіки люблю». Єї відповіді були для него великою розрадою; він нетерпливо виглядав листоноша, котрий єму щонеділі маленький листець, записаний делікатним письмом, приносив.

Костеві наказував батько з дому, щоби він, будучи у Відні, зайшов до властителя Миток, що там жив, а то в такій справі, чи не схотів би той продати їм кавалок поля, котрий з ними граничив. Дідич мав з того поля мало хісна⁷⁶, бо воно приходило посесорам гей дароване, а старий Антонюк міг би щось скористати. В перший час Кость на сесю річ призабув, і аж як батько его листовно про дідичеву відповідь запитав, рішився на відвідини у пана Модеста Бекула. Нелегко допитався до его помешканя й одного пополудня став перед гарною каменицею, де мешкав дідич Миток. Льокай запровадив Костя до люксусово урядженої кімнати і пішов оповістити свого пана про відвідини. По его відході оглянувся Кость наокруг себе, глядів із подивом на стіни, що були оббиті дорогою

⁷⁵ Господаря дому.

⁷⁶ Користі.

тканиною, на штучні меблі, чудові образи, занавіси і різні панські фрашки, що чинили кімнату пишною і богатою. «Кілько тут маєтку задармо лежить, — подумав він, позираючи на оточуючий його перепах⁷⁷, — а кілько людей не мають що в уста вложити, не мають де голову склонити?» Був би, може, ще дальше на сей темат свої думки розвивав, але вхід пана перебив їх. Пан був уже не першої молодости, але видко було по нім, що не хотів іще старо виглядати, бо був з найбільшою старанністю зачесаний, виголений та після найпершої моди елеганцько одягнений. Кость вклонився і назвав своє ім'я. Пан кивнув головою і сів, даючи Костеві знак вчинити те саме.

Усівши, вповів Кость панові справу, яка его до него завела.

— А, то ви з мого села, син старого Антонюка. Гарно списали-сьєть⁷⁸, що вже по матурі. Що там в мене чувати? Як мої посесори гздують? — пан говорив живо, не переводячи дух, переходячи з одної річи на другу.

— Добре, — відповів Кость на его послідне питанє, — сего року дуже гарний збір мають.

— А вони все скаржуться, що не виходять, но я вже їх більше не буду тримати; досить моєї праці наїлися через десять літ; ще два роки потримають, а потім квіта межи нами⁷⁹. Отже, ваш батько хоче в мене дільницю купувати?

— Так, если б пан схотіли продати.

— Може, продам, але мусить почекати, доки посесія не вийде⁸⁰; до тої пори я нічого робити не можу.

Кость встав.

— Тогди я батькови напишу, аби ще на купно зачекав.

— Чи батько вам потрібні до одержуваня гроші посилає? — запитав дідич, гей від нехочу. — Маєте які години, чи батько посилає вам гроші?

— Дотепер не маю ще ніякої години, — відповів Кость червоніючись, — но треба буде шукати; батько мені лише 20 ринських посилає, а того замало.

— То добре графилось, що ви зайшли до мене; я власне пошукую домашнього учителя, котрий би мого сина до іспиту з першої гімназияльної класи приготовляв. Хлопчина дуже делікатний, і я

77 Надмірна розкіш.

78 Відзначилися, проявили себе.

79 Потім буде розрахунок між нами.

80 Доки не закінчиться оренда.

боюсь із ним розлучатись, бо інакше примістив би-м его в Терезіанум⁸¹. Его дотеперішній учитель здав докторат і вибираєсь на власну посаду. Єсли хочете, то можете его місце заступити; я даю ціле удержанє і ще 15 ринських на місяць. Ну що ж, згода?

Костеві аж не хотілося вірити, що єму таке досконале місце трапляєся, [тому] з утіхою пристав на пропозицію дідича.

Анна, довідавшись про се, не дуже рада була й написала єму про те.

«Коби-сь лиш не жалував сего твого кроку, що коштує тебе дуже багато, бо через него утратив ти свою волю, то значить, не можеш робити, що тобі захочєся, але мусиш коритися порядкови, який панує в тїм домі. Также боюсь, мій милий, що ти, жиючи між панами, забудєш за свій нарід, за его потреби, а разом із тим станєш на него по-панськи задивлятьсє».

Кость засьміявся, прочитавши се єї письмо, і поспішив заспокоїти єї, що єму й не в голові паношитися, бо він вічне зістане єї щирим, кохаючим Костем.

Но дівчина мала правду, перестерігаючи Костя перед панським житєм. Він сходився з паном щодня при обіді та вечери, а той, видячи, що Кость є русином і має демократичні погляди, старався збити ті погляди, доказуючи, що нарід, особливо руский нарід, лінівий, некультурний, темний, що навіть сором признаватися до такого народу. Спочатку Кость відідався, заступавсь за свої погляди, хотів навіть покинути такий дїм, де сьміялися з его народности, але з часом привик до сих диспутів, мовчав, ба деколи навіть потакував на деякі виводи дідича. Єму здавалося, що він робить се з чемности, аби від себе старшого не дразнити, не іритувати, й дивно єму було, чому в него тепер кров на панові слова так, як давнїйше, не буритьсє. Панські вигоди, люксуси припали єму до вподоби; з якимось дивним чувством нагадував він собі, як то він колись спав на твердих дошках, накритий тільки веренею, а тепер лежав на мягких подушках, накривався шовковою ковдрою, їв пишні страви, мешкав в елеганцїм покою, слуга являвся на кождий его зазив, сповняв найменший его приказ. Він рад був такий зміні і був тому вдячний, котрий єї споводував. Помалу почав ся наповняти панськими поглядами, а чуючи раз від пана, що той рад би з ним волоскою мовою розмовлятьсє, почав учитися волоскої мови. На натяк Анни, що на звістку про его волоскі студії запитала, чи не

81 Кадетська школа у Відні; кращий навчальний заклад — середня школа, заснована Марією Терезією у Відні для австрійської верхівки.

думає й він волошиться, відповів, що наука якоїсь там мови не є ще доказом, що хтось своєї народности хоче відцуратись. «Я вчивсь греки і латини, а от не став ні греком, ні латинником», — закінчив жартівливо.

Его переконання захитались, але ще цілком не впали; треба було ще якогось сильнішого напору, щоби звалив їх зовсім. Богато причинялась до сього захитаня Костевих переконань обставина, що він мало коли виходив між своїх однодумців, а все перебував в атмосфері, противній⁸² его поглядам. Анніні листи мали на него добрий вплив, вони его ще при его думках тримали. Кость її любив, обожав, ще жодною думкою не спроневірився їй; тому слухав її частих накликувань обставати при своїм і не піддався ще зовсім впливови, находячому на него з сторони пана. З тугою виглядав кінця шкільного року, коли буде міг побачити свою Анну. Тота туга додавала ему охоти до праці; він вчився пильно а доглядав також свого ученика, щоби часу не марнував. Пан ґратулював собі, що так добрий вибір зробив, бо его син привязався до Костя і з приємністю разом з ним вчився. Пан був вдівцем і мав ще, крім Костевого ученика, одну старшу дівчину, котра кінчила своє образоване в інституті в Букарешті, бо так постановила її покійна мати, що була родом із Румунії. Їй кінчився вже сімнадцятий рік, і вона мала сего року інститут опустити⁸³. Батько мав по ню поїхати. Хотячи при сій нагоді показати родині жінки свого сина, чекав лиш на те, аби той іспит здав. Іспит випав дуже добре; пан на radoщах закликав Костя до свого кабінету, дякував ему за добру науку і говорив щось о иншій нагороді, но Кость зробив конець всім подякам заявою, що він сповняв лише свій обовязок, за який не належиться ему ніяка подяка, ні нагорода, бо ж за те мав свою місячну заплату.

Пан запитав его, чи схоче він дальше в него лекцію тримати.

— Чому ні, з охотою, — відповів Кость. — Лиш прошу, скажіть мені, коли маю приїхати, бо в нас, як знаєте, виклади аж коло 15 жовтня починаються.

— Ви прийдьте з кінцем вересня, бо ми аж тогди з нашої подорожи повернемо. Батькови свому перекажіть, що я за рік сам до Миток приїду, то вже тогди за той кавалок поля погодимось.

Кость вийшов на місто, щоби для своїх яких гостинців із Відня накупити. Він зложив собі гарну суму гроший, то міг тепер кишенею потрясти. Покупив гостинців для родичів, для брата, для

82 Протилежній.

83 Залишити.

сестрів, а й для Анни купив найкращий та найдорожчий подарунок: золотий перстень із брильянтом. Він наперед уявляв собі, як то дівчина тою памятною буде тішитися, сам же був рад, що може їй втіху справити. З легким серцем сів до вагону і помчав в обійми милої.

ІХ

Анна була вже в Митках, як Кость додому повернув. Від когось вчула, що Антонюків син приїхав, то мало їй не вискочило на тоту звістку серце з грудей. От небавом побачить того, до кого через цілий рік єї серце рвалося, за котрим тужило, боліло, через котрого всі інші інтереси пішли набік, а лишився лиш оден горячий інтерес — любов. Та любов вросла, зміцнилась і стала тепер сутию всіх думок молодї дівчини, котра виділа в коханім мужчині ідеал краси, мужности і характеру. Тота любов засліпила здоровий суд⁸⁴ дівчини, що бачила свого Костя лише через рожеву перспективу любови. Учувши про его приїзд, зденервувалась немало очікуванем. Їй здавалось, що ось він зараз перед нею стане, заговорить до неї, гляне на ню тим щирим поглядом, котрий вона в него так любила. Але перейшов день і другий, а Кость не являвся. Він рвавсь побачити свою милу, але присутність чужих осіб при тім побаченю видавалась ему злишною. Тож чатував коло протопопового обійстя, чи не загляне де самої Анни, чи не побачить, як вона на прохід виходитиме. Дарма, єї не було видно; аж одного пополудня побачив Кость, що протопопа з цілою своєю родиною десь поїхав. Анна, отже, сама дома лишилася. Скорим кроком перебіг через подвіре, серце ему сильно билосся, як став в хоромах і ймив за клямку від кімнати. Двері розтворились, і він стояв перед богинею своїх снів, що з радісним криком ему на шию кинулась.

Кость забув за сьвіт цілий; із жаром свою любку обіймив і почав єї уста, очи, руки покривати поцілунками.

Анна освободилась з его обіймів і глянула ему з любовю в очи.

— Як давно ми не бачились! — сказала червоніючись. — Як давно, а ти іще в неділю приїхав та чомусь не приходив; видно, як тобі пильно було видіти мене! — В єї голосі тремтіла вимівка.

84 Глузд.

— Прости мені, моє серденько, але я не міг тебе перший раз при свідках бачити. Мені здавалось, що ми обоє не зможемо свого зворушення побороти, а другі будуть з наших чувств сьміятися. Та й чи не ліпше так, що ми на самоті побачились і привитались так, як нам хотілось? — І він знов пригорнув Анну до себе, знов голубив її, даючи їй при тім найніжнійші імена.

— Але тепер говорім вже по-розумному, — сказала Анна, пригладжуючи своє розбурене волосє й сідаючи на канапу, — ходи, сядь тут коло мене і вповідай мені, як тобі в Відни поводитись, чога ти вчився, чи скучно тобі було без мене?

Кость сів біля неї і втопив свій погляд у синих очах дівчини.

— Чи скучно мені без тебе було? Не тільки скучно, але тяжко, невзносимо; мені здавалось, що сонце не сьвітить, що я не живу, бо мені лиш тогди ясно, тогди люблю, если ти зі мною розмовляєш, коли я на тебе дивлюсь.

Анна подивилась вогкими очима на розмареного⁸⁵ хлопця, що говорив їй про свою сильну, пристрастну любов. Вона чула, що его слова знаходять в її серцю відгомон. Поклавши ему руку на голову, гладила нею его буйні кучері. Він схопив тоту маленьку ручку й затримав в своїх сильних долонях.

— Моя пташечко, щибетушечко. Я завше про тебе думав; осьде се буде доказом моєї памяти про тебе! — й, виймивши з кишені перстень, заклав его на палець заклопотаної дівчини.

— Се ти для мене купив? — сказала Анна, усьміхаючись щасливо. — Який ти добрий, Костю, задобрий для мене! — Вона зсувала й засувала перстень на палець, потім, мовби піпхнена⁸⁶ якоюсь невидимою силою, притиснула его до уст.

Кость дивився з упоєнем на її радість; він чувся гордим, що був у стані своїй милій таку приємність зробити; він раював, сидячи при ній, слухаючи її слів, повних любови.

Ніхто їх розмови не перебивав; ліліка десь в кухні поралася, слуги були роботою займлені, обоє молоді могли доволі наговоритись, з котрої вони нагоди й користали. Аж надвечер заглянула ліліка в кімнату; їй дивно стало, чому то Анна так в хаті засиділася, що навіть на огород не виходила. Побачивши її, сидячу поруч із Костем, ліліка трохи насупилась, але те тривало лиш хвилюку, бо,

85 Замріяного.

86 Підштовхнена.

подумавши, що той не був би злою партиєю для її внуки, усміхнулась до него привітно і поздоровила з поворотом до краю.

Почалась розмова, котру Кость провадив виключно з лілікою, оповідаючи їй про всі віденські чудеса; ліліка не раз хрестилася, почувши, що в Відни трапляються самоубійства, убійства та різні крадіжки щодня, додаючи при тім слова: «Отсе вже аж тепер остатна тисяча настала; добре мій татко-небішчик казали, що прийде послідна тисяча Петрова⁸⁷, і друг на друга повстане».

Анна прислухалась розмові, не знаючи навіть, про що вона йде, бо її думки літали десь далеко, а об її серце відбивався спокійний, рівний голос Костя, котрий заспокоював нерви її роздратовані. Часами лиш глянула на него, мовби хотілась переконатись, що то він живий сидить біля неї, що вона не снить, а справді видить его, чує его голос.

Аж сумерк перервав розмову. Ліліка побігла до кухні, а Кость розпрощався з своєю дівчиною словами: «Завтра знов побачимось».

Другого дня сиділа протопопиха з Софією і Василикою в середній кімнаті, як Кость надійшов. Протопопиха, увидівши его, йдучого через подвір'є, крикнула на Софію: «Йди та приберись, а Анні скажи, най всі простирала на машині позарублює!» Опісля увійшовшого Костя всі радо повітали, засипуючи его тисячами питань, на котрі він відповідати мусів. Вже з годину розмовляв із протопопихою і її дітьми, а Анна не входила. Він став неспокійний, гей не свій, задума нависла на его чоло, его оживлене зникло, мов у сні відповідав на Василикові слова, мов в тьмі бачив блищачі очі Софії, що до него солодко усміхалася. Охота его брала про Анну запитати, но щось гей стримувало її імя вимовити тут. Вже почав жалувати, що прийшов, як вона з'явилася, несучи в руках довгий кавалок білого полотна. Червоніючи легко, склонилась ему і приступила до протопопихи.

— Як тут закладати? — запитала, показуючи їй полотно.

— Чи не могла мене туди закликати? — сказала з kwasною міною протопопиха; вона навмисне Анну до третього покою вислала, аби її видженюся з Костем перешкодити, бо в тім свій рахунок мала, а тепер Анна все-таки увійшла. Протопопиха постановила бідну дівчину перед Костем упокорити.

⁸⁷ Йдеться про популярний в народі вислів, що означав закінчення тисячоліття і наближення Страшного суду.

— Як ти се зле зшила; видно, що тобі щось иньше, а не робота літає по голові,— сказала, беручи від неї полотно.

Анна смертельно поблідла; таких слів, віднесених просто до себе, вона ще не чула; їй здавалось, що цілий сьвіт на ню паде; вона силувалась на відповідь, но встид і обурене не дали їй слова промовити.

Сеся сцена зробила на всіх присутних прикре вражіне. Василіка якось дивно на маму подививсь, Кость був би єї з злости задумив, а Софія очи в діл спустила. Всі мовчали, дивлячись на Анну.

Протопопиха встала.

— Ходи, я тобі покажу, як закладати! — обізвалась до Анни, і тотя пішла за нею зі спущеною головою, мов яка переступниця. Вона собі те вимовляла⁸⁸, що, бажаючи Костя побачити, навмисне роботу приспішила і, хоть знала, як має закладати, пішла питатись, як то бути має. Їй стало ясно, що протопопиха не хоче, аби Кость єї бачив, і тому так з єї приходом злюбилася. Анна не знала, через що, за що і по що вона в третій кімнаті під час Костевих відвідин мала коло машини сидіти. Коли б була знала, що протопопиха хоче єго для Софії зловити, була б не дивувалася. Мати з донькою, видячи в Анні небезпечну суперницю, постановили по довгій нараді не допустити єї до товариства, не дати Костеві нагоди гарну дівчину бачити. Могли се зробити: вона ж була сирота, сиділа в них, їла їх хліб.

— От так закладай, — сказала протопопиха, показуючи їй рубець, но Анна не дивилась; закривши лице руками, залилась горячими сльозами.

— Чого ти плачеш? Може, тому, що-м сказала тобі перед тим молодиком правду? Не бійсь, він тебе не озьме, хоть би ти й добре шити вміла; єму потрібно жінки з тисячами, а не такої бідної, як ти. Та й що я тобі такого сказала, що-сь так розревлася? От дивіть, яка недотикана.

Й вийшла, хочачи перед Костем іще щось на Анну наговорити, но не застала вже єго в кімнаті, бо він вийшов разом із Василіком. Обходжене се протопопихи з Анною Костя до крайности обійшло і обурило. Він відчував усі чувства, котрі, по єго думці, душею бідної дівчини мусили колисати. Він жалував єї, милосердився над нею і через те ще гірше протопопиху ненавидів. «За що вона над бідною сиротою знущаєсь, що Анна їй завинила?» — думав, ідучи

88 Закидала.

поруч із Василюком, і вже туй-туй мав до него заговорити про сесю справу, як той до него обізвався:

— Знаєш, Костю, хочу тебе о щось просити.

— Що таке, кажи.

— Поїдь зі мною завтра до Зеленівки, але не кажи нікому про те, бо я не хочу, щоби мої о тім довідались.

Я прийду до тебе, посідаємо коні й поїдемо; твій батько однако тобі нічого не скаже.

— Добре, поїду; та до кого там?

— До Василовича.

— До тамошного посесора?

— Так.

— Я чув, що в него дуже гарна донька; ага, і бачив-ем її у вас на весілю; нічого собі, але чого се ти так почервонів?

Василіка й справді, мов буряк, почервонівсь.

— Ет, дурне; вона мені дуже сподобалася, тота панночка; ми не раз у Чернівцях бачилися, і я дав їй слово, що до неї під час вакацій й прийду.

Кость якось лукаво засьміявся. «От я думав, що лиш на мене тоті любовні чари впали, а тут виджу, що й Василюка їм підлягає», — подумав, а голоснійше додав:

— О котрій годині поїдемо?

— О третій.

— Я буду на тебе чекати.

Василіка відійшов, а Кость почав собі над тим ломити голову, як би то ще нині зі своєю любкою побачитися. Думки мучили его; він уявляв собі її заплакану, упокорену, сидячу там десь у кутику, далеко від тих людей, котрі так погано з нею обходилися. Він хотів її боронити, але ще яке право було в него до того? Обопільна любов? Та не надає права за кимось вступатися; те право мусить бути людськи санкціоноване, а если він тепер за нею впімнутись хотів, то не тільки би їй нічого не поміг, но ще би бідну дівчину виставив на людське посьміховисько. Такими думками перенятий, заблудив Кость аж до ставу. Він надіявсь, що тут її застане, що вона прийде виляти свій жаль на своє улюблене місце. Но години уходили за годинами, сонце вже спочивати пішло, а ніхто не приходив. Всюди панувала тишина, переривана від часу до часу шумом дерев, колисаних подувом вечірнього вітру. Знетерпливлений Кость повернув додому, проклинаючи в душі всі тоті світові форми, котрі не позволяли ему з дівчиною бачитися тогди, коли він сего хотів.

Ніч перейшла єму в передумуваню планів на будучність; ранок застав єго сумного і пригнобленого; бо він знав, що нині не буде мати спромоги свою дівчину бачити. З неохотою забрався до читання якоїсь медичної книги. За читанем перейшов єму час до третьої години. Тодги вийшов до стайні й велів наймитови осідлати одного коня, а до другого забрався сам. Ще вони роботи не скінчили, як Василіка вже з'явився, вичесаний і прибраний, гей на баль. З сердечністю стиснув Костеву руку. За часок оба молоді хлопці помчали селом, виїхали в поле й аж тодги кроку звільнили, як перед ними перші хати Зеленівки показалися.

— Мені так якось ніяково, — почав Василіка, — на спомин Октавії переймає мене радісне чувство, але на спомин єї родичів стає мені в околицях серця зимно. Як вони мене приймуть, що собі про мою візиту подумают?

— Скажемо, що ми так по дорозі до них вступили, а єсли будуть на другий раз запрошувати, то се буде знаком, що тобі раді, — й Кость засьміявся голосно.

Виїхали в браму статного подвіря й стали перед ганком, що цілий диким виноградом заріс був. Позлазили з коний і почали обзиратись; що би то з ними зробити, коли якраз із стайні надбіг наймит і забрав коні під свою опіку. Оба студенти вийшли сходами на ганок, но тут нікого не було. Отворили перші двері: се була кухня; звернулись направо: тут їм більше пощастило, бо в першій кімнаті застали паню Василевичеву, що разом із донькою за ручними роботами сиділа.

На вид входячих гостей панночка покрасніла й випустила роботу з рук. Пані дому піднеслася з місця й чемно відповіла на повитанє хлопців, котрих з торічного весіля пізнала. Запросила їх сідати, й почалась бесіда про погоду, жнива, пільну роботу; звичайно, що кого обходить, про те він й балакає.

Василіка спімнув щось про те, що вони случайно сюди зайшли; на котру й замітку доматорка незначно усьміхнулась, а Октавія почервоніла. Господиня, видко, була гостям рада, бо запросила їх на підвечірок, кажучи при тім, що вже мусять на єї мужа зачекати, котрий поїхав в поле до женців, але небавом поверне. Василіка щасливий був, з більшою відвагою дививсь тепер на Октавію, з більшою сьмілостію говорив до неї, ба навіть почав із нею жартувати, наколи мати з Костем бавилася.

Октавія була дуже гарненька, жива істотка, з великими чорними очима й густим кучерявим волосем, котре коротко на

мужеський лад обстрижене носила. Будучи одиначкою, мала трохи загато самосвідомости і самоволі, при тім була веселою, щебетливою і дуже любила гарно вбиратись. Не хочаючи сидіти в сільській глушині, вимогла на батькови те, що позволив їй до учительської семинарії вступити. Власне тепер скінчила перший рік. Ще в вищих класах познакомила була з Василіком, котру знакомисть відновила на весілю Аглаї, а потім її через цілий рік культивувала. Вони не говорили ніколи про любов; не ставало на се їм смілости, але Василіка її щодня відпроваджував до школи, для неї тяжчі задачі виробляв, за її маленькими справунками ходив; бігав з нею зимою на леду. Межи ними завязалась сердечна приязнь, щирі відносини, котрі могли перейти кожного дня в горячу любов. Октавія ніколи нікому про те не говорила, що вона з Василіком так щиро обходиться, навіть матери, до якої відносилася в найдрібніших справах із довірем, котрої про те не споминала. Вона міркувала, що мати не схоче тих відносин терпіти, що закаже їй з ним сходитися, і тому мовчала. При початку вакацій просила его, щоби коли до них зайшов, а увидівши, що він її просьбу сповнив, чулась з того дуже задоволеною.

— Ходіть, най заграю вам щось з Шопена; ви ще не чули, як я граю, — сказала, усміхаючись до него. — Мамцю, прошу з нами до сальону! — обернулася до тої й побігла, мов серна, наперед, щоби отворити двері.

Октавія засіла за фортеп'яні і ударила пару акордів; потім полились повні чару і поезії гармонійні мазурки Шопена. То грімко, то ніжно, то мужливо-мелянхолійно, то знов радісно розносились мелодія з-під делікатних пальчиків Октавії. Нарешті скінчила.

— Як же ви гарно граєте, пані! — сказав Кость. — Я чув сесі композиції на віденським концерті; може, тота артистка віддала їх із більшою технікою, но не з таким чутєм, як ви.

Василіка мовчав, но его блищачі очі свідчили о тім, що він з судом свого товариша годився.

— Я була першою ученицею в музичній школі, всі мене намовляли, щоби я цілком музиці посвятилась, но коли мої родичі на те не дозволяють, — з тими словами поцілювала свою маму в руку, щоби тота не думала, мов то вона їй вимівки робить.

— Шкода занедбувати талану, — сказав знов Кость. — От німці, італіяни або й другі народи на музиці великі гроші заробляють.

— Чи вона того потребує? — сказала доматорка гордо. — Вона в нас одиначка, має усього подостатком, чи треба їй мучитись? Ми

не дозволяли їй йти на учительку йти, но як уперлась, то най вже по її буде. — І погладила свою гарну доню по лицю.

В тій хвили станув пан Василович на дверях сальону. Учувши про гості, він утішився, але побачивши, хто се, насупив брови і загриз уста. Се тривало, однак, лише з секунду, бо змусив себе до привітності і привітався з молодими людьми. Коли Василіка подавав йому руку, він з якимось дивним виразом глянув на него і стиснув її так сильно, що хлопець мало з болю не крикнув.

Зараз-таки до підвечірку закликали. Октавія і її мати були веселі, говірки; доматор сидів тихо, лиш коли-не-коли слівце докидав до загальної розмови, з цікавістю Василікові приглядався, а коли той сказав щось дотепного, тінь задоволення перелітала по задуманім чолі господаря. Єго мовчальність почала впливати й на гостей; хлопці побачили, що він їм не дуже рад, і за хвилику збиратися почали. Доматорка просила їх іще затриматись, но її муж не говорив при тім і слова. Видячи єго незадоволене, не просила вона гостей, щоби ще раз прийшли. Хлопці вийшли, а Октавія за ними побігла, щоби їх бачити, як будуть із брами виїздити. На ганку подала Василюкові руку і сказала тихенько:

— Прийдіть іще коли.

— Не можу, — відповів той, тяжко зажурений, — чи ви не виділи, як ваш батько мене приймав?

— Батько не був в гуморі; не зважайте на се, я вас ждатиму! — й подивилась йому кокетливо в очи.

— Чого се ти так обійшовся нечемно з сими паничами? — запитала жінка Василовича, коли самі зісталися.

— А нащо ж їх до дому припускати? Октавія ще дуже молода, могла б собі голову завернути.

— То ти думаєш нікого до неї не припускати?

— Чому ні, але не першого-ліпшого безвусого дурня.

— Ет, ти такий якийсь! А видиш, що мені той протопопів син дуже сподобався; видно по нім, що дуже порядний хлопець. Був би акуратно під пару нашій Октавії; доки він вивчиться, то й ми будемо думати вже про її замуже.

Василович побілів як стіна.

— Прошу тебе, жінко, не говори мені ніколи щось подібного. Я Октавію за него не віддав би, — сказав зіритованим голосом.

— Ну, ну, він іще її не сватає, але він таки дуже гарний хлопець. Знаєш, він навіть до неї подібний; такі якісь очи, як у неї, такий

ніс, так носить голову; я дивилась на них обоїх, і тота їх подібність межи собою мені сильно в очи впала.

Василович стояв так, як би єго хто на огни пік; великі каплі поту виступили на єго високе чоло.

— Дурне говориш! — сказав, не дивлячись на ню. — Ви, жінки, завше десь подібність винаходите.

— Між ким винайшли мамця подібність? — обізвався срібний голосок Октавії, що вертала в кімнату.

— Межи тобою і тим молодим протопоповичем.

— Скажіть ліпше, мамунечко, що між ним і татком; мені здавалося, що я, дивлячись на него, маю татка перед собою, так він подібний до них.

— На, маєш ще й се! — сказав татко з вимушеним усміхом. — А до кого він іще подібний, до мамці, ні?

— Ні, бо, може, якби він був до мамці подібний, то ви єго були би чемніше приймили! — сказала Октавія з вимівкою в голосі. — Що вони собі оба про нас подумують?

— Ще й ти будеш мене за се сварити? — сказав, беручи єї попід бороду і дивлячись в єї ясні, веселі очи. — Не міг-єм бути чемним, бо мене голова болить! — і притулив обі долоні до чола.

— Я не сварю вас, татунечку мій золотий! — почала Октавія лебедіти. — Лиш я не хочу, щоби хтось мого доброго татунця мав за злого чоловіка; може, вам принести подушку? Положіться трохи, то голова боліти перестане.

Та почала коло него заходитись, щебетати, доки він не ліг та не сказав, що вже трохи ліпше маєсь.

Х

— Але ж то нас сей старий приймив, — почав Кость до Василики, як вже за село виїхали.

— Бог єго знає, чому він на мене такий злий; тогди в нас на весілю гнівався, що я лиш з єго донькою гуляв, а тепер в себе дома так мене приймив, гей якого послідного приймив, — Василика гордо говорив, а на єго лице виступив горячий румянець упокореня.

— Злий, я би не казав, що він тобі злий, бо дивився на тебе так мило, так сердечно; а знаєш, що я зауважав? Ти до него дуже подібний.

— Се мені Октавія вже давно сказала; може бути; що в тім дивного? Чи в світі мало людей, подібних до себе? Але се байка; мене те гризе, що тепер ніяк з дівчиною побачитися, а я думав, що так приємно вакації проведу.

Кость тяжко зітхнув. І він думав, що буде свою милу щодня бачити, а тут уже три дні із нею ні слова не говорив.

— Чи одні наші надії на ніщо розходяться! — відповів на слова Василіки. — Ліпше-таки їх не мати, то буде менше розчарованя.

Василіка подививсь на него збоку.

— Не мати надій? — сказав задивований. — А що ж би нас при житю тримало, що би нам его можливим робило, чи теперішність? Я ручу тобі, що не оден би собі в лоб пальнув, если би не надіявсь, що ще для него іще красші дні настануть.

— Ти маєш правду, товаришу; лиш надія чоловікови відваги додає всі горя і прикрости, які налягають на него, зносити; коли-бо тота надія ніколи так не сповняєся, як ми собі уявляємо єї. Через те люди песимістами стають.

— Я также песимістом стану, если вона мене ще кілька раз так, як нині, заведе! — сказав Василіка з комічною повагою і натиснув свого коня. — Вертаємо живо додому, а то ще довідаються, де ми були, й треба буде сповідатись, як нам повелось.

— Ходи до нас, Костю! — сказав Василіка, як вони, ставши на місци, наймитові коні віддали. — Що будеш сам робити?

Кость не мав охоти бачитись з Василіковою родиною, но надія побачитись з Анною спонукала его з товаришом піти. Протопопа зараз коло него засів, випитуючись про дідича, про спосіб его житя і про інші обставини. Кость виріс в его очах на велику особу, бо міг бути ему посередником у дідича, з котрим він під час остатнього побуту его в Митках був поріжнився. Причиною сварки був кавалок парафіяльного поля, про котре дідич казав, що воно до него належить, котрий аргумент протопопа не хотів потвердити. Дідич спровадив комісію і програв, бо свідки признали, що той кавалок поля уживали панотці з незапамятних віків. З того постав гнів, котрий дотепер тривав межі дідичем а протопопом. Послідний рад би був перепроситися, но не мав до того нагоди, бо дідич у Відни пересиджував. Дізнавшись, що Кость у дідича сина вчить, оповів ему протопопа про тоту незгоду і закінчив просьбою, чи не схотів би він его з дідичем помирити.

— То знаєте, в мене зяті потребують парафії, а як ніхто за ними не вступиться, то можуть Бог знає доки коператорувати⁸⁹; а єму що сказати одно слово? Він пан, его кождий послухає.

Кость обіцяв, що панови про протопопу спімне, і добавив те, що пан на другий рік сам до Миток приїхати задумує. Говорячи, все обзирався, чи не отворються двері, чи Анна не йде.

Но Анна не входила; вона зміркувала, що протопопиха не хоче, аби вона Костеві показувалась, тому сиділа бідна дівчина в альтані, перебираючи поезії Федьковича. Слова протопопихи «йому треба жінки з тисячами» вбили в її пам'ять і затроювали спокій дівочого серця. Вона аж тепер почала роздумувати, що, може, се з її сторони недобре, що вона з Костем потайно заручилася. Бо й справді, вона бідна, а лікарі женяться по найбільшій частині з богачками. «А як він мене так любить, що на гроші не буде дивитись? Таке й я собі на жите зароблю!» — потішала себе, а зловіщі слова протопопихи їй все в ухах звеніли. Хотіла з ним бачитись, [та] не було до того нагоди. Побачились лиш на короткий час, поговорили трохи, а тут знов перешкода, ще гірший жаль, що вони обоє так близько себе, та не можуть з собою зійтись. Анна в читанню пільги⁹⁰ шукала. Читаючи «Панну та циганку», уявляла себе тою панною, що пташечкою милому щebetала, що рожею до него говорила. Читаючи про чуже горе, її власне здавалось їй малим проти того, що витиснуло слова: «Відь моїй просьбі Бог ще не родився»⁹¹. Вона плакала над «Неділею»⁹² і бачила перед собою той пишний цвинтар, де багаті люди гордо проходяться, бачила бідного поета, що в їх товаристві не хотів пробувати. Бачила, нарешті, й те славне Підгірє, «що маєм ся крило», і той нарід бідний, про котрий поет з такою любов'ю говорив. І прийшли їй на думку послідні слова умираючого батька: «Люби і шануй твій нещасний руский нарід». Їй стало совісно, що вона про те завіщанє гей призабула, що любов до Костя затерла поволи в її пам'яті всі тоті благородні думки і пориви, котрі вона для свого народу почувала. Й почала жалувати, чому-то вона не мужчиною вродилася, що вона тогди була б годна придумати, винайти спосіб до поліпшення долі свого народу. Писала б, звивала б товаришів до спільного діла. А так що вона, бідна дівчина? Ніхто на ню не зважає, навіть Кость, що її любить,

89 Бути позбавленими парафії.

90 Полегшення.

91 Рядок із вірша Ю. Федьковича «Молитва».

92 Йдеться про вірш «Неділя завтра».

дивиться на ню якось дивно, если вона про нарід, про его добро говорити пічне. То чому Кость не має того ентузіазму до рідного слова, чому він не палає любовю до народу? До того народу, з котрого він вийшов, котрого доля єму добре звісна. Чому він із нею про той нарід не розмовляє? Треба его до того призвичаювати, треба з ним розмову на сю тему завести. Предцінь вона не могла его ні любити, ні поважати, если б він добро свого народу легковажив. Сині очи дівчини засьвітились, вона встала з місця і вийшла на огород. Там заліг уже вечірній сумерк; з вікон помешканя блищало сьвітло, а з хати доходили їй голоси та сьміхи. Вона не хотіла йти між них, не хотіла провадити загальної розмови тепер, коли єї душа такими гарними, поетичними мріями була переповнена. Двері від салі отворилися, і Анна почула голос Софії, що сьпівала якийсь волоский романс; Василіка їй вторував, а часом й Кость свій високий тенор прилучав до їх дуету. Дивне чувство заволоділо душею слухачки. «Він там бавиться, сьпіває, а я тут в тіни стою, боячись до сьвітла приступити, боячись в хату ввійти, де би мене квасними мінами повитали. Боже, чому я така нещаслива?» І скорими кроками відійшла в другий кут огороду. Тут було тихо, але далеко з улиці долітали до неї веселі голоси парубків та дівчат, що по тяжкій денній праці зійшлись посьміятись та посьпівати. Оден заграв в сопілку, другі підхопили за ним гучної коломийки, і розляглась пісня в тиху, літну ніч:

Не так болить, як укусить лютая гадина,
 Ой як болить, як зчарує любая дівчина;
 Як укусить гадиночка, найдеш в зілку ліки
 Як зчарує дівчинонька, пропав-есь навіки⁹³.

- Пропав-есь навіки! — загули парубки, а дівчата закричали:
 — Ей, не сеї, сьпіваймо якої сумної, небавом уже піст заходить,
 — й завели пісню про сироту:

Чому в ставу води нема?
 Бо випили воли,
 Чо в сироти правди нема
 На сьвіті ніколи?
 Бо сирота рано встає,
 А пізно лягає,

⁹³ Це коломийка, до речі, зафіксована у збірці «Народні пісні з-над Дністра в записях Євгенії Ярошинської» (1972).

Бо сирота до полудня
 Обіду чекає.
 Ой втворіться, райські двері,
 Най сирота ввійде,
 Вона з мамков поговорить,
 Назад собі піде.
 Втворилися райські двері,
 І сирота ввійшла,
 Вона з мамков говорила,
 Та назад не пішла⁹⁴.

Анна стояла мов скаменіла. Слова простої народної пісні зворушили всі її чувства. Вона почула цілу тяжкість свого становиска в чужім домі, всі упокореня, які перебувати мусила, і лише своїй силі волі мала завдячити, що на почуте того всего голосним плачем не вибухла.

— Ото я з-під ринви на дощ зайшла! — сказала, глузуючи сама з себе. — Хотіла-м від тамтого співу втічи, та натрапила на сей. Але все-таки сей спів ліпший, бо заспокоїв в мені те погане чувство, яке мною на звук Костевого голосу заволоділо. Предцінь же в тім нічого злого, що він співає; я ж знаю, що він так само хоче мене видіти, як я его. Если б мене не любив, то не дав би мені отсего! — й при сих словах притиснула подарований їй Костем перстень пристрастно до уст.

— Чому ти не йдеш до хати, а відбуваєш тут якісь «Mondscheinpromenade»⁹⁵? — озвався голос Василики туй обіч неї. — Кость мене відперше про тебе питає, а я не міг тебе найти.

— Я виділа, що твоїй мамучці не в лад, если я під час чийхсь відвідин в хаті сиджу, тому воліла-м по огороді проходитись, як в хаті каменем «преткновенія» бути.

— Чому ти така дуже делікатна, що за кожде слово обиджаєшся? Чи ти не знаєш, що старі жінки свої примхи мають? Ти зарозумна, щоби на те зважати. Ходи до покою, я ручу тобі, що мамучка не будуть на тебе гніваться.

Василика хотів Костеві за то, що той з ним їздив, віддячитись; він знав, що товариш чує щось до Анни, й тому її так намовляв, щоби до хати йшла.

⁹⁴ Ця українська народна пісня так само зафіксована у згаданій збірці.

⁹⁵ Прогулянка при місячному світлі (нім.).

Вона ще трохи з собою боролася; її гордість піднімалася против любови до Костя, но такі случаї, де би гордість побіду над любовою понесла, суть дуже рідкі, тому й Аннина любов побідила. Вона пішла з Василюком до кімнати; тут її вже привітно приймили, бо Василюка іще перед тим мамі та сестрі дурниць наговорив, кажучи, що то вони через заздрість Анну в кімнату не кличуть та що таке їх поступоване кождому в очи впадає. Не хочаючи перед ним на сьміх виставлятися, говорили обі ніби щиро до дівчини. Вона сіла далеко від Костя й, спустивши очи в діл, не підносила їх. А він так чекав на один погляд від неї, так благально на ню дививсь! Увійшла ліліка й щось із протопихою пошептала, на що тота з нею разом відійшла. Ціква Софія побігла за ними, Василюка доказував батькови коло картового столика, що тепер молодіж ліпше вміє грати фербля⁹⁶, як в старі часи; протопіпа кивав на се головою і сьміявся. Ніхто на Костя і Анну не зважав.

Кость приступив ближче до неї.

— Чи ти на мене гніваєшся, що навіть глянути не хочеш?— почав тихо. — Я вже так за тобою стужився, що й сьвіт мені не милий.

— А хто перед хвилию так весело співав? — Анна глянула на него одну мить і знов очи довгими віями закрила.

— Як зайдеш межи ворони, мусиш так кракати, як вони! — відповів Кость, стискаючи їй руку. — Але скажи, моє серденько, де ми зможемо побачитися, лиш скоро, скоро!

— Хіба завтра коло ставу, — шепнула Анна й відсунулася від него, бо почула кроки повертаючої Софії.

Хто був щасливіший, як Кость? З запалом почав загальну розмову, котра перейшла на поле політики і науки і в котрій Василюка з своїм батьком брали уділ⁹⁷. Бесіда Костя була перетикана блискавками духу, дотепу і гумору. Він показався всім в цілком іншій сьвітлі, як его дотепер виділи, і зеднав собі своїм образованием признание в них. Анна чулась щасливою, що сей гарний, молодий хлопець, на котрого всі з зацікавленем споглядають, до неї належить. Вона ще більше его полюбила, его інтелектуальні здібності ще дужче її до себе притягнули. З гордостю дивилася на его оживлене лице, цікаво на кожде его слово уважала. При розході сердечно его руку стиснула, мов хочаючи висказати те, що перед людьми не сьміла, мов хочаючи его просити о вибачені їй тих думок, котрі там в огороді були на відгомін его співу в її душу закралася.

⁹⁶ Йдеться про азартну гру в карти, дуже поширену в колишній Австрії.

⁹⁷ Тобто брали участь.

Ще сонце трохи лише з полудня похилилось, як Кость уже до ставу прибув. Їму здавалось, що він повинен Анну там застати, що вона, знудившись чеканєм на него, піде собі гет. Дуже здивувався, не заставши її ще. Єго терпливість почала рватись, як година за годиною проходила, а дівчини як нема, так нема. З досади почав листе з галуз зривати, кидав ним під ноги й толочив єго. «Що вона собі думає? — говорив в розпуці. — Час уходить, далі вечер робиться, коли ми з собою побалакаємо?» Й простягся на землю.

— Чи не заснув ти припадком, чекаючи на мене? — обізвалась Анна, ставши над ним і видячи єго лежачого в траві. Вона була одіта в легкій білій сукни, на грудях мала гарну червону рожу припилену, в руках тримала книжку.

— Чого ти так забавилась? Я вже аж від себе відходив, що тебе не буде. Чи годиться так мене мучити? — сказав Кость, схопившись з місця і дивлячись із вимівкою в очи дівчині.

— Тихо, успокійся, я не могла-м борше прийти. Будь контентний⁹⁸, що-м і так прийшла. За мною дивляться всі, уважають на кожний мій рух, на кожде моє слово. Ти не знаєш, як то тяжко в чужій хаті жити.

— Видів я, видів, як вони з тобою обходяться, моя ти сиріточко; я був би її вбив, тоту протопопиху, тогди, як вона тебе сварила.

— Вона хотіла мене перед тобою упокорити, бо бабця мені казали, що вона має взглядом Софії заміри на тебе й тому не любить, если ти зі мною говориш.

— Заміри взглядом Софії! Чи вона думає, що я з тою оженив-бись? Цур їй, з її замірами. В мене є лиш оден замір, а то моя Аннуня!

— То ти любиш мене так, що не будеш на те, що я бідна, дивитись?

— Що ти вже знов говориш? Чи я тобі коли про богатство споминав? Иди гет із такою бесідою; не затроюй хвилі нашого спільного побуту такими словами.

— Бо знаєш, цьоця казала, що тобі треба жінки з тисячами!

— Аби її донька мала сотки тисяч, то все би я своєї милої на ню не проміняв.

— Любий мій, чи се справді так?

— Чому ти мені нині не хочеш вірити?

98 Задоволений.

— Бо боюсь, щоби моє щастє не перейшло, щоби я розчарованя не зазнала.

— Не бійсь, не зазнаєш его; твое щастє — се ж моє щастє; занапашуючи твое, я мусів би вперед моє занапастити! — й поцілював єї звисаючу білу руку.

Анна сіла під дубом і повела поглядом наокрут себе.

— Дивись, як гарно тут, так тихо, мирно, поетично, гейби бурі житя й людські пристрасти ніколи сюди не заходили, а ми занесли їх із нашим приходом.

— З нашою любовою!— відповів Кость. — Що се за книжка в тебе? А, «Кобзар» Шевченка. Тут якраз місце, де їх з приємністю можна прочитати.

Він розгорнув книжку і перебирав листки, шукаючи відповідної до сеї хвили поезії. З чутєм почав читати вголос:

Садок вишневий коло хати...

— Він се чудово зобразив! — сказав, скінчивши й замикаючи книжку. — Повно тут поезії, чару, а й реалізму; видко, відчував усе те, що писав.

— О певно! Він так любив свій нарід, за него тільки натерпівся, а все-таки ніколи єму не спроневірився. Я подивляю его яко поета, але его характерови, яко чоловікови, належитьсь также повне признание. Подумай лиш, тота глибока любов до народу, тота сильна воля хотіти єму поміч принести, тота страшна мука за своє переконанє і, невважаючи на те, — а все-таки оставленє сеї при них до смерти, — чи не заслугує все те нашого подиву?

— Ти так все бистро осуджуєш, видко, що богато часу на студіум нашої літератури посвячуєш.

— Чому ж би ні! Як я всіх німців мушу знати, то чому би мене не цікавили б наші поети та письменники. Й ти добре зробив би, если бись такими студіями займався; вони були б для тебе користнійшими, як наука волоскої мови.

Анна нехотячи натякнула єму про те, що єї дуже боліло. Кость зчервонівся, єму дуже стало ніяково.

— Ти сього не хочеш розуміти, моя щира патріотко, що я, як лікар, повинен всі краєві мови знати; а що маю тепер до того добру нагоду, то вчусь по-волоски, проте люблю я все своє рідне слово, не забуваю на него.

Анна побачила, що він гей обидився, і взяла его за руку.

— Ти не гнівайся на мене, що я тобі се сказала, але видиш, мій милий, я хотіла б, щоби ти був до того ідеалу подібним, яким я собі тебе уявляю, а в того ідеалу є любов до народу незбутня. Я лиш тогди могла б чути его вищість над собою, если б він для правдивих, гуманних ідей одушевлявся. Я хочу на тебе з такої точки задивлятися, тому кажу тобі, що мені в твоїх поглядах не подобається, де вони з моїми поняттями розходяться.

Кость засьміявся якось сухо.

— Дуже се лестно для мене, що ти мою особу на педестал ідеалу посадила. Але, моя Аннуню, ти также практична дівчина, мусиш, отже, знати, що ідеали в дійсности не так добре представляються, як в уяві, і роблять через те дуже лихе вражене.

— Дотепер не дізнала-м ще такого враження; старайсь і на будучність бути таким, як тепер, то я тебе все любити буду і скажу тобі завше, що мені на тобі не подобається. — З тими словами погладдила рукою по его лицю.

— Ти не дивуйсь, що в мене нема одушевлення, ентузіазму; таким мене вже в школі зробили, а теперішня моя наука не є того роду, щоби ентузіазм будила. Но в тім будь переконаною, що я мій нарід і его мову не менше, як ти, люблю.

— Таким, таким я хочу тебе мати, аж тепер я з тебе задоволена, мій Костю єдиний! Тепер я знаю, що наші серця мають однакові пориви, однакові стремління; тепер я переконана, що між нами истнує споріднене душ! — Й не боронилась его горячим поцілюнкам, якими він її засипував.

— Коли ми знов побачимось? — сказав Кость по довгій хвили, впиваючись її принадним видом.

— Або я знаю коли? Сюди не можу часто приходити, бо знаєш, людські очи все добачать, а я не хочу бути обмовленою; в нас не можемо щиро поговорити, бо всі за нами слідять. Мусимо вже задовольнятися тим, що крадьком стиснемо собі руки, поглядом порозуміємося.

— Добре, що ти й малим задовольняєшся, але я не можу з сего контентним бути. Я тебе через цілий рік не бачив, з тобою не говорив, а тепер, коли ми так близько, ти ще границі становиш.

— В котрих мусимо обертатись, моє серденько, бо чи не всі люди в назначених їм границях обертаються? Покажи мені хоть одну людину, котра би так самовільно ходила; всі ми такі вільні, як птахи в клітці; літаємо лиш до стін, а поза них не сьміємо вилетіти, не хочачи собі при тім спробунку голову розбити.

— Ти моя розумнице. Я корюся перед твоїми аргументами, але з тяжким боєм серця.

— Кажуть, що случай закоханим сприяє; може, він і нам усміхнесь і нагоду до щирої розмови подасть; уповаймо на него!

XI

Час стрілою летів. Вакації перейшли; Анна мусіла назад їхати до школи, а й Кость почав в дорогу ладитись. Перед відїздом до Відня пересидів іще три дні в Чернівцях, находивсь і наговоривсь з Анною по цілих годинах, нарікаючи на долю, що їх уже знов так скоро розлучає. Потім поїхав, но з лекшим серцем, як перший раз, коли чуте було его в свої обійми піввало; тепер він до него вже більше привик був, з думкою про конечність розлуки освоївся. Вона не була вже для него такою тяжкою, як перший раз. Зараз по кількох стациях почав розглядатися по своїх товаришах подорожи, починав з ними розмову, сьміявся, спорив, видко було, що хоче забавитись, розірватись. До Відня приїхав о десятій годині рано і казав себе зараз до дідичевої господи завезти. Лакей здоймив его річи і повів его до призначеної для него кімнати. Тота находилась на другім кінци коридора; Кость запитав, чому не веде его до давньої кімнати.

— В вашій давній кімнаті забаглось нашій ласкавій панні мешкати, і вона єї для себе урядила, — відповів льокай.

«Не знати, яка ся малпа буде; чи така, як тоті другі ласкаві панни з задерними носами та афектованими манерами, яких тут не раз бачив, чи, може, буде яка людяна? Но о тім сумніваюсь; таже то єї кривні були!» — подумав собі Кость, вмиваючись, причепурюючись та надіваючи на себе нову одежу. Ледве він скінчив убиратись, як уже его ученик надбіг. З радісними словами подав єму руку до повитаня.

— Добре, що ви вже раз приїхали; я так без вас нудився, бо madame Roze⁹⁹ все лиш на мене сварить, а Аврора, замість за мною обстати, вторує їй. Тепер уже нас два буде, то вони не зможуть против нас встояти.

⁹⁹ Мадам Роза (франц.).

Кость погладив его по голові і засьміявся.

— Хто то, та *madame Roze*, що ти так на ню скаржишся?

— То Аврора єї звіттам, з Румунії привезла. *Grandmere*¹⁰⁰ казала, що *madame Roze* дуже розумна, знає етикету й потрафить дім запрезентувати. — Хлопець говорив гнівно, видко було по нім, що він рад би, аби *madame Roze* туди назад вернулаь, звідки прийшла.

— Но, но, не журись, Раду, ми вже якось з *madame Roze* упорамось! — Й Кость поклепав его по плечах. — А вчився ти ся через той час, як мене не було?

— Вона вчила мене французскої мови, бо батько хоче, щоби я був дипломатом, а такому конче французский язык треба знати. Але я не хочу в неї вчитись. Вона все мене до батька прискаржує, каже, що я лінивий, неухажний; ви сего ніколи не казали.

І великі чорні очи хлопця наповнилися сльозами; его амбіция була діткнена.

— Успокийся, Раду; чи то пристоїть мужчині плакати? Ти ж хочеш мужчиною бути, а плачеш через таку дурницю.

На відклик до его мужности, Раду борзо обтер очи і усьміхнувся.

— Ми оба найліпше розуміємося; я не хочу з ніким учитися, о тільки з вами; ніхто такий не розумний, як ви.

— Та коли-бо я не вмю по-французски; мусиш вже в *madame Roze* вчитись й показати їй, що ти пильний, розумний хлопчик, котрий хоче щось уміти.

Раду склонив голову, его діточа дума чулась тою обставиною упокорена, що его над усе поважаний учитель по-французски не вміє. Що скаже на се *madame Roze*, котра все говорить, що люди, котрі по-французски не вмюють говорити, не можуть ся числити до інтелігентних людей. З якимось жалем дивився хлопець на Костя, що був займлений випакованем і уставленем своєї гардероби та книжок.

Озвавсь дзвінок, окликуючий на снідане. Раду вхопив Костя за руку і повів его до кімнати. Тут застали вони вже ціле товариство. Дідич стояв серед кімнати і говорив до гарної, середного віку жінки, що до него кокетливо усьміхалася. Молоденька струнка панночка сиділа коло стола і дивилась на входячих очікуючими очима.

— Отсе *madame Roze*, а се Аврора — моя сестра! — сказав Раду голосно.

¹⁰⁰ Бабуся (франц.).

— А се пан Антонюк, дуже здібний молодий чоловік, котрому я виховане свого сина повірив! — сказав дідич, подаючи ему руку на повитане. — Коли вже Раду випередив мене в представленю вам ваших нових товаришок домових, то я не буду вам їх другий раз презентувати. Лиш прошу о спокій в домі, бо если б межі вами до якої сварки прийшло, то, певно, я, яко голова дому, мусів би-м її залагоджувати, а тогди не знаю, за котрою стороною потягнув би-м! — й зиркнув весело на madame Roze, котра вже займила місце коло стола. Всі пішли за її прикладом.

— Щодо спокою, то ми оба з Радом не будемо мати часу его заколочувати, — почав Кость, дивлячись крадьком на розкішну madame Roze, що з спокоєм великої душі до свого сніданя забиралась; почувши Костеві слова, вона глипнула на него своїми гарними південними очима й не сказала нічого.

— О, я буду заколочувати домашний спокій, бо я не можу ніколи з ніким в згоді жити! — обізвалась Аврора, що дотепер заховувалась спокійно; і ціла її фігурка зашевелилась, очи заграли, уста сьміялися, цілий вид мав визиваючий вираз. На її слова почали всі сьміятись, а батько подививсь з гордостю на свою сьмілу доньку.

Снідане відбулося в дуже веселім настрою. Зараз по тім забрався Кость до написаня листу до Анни. Між иньшим споминав, що дім дідича збільшився тепер о дві особи: его доньку і якусь репрезентантку дому, котра всему тон надає. Більше про них не споминав, не споминав і того, що обі дуже гарні та веселі.

— А се дуже гарний хлопець, той ваш інструктор! — почала Roze до Аврори, лягаючи в будуарі на канапу і закурюючи папіроску. — Такий ще молодий, сильний, мусить бути і наївний ще. Варт би ему трохи голову закрутити.

— Ей, хто би собі з домашним учителем зачинав? — й Аврора здвигла погірдливо раменами.

— Таже то не треба за него віддаватися, але так трохи побавитися, пококетувати. Що се завадить, а все якась відміна буде в сім однастайнім житю.

— Ваша правда, madame Roze; він справді дуже гарний, подібніський до того багатого боярина, що мені в Букарешті так дуже був подобався. Але видко, що він або несьмілий, або гордий, бо якось на нас не зважав і балакав все лиш з татком. Як дикий, то треба его освоїти; ми обі не маємо однако тепер що робити. — Й Аврора бігала по кімнаті, заглядала в зеркало, причісувала своє

волосе та обговорювала зі своєю товаришкою пляни, як би то Костя собі скокетувати.

Зараз при обіді почала Аврора перші атаки. Зверталася вже з запитаними до Костя, починала з ним розмову. Він відповідав чемно, як пристойить, але сам із нею розмови не зачинав й тої не протягав, яку вона зачала. Гарна румунка его не інтересувала, образ Анни стояв ще засвіжо перед его душею, щоби яка инша дівчина займити его могла. Его зимне поведене обурило Аврору; вона постановила за кожду ціну молодого хлопця скокетувати й почала тепер від того, що зараз по обіді перейшла до сальону, засіла за фортепян і почала співати, думаючи, що таким чином затримає Костя при собі. Но той не зважав на її спів, а звиняючись, що ще має переробити з Радом пильну задачу, віддалився, беручи хлопця з собою.

Аврора видивилась на madame Roze, і обі засьміялись голосно.

— Чого ви так сьмієтесь? — запитав пан Бекул.

— З чемности вашого інструктора, що, замість сісти та послухати співу, втікає! — відповіла Roze, заливаючись все голосним сьміхом.

— Він розуміє своє становище як домашній учитель й не хоче пхатись в товариство, де ніколи не може чутись свобідним, бо ділять его від того дуже великі границі. Я дуже рад, що він має кілька такту і не лізе там, де его непотрібно. — Бекул говорив се з гордостію.

— Коли-бо ми так занудимось! Він не дурний, міг би з нами щось розмовляти, не потребує з нами бути запанібрата, але бавитися з ним можемо, — говорила Аврора, приступивши до батька й кладучи ему руки на шию.

— Єсли вам те приємність справляє — бавитися з мужицьким сином, то я скажу йому, щоби по обіді лишався в сальоні; я й не знав, що в тебе суть плебейські пориви! — додав іронічно, дивлячись своїй доньці просто в очи.

— Папа, ти справді незносний; як можеш мене о щось подібне посуджувати? В інституті madame Juster¹⁰¹ нас не вчили нічого плебейского, там поробили з нас аристократок від ніг до голови. А зрештою, як тобі не в лад, що ми з ним хочемо бавитися, то нехай він собі там в своїй кімнаті до судного сидить дня; мені се, певно, не зашкодить! — Й вона закопилила губи.

— Ні, я не маю нічого против вашої розмови з ним, можете навіть свій німецький виговор поправити! — і звернувся до Roze.

¹⁰¹ Мадам Жустер (франц.).

— Я не хочу, мені досить уже тої Німеччини: німці — то головні вороги французів, я їх ненавиджу! — і Roze стягнула брови до купи.

Кость і не знав, що против него куєся зрада. Вечором пішов на прохід, здивався з одним товаришем-русином, і той затяг его до товариства руских студентів, де Кость ще від зими не був. Там застали лиш двох товаришів, бо другі були ще на вакаціях. Костеві почали дорікати, чому він від товариського життя відтягається. Він звинявся своїми обов'язками домашнього учителя, наукою і прирік, що вже частійше заходить до них буде. Позичивши собі «Енеїду» Котляревського, пішов домів і засів до читання, котре до глибокої півночі продовжилось. Рано почав зі своїм учеником латину й математику переробляти. Заглублені в науці, незчулись, як надійшла 12 година й дзвінок на снідане задзвонив. Повитавши в їдальні дам низьким поклоном, Кость зараз звернувся до пана Бекула, подаючи ему звістку, що Раду не позабував ще нічого, но всі регули математики й граматики ще добре в пам'яті має, через що наука буде поступати скоро наперед. Аврора скривилась на сесю его замітку, а madame Roze сказала гей докірливо:

— А в мене Раду не хоче вчитись; кілько-то труду я собі з ним завдаю!

Раду спалахнув румянцем, а Кость спокійно відповів:

— Раду дуже добрий хлопець; він буде тепер старатись задоволити паню.

— Лиш тому, що ви мене о се просите! — сказав Раду зухвало, дивлячись при тім визиваючо на Roze.

Вона розсміялась якось нервово, а Бекул і его донька сердечно.

— Ви вже мого брата у всі таємниці науки завели, преподайте ему ще й те, як він взирадам дам заховуватись має¹⁰², — защебетала Аврора, подивившись при тім на Костя так, що йому аж гаряче зробилось.

— Буду старатись вашій воли задосить учинити! — сказав, склонивши голову й не хочючи здибатись з її поглядами, котрі его потім через цілий пополудень переслідували.

По обіді лишивсь Кость на завізане дідича в сальоні й слухав напівтужливих, напівеселих волоских пісень, які Аврора при супроводі фортепяна співала. Потім почали розмовляти. Обі жінки були веселі, дотепні, вміли провадити сальонову розмову, від

¹⁰² Поводитися перед дамами.

котрої Костеви аж в голові закрутилось. Все єго втягали до кон-версації¹⁰³, но він поводивсь якось несміло, хоть сам на себе за те злим був, що не міг сьміливішим показатись, а сидів, мов який дикун. З німецького язика перейшли на волоский, а почувши, що Кость ним также бесідує, почали поправляти єго виговор, сьміятись з єго складу фраз, навчати, як правильно говорити має. Аврора радила єму читати волоскі книжки, особливо поезії Александрого¹⁰⁴, з котрих гарного укладу мови може навчитись.

— Ви ж предцінь румун? — запитала єго.

— Ні, то значить я православний, — відповів Кость заминаючись й сам на себе злий, що не сказав, якої він народности.

Дідич слухав уважно їх бесіди, а на питанє Аврори насторожив уха; почувши Костеву відповідь, усьміхнувся задоволено; єму по нутру було се, що Кость не признаєсь сьміло, що він русин.

Те перше гей виречене ся своєї народности гризло Костя через кілька день. Він видів великі сумні очи Анни, що з вимівкою на него, мов на великого провинника, дивились. Та-бо він був-таки провинником; він при першій надаючійся нагоді не устояв на місцю, не признався сьміло до своєї народности, але збув питанє дідички якось невиразно. Се було дуже негарно з єго сторони; ні, він чоловік без енергії, без характеру. Анна відщурала би ся єго, дізнавшись про єго вчинок. Но такі думки недовго тримались єго голови. Нове окруженє не давало єму довго роздумувати; все з більшою привітністю відносились до него обі дами, все довше говорила з ним Аврора про поезії Александрого, котрі єму була випозичила і котрі він по ночах читав, хотячи перед нею пописатись¹⁰⁵. До Анни не писав так правильно, як давно, а на єї допити про те звинявся наукою перед першим державним іспитом. Єї за-певнення про любов та напаминаня, щоб їй вірним оставсь, почали єго вже нудити; він не видів у ній вже того ідеалу, котрого любов єго ущасливлювала, в висші сфери взносила. Він почав єї до Аврори прирівнювати і мусив признати, що Аврорина вдача ліпше єму подобалася. Аврора така легка, мотилькувата, дотепна, весела, не бере всего так на серію¹⁰⁶, не розбирає всего так метафизично, як Анна. Й те єї вічне ношенє з народом, з народними ідеалами, з

103 Розмова.

104 Румунський письменник-романтик, фольклорист. Творив, зокрема, під впливом фольклору, зробив значний вклад у розвиток і збагачення літературної мови.

105 Відзначитися.

106 Всерйоз.

народним добробитом! Вона, може, хотіла б, щоби я з голоду гинув, аби помагати тому нею вимареному доброму народови. Чи я на те вчусь, на те мучусь, аби ще й потім спокою не мати, а бути, може, в чорну книжку записаним через те, що я буду себе русином маніфестувати. Можна любити й шанувати свій нарід, свою народність, але не носитися з ним, як дурень з писаною торбою. Та й чого такого можна в русинів добитись? Чи мають вони своїх людей в парламентах, чи в міністерії, чи мають аристократів, котрі б чоловіка запротегувати могли? Ні, в них нікого нема. Тримаючи з ними, треба бути вічно бідним, занедбаним, бо без протекції не можна нині нічого добитись. А тут мені щасте трафилось: дідич мене любить, виробить мені добру кар'єру, если не буду кричати, що я русин, але буду говорити по-волоски і належати до їх партії. Й Анна увидить, що я поступив практично, і не буде мені вимівок робити, а як не схоче зі мною тримати, то найдуться другі, котрим подобається ліпше моє поведене! — й образ Аврори перелетів попри очи Костя, що, сидючи при столі й відчитавши лист від Анни, дав таким своїм думкам волю.

Двері легонько відхилились, й в них дійсно показалася гарна головка Аврори.

— Я прийшла по тоту книжку, що ви мені обіцяли! — сказала, ставши на порозі шкільної кімнати. Книжка була лиш позором¹⁰⁷, вона вбігла, щоби побалакати з Костем сам на сам. Навіть Roze про се не знала. — А де Раду? — додала, мовби то вона его перед хвилию, бавлячогося на подвірю, не виділа.

— Пішов трохи побігати! — відповів Кость почервонівши. — Зараз пані дам книжку! — й приступив до шафки, де книжки поскладані стояли, лист лишив на столі.

— А що ви се читали? — сказала Аврора, сідаючи на его місце. — Гу, се якісь хінські¹⁰⁸ чи перські гієрогліфи; з ким се ви такою мовою кореспондуєте? Папір делікатний, ще й так пахне, гейби вийшов із будуару якої дами; признайтесь, се, певне, від якоїсь вашої милої! — й дивилась із насмішкою, в котрій пробивався сарказм, на его до ух почервоніле лице.

Кость стояв ні в сих ні в тих; він боровся з собою, чи признається, що се письмо від его нареченої, но, подивившись на гарне лице Аврори, на її повні очікування блискучі очи, сказав:

¹⁰⁷ Приводом, про людське око.

¹⁰⁸ Китайські.

— Се лист від мого батька.

— То ваш батько уживає такого паняньського паперу? Ах, правда, я забула, що він не вміє сам писати, мусив, отже, якусь там панночку просити, щоби вам его чувства переказала, та тому й се письмо таке ніжненьке. Я рада, що се письмо від вашого батька, бо я не хочу, щоби ви жіночі кореспонденції провадили. Розумієте?

— Чому? — й Кость спалахнув.

— Догадайтесь чому! — сказала сьміючись і чимскорше утікла, лишаючи Костя роздраженого, повного якихось шалених надій, бючогоя, чи відписати Анні, чи ні.

«Най, лишу се на завтра» — й відсунув її письмо набік, забираючи до читання волоскої повісти.

Вечером сидів у салоні і прислухувався грі madame Roze, як дідич несподівано до него заговорив:

— Чому ви не запишетесь до товариства наших академиків¹⁰⁹? Ви могли б там також щось скористати. Ви молодий чоловік, вам треба трохи сьвіт пізнавати, а не так в чотирох стінах сидіти.

— Запишіться, запишіться! — защебетала Аврора. — От за місяць має в них товариський вечерок бути, а я з вами навіть одної гóри¹¹⁰ танцювати не буду.

— Я вже давно мав гадку до того товариства вступити, но все мені на те часу не ставало; але завтра вступлю по дорозі до університету до їх льокалю і вже неперемінно запишуся! — сказав Кость, не почервонівши навіть зі встиду, що аж тепер розірве тоті звязки, котрі его ще з русинами вязали.

Вступивши в товариство волоских академиків, Кость почав часто туди заходити, понавязував дружні зносини з кількома молодими боярами і старався їх в одежі і поведженю наслідувати. Таке наслідуване немало грошей коштувало, атож мусив не раз до свого батька по підмогу звертатися. Его товариші дуже ему сприяли, бо він, ставши тепер загорілим волохом, бавив їх не раз на кошт руского народу, рускої мови, рускої літератури, висьміваючи, глузуючи з усього, що в русинів сьвяте, і примушуючи своїх товаришів до насьмівання над «темним некультурним народом руским». Попри забаву все-таки своєї цілі не лишавсь, але вчився, надолужуючи переведені в товаристві години ночію. Про Анну вже ніколи не згадував, її образ затерся в его памяти, а він не думав відновляти его. На листи бідної дівчини не відповідав, а коли вона по п'ятьох

¹⁰⁹ Студентів.

¹¹⁰ Румунський народний танок.

написала ще оден, кажучи, що если на сей відповіді не дістане, то буде знати, що вже все між ними скінчене, Кость махнув рукою і сказав: «Добре, що будеш сама знати, не буду потребував сего тобі казати!» — та чувся дуже задоволеним, що якимось без довгих церемоній все скінчилось. В него була тепер ж одна ціль: зближитися до Аврори, осягнути її любви, а разом з тим і її руки. Тогди став би він паном, бавив би ся, їздив би по сьвіті, нічим би не журився. Часом здавалось ему, що Аврора его любить, бо була привітна, мила, солодка, позволяла ему дивитись на себе, цілювати її руки, а часом знов була така горда, мов яка королівна. Не глянула на него й одним поглядом, а як він їй хотів щось казати, то кривила уста й відверталась. Таким способом одержувала его в вічній горячці; раз вертав із сальону повний щастя, то знов повний розпуки, проклинаючи той день, коли її побачив. Побавившись із ним так кілька день і видячи, що струна гей занадто натягнена і може пукнути, Аврора занехала гнів і ставала знов веселою і свобідною. Роze не зважала на їх відносини; вона була рада, що увага Аврори звернена в другий бік, а не на ню. Хитра француззка подумала собі, що вже пора за якимось сталим кусником хліба оглянутись, а не бути вічною гувернанткою або репрезентанткою дому, і тому задумала статись панею Бекул. До сеї точки звернула всі свої пляни, заходи; єдиною її думкою було тепер Бекулови приподобитись. Так стояли річи, як шкільний рік скінчився і час іспитів настав. Вперед повів Кость свого ученика, потім засів сам до зеленого столика. Оба іспити пішли гладко. Вакації мали всі в Митках перебути: пан мав там ріжні інтереси позалагоджувати, між иншими свої добра в посесію¹¹¹ випустити. Вибрався, отже, цілим домом у подорож до свого краю, котрий ему средств до житя достарчав, а про котрий він ніколи не журився, ніколи не дбав, від якого відчужився, пропускаячи прислані ему з нього гроші на чужині.

Пізнім вечером прибули всі до Миток, де вже в дворі були для них приготовлені кімнати, бо пан свій приїзд наперед оповістив. Кость мав также в дворі мешкати, бо Раду сего домагався.

¹¹¹ Здати свої господарства в оренду.

XII

Сонце зійшло й озолотило своїми лучами гордо красуючіся лани жита, пшениці, зеленіючуса кукурузу, скупалось в блискучім зеркалі ставу, заглянуло на кльомби пестрих цвіток коло двора і загостило до вікна спячого Костя, мовби кажучи ему: «Встань та подивись на окружаючу тебе красу, не лежи, мов колода, а пройди, розвесели ум і серце». Він пробудивсь й подививсь задивовано наокруг себе, видячи, що він не в своїй, а якійсь чужій кімнаті. Аж за часок нагадав собі, що то він вчора до двора заїхав. Стало ему ніяково, що то его родичі скажуть, коли довідаються, що він в дворі буде мешкати. Все ж вони були его родичі, добродії, дали ему спромогу вчитись, ліпшої долі добиватись, а він тепер в них мешкати не хоче, будуть гніватись, треба зараз до них піти і їм вповісти, як річ маєсь. З такими думками встав, живо зібрався й побіг на село. В селі був вже всюди рух: женці спішили з серпами на поле, пастухи виганяли товар, господині бігли по воду. Ранний воздух додавав цілій природі щось оживляючого, скріпляючого. Й Кость гей иньшим став; він нагадав собі діточі літа, як він веселий, щасливий в поли худобу пас, з своїми товаришами уганяв, як не знав иньшої, більшої приємности, як крадькома у зимі на ставі ховзатись. Хоть там не раз впав, побився, но все его туди кортіло. Потім, як почав вчитись, як всі его хвалили, ему здібностей завидували, о его дружбу убивались. Знов иньша картина замиготіла перед его душевними очима, на спомин котрої дивне чувство его серцем заволоділо. Він бачив себе й Анну разом на човні, чув, як співала:

«Ой не тужи, мій миленький»

Ему жаль стало тих днів, тогди не мав він ще ніяких честолюбних, ні користолюбних поривів, жив лише любовою до неї одної, марив лиш про ню. А потім як негарно з нею обійшовся, як грубо відкинув те кохаюче, віруюче серце дівоче. Як вона те все перенесла? Чи дуже тужила за ним, чи гнівалась на него? Хто знає? Вона така горда, така делікатна в чувствах, що лиш, може, плечима здвигнула і гірко засьміялась. А може, заплакала? Може, єї великі, повні виразу очи сльозами горя наповнились. Кость потер чоло рукою, гей би хотів прогнати тоті немилі думки, но вони все ему насувались; він все бачив перед собою Анну, що з вимівкою на него дивилась. Аж

перед батьковою хатою опамятався, але й тут прийшло йому на думку, що він негідний переступити той поріг, від котрого відцурався, не гідний заговорити тим словом, з котрого сам насьмівався, котре перед другими на сьміх підносив. Але сеся думка перебігла так, як блискавиця; він над нею довго не застановлявся, вона прийшла йому так скоро і перелетно, що навіть сліду по собі не оставила. Кость увійшов в хату й поздоровив присутних звичайним: «Добрий день вам».

— Ади, панич, наш панич приїхав, — сказала утішена мати, вигаючись з ним. — Як вони тебе, синку, там вимучили, ти такий білий став, гей вимоклий. — Й почала стирати лаву, щоби Кость мав де сісти.

— Ніби то там так дають їсти, як в нас, — почав батько. — Там, каже, такі маленькі булочки, як волові очі: треба купу грошей, аби раз наїстись. Богу дякувати, що в нас тепер пшениця вродилась, то він вже трохи підгодуєсь.

— Я мав подостатком їсти, — сказав Кость, усьміхаючись на бесіду своїх родичів, — но в посліднім часі дуже багато вчив-єм ся та тому трохи змарнів-єм.

— Видиш, синку, тяжко тобі, ліпше було на панотця вчитись. Всі панотці такі здорові, грубі, аж любо подивитись, — сказала мати, дивлячись із любовою на свого сина.

— Може, й я колись также погрубну, — сказав Кость, сьміючись вже голосно. — Але дайте мені квасного молока напитись, я ще не снідав.

— Дам, синку, дам; є таке добре, лиш тепер позбирала-м, — й мати вийшла.

— А маєте ви гроші, неню? Пан казав, що продасть вам тепер той кавалок поля; може, вам тано лишить, лиш добре з ним годітьсья, — сказав Кость.

— Та я вже тоті гроші через два роки тримаю, поля треба нам конче. От Настасія буде восени віддаватись, треба дати віно, а я рад би, щоби моя дідина не розходилась.

— За кого віддаєте?

— За Петра Лійникового Івона; ти его знаєш, добрий газда, може з нами порівнатись.

Костів батько був собі заможний мужик та, як кождий богач, тримав щось на те.

— Знаю, — сказав Кость, — добре їй трафилось. Отже, нині над вечором прийдіть до двора та зробимо з паном згоду.

— А то як, ти не гадаєш дома сидіти?

— Ні, не можу, бо пан просив мене, щоби я через сесі вакації в него мешкав.

Входяча мати почула его послідні слова й заломила руки.

— Ей, синочку, то я навіть через сей час тебе видіти не буду, ти вже таки від нас гет відцурався.

Костеві здавалось, що его хтось в лице вдарив, так сесі слова его душу вразили.

— Та де я вас відцуравсь, мамо, але як пан мене просить, то я мушу его послухати, бо готов іще погніватись, а мені з ним дуже добре, — сказав.

Він випив молоко і встав із лави; хатний воздух его душив, але нагадавши собі, що его скорий відхід гей на утечу виглядав би, знов усів. Почав розпитуватись про худобу, про урожай і про иньші річи. Потім обійшов з мамою і братом ціле обісте, сад, огород і аж тогди відійшов до двора назад. Мати довго стояла на брамі і дивилася за ним вслід. «Ліпше було его до школи не давати, був би наш, а тепер він вже до нас не належить», — сказала тихо, обтираючи рукавом очи.

А Кость, прийшовши до двора і побачивши Аврору в білім раннім одію, забув за всі сумні думки і почутя, які ним рано метали, й віддався хвилевому урокови, не думаючи, що з того вийде, що з того буде. Години переходили ему, мов у казці; гарна, щebetлива, розтріпана Аврора вміла їм чару додати. Вечером пішли на прохід, на котрім Аврора йшла біля него, а Roze бавила Рада розмовою про село. Осьмілений таким доказом єї прихильности, Кость не міг стриматись, щоби їй своєї вдячності не виразити, при чім єї в руку поцілював. Вона чоґось счервонілась, замялась і довгий час не підносила очий на него. Се здавалось Костеві добрим знаком; він був тепер переконаним, що Аврора его любить і лиш чекає на те, аби він їй осьвідчився. Він хотів се зараз учинити, но власне надбїг Раду з якимсь запитом, і чар хвилі розлетівся. Довго ждав Кость на нагоду осьвідчитись Аврорі, но тота нагода якось не приходила, бо хоть вони на селі жили свобіднійше, то Roze почала від якоґось часу дуже бачно свою панну слідити і не допускала єї до поукралих розмов з Костем. Той злостився на ню за се, проклинав в дусі, але не міг обставин переиначити. Нетерпливо вижидав хвилі, в котрій зможе Аврорі сказати про свої чувства, а тим часом нудився страшенно, бо не міг завше в єї товаристві бути. На село до родичів ходив рідко, в Василіки ще не був, бо боявся там з Анною стрінутись.

Мусів, отже, цілими годинами на товариство Рада приставати, бо й пан був так інтересами займлений, що не мав коли свобідно дихнути.

Насамперед зробив контракт з Костевим батьком, потім годився з кількома посесорами, аж нарешті Василович з Зеленівки добив торгу і лишився на шість літ посесором Миток. Полагодивши справи з посесією, пан Бекул не мав ще спокою, бо задумував ще будувати собі вілю в поблизькім гайку. Тож знов зачались переговори з будівничими, оглядане плянів, кошторисів, місця, що немало часу забирало. Аж як якийсь будівничий заакордувався¹¹² до двох літ виставити комфортну вілю, відітхнув дідич і сказав: «Аж тепер буду вже сільського воздуха вживати та відпінчу по міських порохах».

Якось трафилось, що протопопа, очікуючи надармо дідича, рішився сам его відвідати, хочачи сим дати доказ, що всі непорозуміня, які межі ними зайшли, в непамять пустив, він вибрав случайно той день, котрий дідич спокоеви посвятив, але був від того чемно приймлений. Бекул дякував ему за візиту, обіцявсь до него приїхати і випровадив его аж до брами. Тут стрінулись з повертаючим з села Костем. Протопопа, побачивши его, зараз запитав:

— А ви чого загнувались, що до нас ніколи не загостите?

— Не мав-ем дотепер часу, отець протоерей, — відповів Кость, видячи, що й очи дідича з цікавостію на него звернені. — Але я ще прийду, вакації довгі.

— Підіть, підіть, вже ви час найдете, — сказав дідич сьміючись, а Кость проклинав в души стрічу з протопопом, бо мусів тепер до него зайти.

По полудни зайшов Кость до стайні і попросив слугу, щоби ему коня осідлав, бо він хоче на прохід поїхати. Слуга вибрав найгарнішого чорного верхівця, а Кость, сівши на того, виглядав мов який завзятий козарлюга, що йде за вітчину боротись. Неспокій брав его; він не знав, як в протопопи явитись, як Анні на очи показатись. «А може, вона, учувши, що я прийшов, не вийде, може, не схоче мене бачити, — успокоювався. — Зрештою, що я маю перед нею звинятись, любив, то правда, но а тепер не люблю і не думаю єї удаваним чувством дурити». Й, привязавши коня перед ґанком, вступив в хату протопопи. Скорим поглядом обіймив усіх присутних. Анни не було. Мов камінь спав ему з серця; він привитався з всіма свобідно, уживаючи при тім волоскої бесіди.

¹¹² Уклав угоду.

— Від часу, як я тут був, нічо в вас не змінилось, — почав, звертаючись до Софії і хочаби їй показати, що він вже по-сальоновому обійтись вміє. — Ви все так гарно виглядаєте, як тогди, коли я вас перший раз побачив.

Софія щасливо усміхнулась. Він ще ніколи так до неї не говорив; хто знає, чи сесі єго слова не мають якого глубшого значіня. Вона глянула на него кокетливо, бо не знала, що він від своїх віденьских товаришів навчився гарних фраз, котрі говоряться так собі, не думаючи про їх значіне.

И протопопиха всміхнулась.

— Се добре, що Софія гарно виглядає, — сказала, глядячи єї по лицу, — бо я вже журилась, що вона по слабости ніколи до себе не прийде.

— То пані були слабі, панно Софіє, а я про се нічого не знав, — сказав Кость, мовби єму на тій звістці не знати що залежало.

— Так, я мала тифус; через чотири неділи лежала я без памяти, небогато було до смерти, — й Софія похитала мелянхолійно головою.

— То була би велика шкода, не оден би був за вами заплакав, — і Кость усміхнувся сам до себе, що такі банялюки плете.

— Ти не дуже уроюй собі¹¹³, що се справді так було б, — сказав Василіка весело. — Паничі завше паннам компліменти говорять, но в тих дуже мало правди.

— Чи се правда, пане Антонюк? — й Софія подивилась єму в очи.

— Часом так, але не завше, — й Кость чогось веселий став.

— Та я вже ніколи не буду вірити, если мені хто компліменти говорити буде. Се дуже негарно зі сторони мужчин, що вони такі нещирі.

— Вони суть до того примушені, бо кожда жінка любить, аби їй щось лестного говорити, і чи така говірка опираєсь на правді, чи ні, то їй байдуже. А що всі люди суть обективними, то кожда з вас мислить, що в компліментах міститься сама правда, й гніваєсь на другого мужчину, котрий їй тих гарних прикмет не признає. Скажи сама, правда, що ти ліпше тих хлопців любиш, котрі компліментами сиплять, як тих, котрі про серіозні річи говорять, — й Василіка глянув фіглярно на сестру.

¹¹³ Тут: не переконуй себе, не викликай у себе нав'язливі думки.

— Вже то Анна добре каже, що чоловіки нас фальшиво посуджують, — й Софія відвернула голову.

— Ви знаєте, що вона цих вакацій в нас не перебуває, — сказала протопопиха до Костя, — заприятимилась з донькою посесора з Зеленівки, і тота її на цілі вакації до себе запросила; лиш часом обі в відвідини приїздять».

«Слава Богу,» — подумав Кость; но заборзо ликував, бо на подвір'ю загавкали пси і почувся туркот брички.

— Се, певно, вони обі, — сказала Софія, приступаючи до вікна, — бо обіцялись на нині.

«Не могло їх там що затримати? — подумала протопопиха злісно. — Прийдуть обі такі гарні, та ще его скокетують, а він був на найліпшій дорозі освоїтись».

— Отже, я не уйшов-ем своєї судьби, — шепнув Кость, силуючись сховати своє зворушене, — мушу з нею бачитись.

Софія вибігла надвір й впровадила за хвильку Анну з Октавією. Побачивши Костя, Анна смертельно поблідла й стягнула, мов в тяжкій горю, брови докупи. Він стояв і не сьмів на ню очий підвести, щоби з її поглядом не стрінутись; серце в него сильно билось, іскри поперед очі бігали. Анна лиш хвильку була-сь мов оголомшеною, но зараз прийшла до себе, підоймила голову вгору й повитала всіх загальним уклоном, не говорячи при тім і слова. Протопопиха попросила дівчат сідати; Октавія почала щось з Софією шептати, Василіка прилучивсь до них, а Кость все стояв з спущеними в діл очима. Аж почувши голос Анни, що спокійно на якесь запитане протопопихи відповідала, підняв очі і подививсь на ню. Яка вона була гарна! За послідний рік розвилась до своєї повної краси, лиш з її очий щез той щирий, милий вираз, а коло уст не було тої солодкої усьмішки, як давніше; все заступив вираз холоду, гордості, котрі, се видко було, тепер її душею запанували. Всі її рухи були такі спокійні, ціле її поведене казало, що в її души пірвались струни, а з тої чудної мельодії, яка в ній звеніла, не лишилось нічого, навіть дисонанса. Дивлячись на ню, зрозумів Кость, що се его поведене так на ню подіяло, що вона, страгивши его любов, втратила довіріє до всего; се говорили її очі, се казав вираз її лица. «Вона не має розуму, — подумав собі Кость, — коли взяла собі таку марницю так дуже до серця. Я ж не міг иначе поступити, не міг як для неї свою кар'єру, свою будучність посвятити. Тепер усьміхаєсь мені надія зістати паном, богачем; ні, я був би

дурнем, если був по так званым правилам чести поступив, і їй аж до смерти вірним остав. Правда, вона гарна, дуже гарна, — і йому зробилось горяче, — але-бо й Аврора непогана, а що їй на красі збуває, те доповняє єї гумор, веселість. Ні, я не міг иначе поступити; чи я тому винен, що обставини так склались. Але-бо вона горда, горда — й раз на мене не гляне, — думав дальше. — Вона потішиться по моїй страті і вже з гордості піде за такого, котрий разом із нею буде оди до їх темного народу писати». Кость уже й в думці не називав руский нарід своїм. Такими рефлексиями старався заспокоїти, розборкати себе, але все-таки затрясся цілий, як гордий, повний зневаги погляд Анни на нім спочив. Єму страх ніяково стало, не знав, що почати, сидів, мов на жарених углях.

Вхід протопопи вибавив єго з сеї неприємної ситуації. Той привитав єго голосно, висипаючи повну торбу слів, в котрих виразив свою втіху з єго приходу. Зараз-таки почав питати, що пан про єго відвідини казав, чи був із них контент та чи їх назад віддасть. Кость чув сеї слова мов здалека, на все потакував, киваючи при тім головою, мов марионетка.

Оба вели бесіду по-волоски. Анна, чуючи те, ще гірше стягнула брови докупи; погірдливий усміх не вступався з єї уст.

— Але то ви в Відни дуже добре по-волоски навчились! — сказала протопопиха до Костя по-німецьки. — Ніхто би не сказав, що ви не волох.

— І не помилив би ся з тим, пані добродійко, — сказав Кость, хочаби Анні показати, що він мало про єї суд дбає.

— То ви вже также до волохів пристали? — й протопопиха засьміялась.

— Не пристав, а вернув-єм назад до тої народности, з якої мої діди, прадіди походять, бо предцінь Буковина була колись волоскою.

— Правда, — сказав протопопа, — тут давно русинів не було, тому повинен кождий чесний чоловік до тої народности належати, до якої єго предки належали.

Не знав, що сими словами видав сам на себе засуд на нечесного чоловіка.

В Анни очи засьвітились, кров вдарила їй в лице, як вчула, якою філософією сеї два перекинчики свій поганій поступок відвернене се від власного народу окрашають. Не могла стриматись, щоби на послідні слова протопопи не відповісти.

— Так роблять всі народи, лиш одні русини цураються свого і переходять на волохів, поляків, москалів і Бог знає що.

По вібрації її голосу було знати, що вона сильно зворушена.

— Чи не вчуть вас в педагогії про се, — сказав протопопа, хочачи сесю цілу бесіду, котра могла й для него дражливою стати, на жарт обернути.

— О ні, нас вчуть, щоби-сьмо виховували самостійні характери і щоби-сьмо ся людьми без характеру бридили, — відповіла Анна і подивилась при тім остентаційно¹¹⁴ на Костя.

— Що ж ти під сею відповідею розумієш? — запитала протопопиха, видячи, як Кость то блід, то червонів.

— Се дуже легко знати; розумію те, що всі перекинчики — люди без характеру, бо, вигодувавшись працею, потом свого народу, стають потім его ворогами, лишают его на поталу неприятелям, працюють над его упадком. — Вона говорила поволи, з притиском, гейби хотіла, щоби кожде її слово Костя зранило.

Той стояв смертельно поблідлий, его губи тряслись, очи з ненавистію на Анну гляділи.

Й протопопа був сильно зворушений; слова дівчини діткнули его дуже немило, але він не хотів дати сего по собі пізнати, тому сказав байдужно:

— Давно дівчата не знали, що то таке політика, та всі замуж виходили, а тепер буде немало старих паннів, — се сказав він, аби дати Анні до пізнання, що й вона старою панною останесь.

— Добре кажеш, Артемій, — підхопила протопопиха, — я така рада, що моя Софія дальше не вчилась; ще би її там в школі були зіпсували, була би ще «політиканткою» стала, — при сих словах глянула тріумфуючо на Анну.

— Не зашкодило б їй дещо більше знати, — зареплікувала Анна, — тогди не нудила би-сь так, як тепер, але могла б якою духовою працею зайнятись.

— Така жінка найліпша, що мало знає, — сказав протопопа, — не правда, пане Антонюк?

— Я цілком з сим вашим переконанем згоджуюсь, — відповів Кость, — бо я так же ніколи з такою жінкою не оженив би-м ся, котра дуже багато знає, — хочачи на Анні пімститись, сказав навмисне сесі слова.

— Хто знає, чи розумна жінка за вас пішла б, — обізвалась Октавія з другого кінця кімнати, де, розмовляючи ніби з Софією,

¹¹⁴ Демонстративно.

слухала уважно, що Анна з Костем говорить. Почувши, як він до неї обіззався, постановила прийти їй в поміч. — Тепер учених жінок ще дуже мало, і вони за першого-ліпшого не виходять.

— Браво, браво, панно Октавіє; я й не знав, що ви так гарно за жіночі права стояти вмієте, — сказав Василика.

— Не за жіночі права, але за правду, — сказала Октавія голосно, тихше додала, — ваш приятель обійшовся нечемно з Анною, я ему за те відплатила. — А звернувшись до Анни, сказала: — Ми ще з твоєю бабцею не бачились; ходім до них, бо далі треба вже буде додому їхати.

И, взявши Анну під руку, пішла з нею до другої кімнати. Софія хотіла їм товаришити, але погляд матери задержав її.

За якийсь час обидві дівчині вертали через хороми в салю. Вони почули ще голос Костя, що, прощаючись із Софією, казав:

— Noctea bună, domnișoară!¹¹⁵

XIII

Надармо протопопиха свою Софію против Костя чепурила. Він був ще кілька раз в них, бавився, розмовляв, але о ніяких осьвідченнях не думав. Потім поїхав назад до Відня, а Софія, що з певністю его нареченою остатись думала, чулась страшно розчарованою. Не тому, щоб вона его була полюбила, ні, вона була далека від сего, але тому, що її горді надії на нічим скінчились. Се її розчароване відбилося на ній тим, що вона почала з матерію, з лілікою, ба навіть і з слугами сваритись, кричати чого-небудь, впадати в злість так, що всі просили Бога, аби вже чимскорше який жених навинувся¹¹⁶ та спас їх від сеї напасти. Коли-бо якось ніхто не квапився.

Настала зима, пішли забави, вечерки, балі; Софія всюди бувала, бавилась, танцювала, кокетувала, але не дїпняла того, що було цілію всіх тих увеселень, — жениха.

По карнавалі чулась Софія якоюсь змученою та гей упокореною, чому то вона з своєю красою не може нікого стало зайняти.

¹¹⁵ На добраніч, панночко! (рум.)

¹¹⁶ Трапився.

Й протопопиха спустила носа; вона мислила, що скоро лиш з сею донькою межі люди покажесь, так зголосяться до неї десять, не оден конкурент, а тут нема нікого.

— Немає, видко, парті¹¹⁷, — говорила до ліліки, сидячи в кухні та лузаючи гарбузові зернята. — Всі єї люблять, а жаден не сватає.

— Коби де знов тота циганка навернулась, — сказала ліліка, киваючи головою, — тогди Аглайці єї кроплі зараз помогли.

— За вовка помовка, а вовк йде, — сказала протопопиха, позираючи через вікно, — от Аглая зі своїм мужем приїхала. Та й дитину в таку студінь з собою взяли; не мають розуму, чи що!

З тими словами вийшла против прибувших, ліліка за нею попленталась. Но приїжджі не витались голосно, не говорили ще з саний, але злазили тихо і йшли мов не своїми ногами на ганок.

Протопопиха вхопила маленьку внучку на руки і почала цілювати, лаючи матір за те, що в зимовий час єї з собою забрала.

Не дістаючи відповіді, протопопиха оглянулась за Аглаєю; тота стояла з очима, повними сліз.

— Що з тобою, Аглая, ходи в хату, розберись, ти хора, певне, перестудилась ся; ліліко, прошу вас, йдіть злагодьте гербату¹¹⁸ для неї! — й потягла плачущу доньку до кімнати.

— Я скажу вам, чого Аглая плаче, — почав Ераклес, не роздіваючись із футра та сідаючи на крісло: протопопа з протопопихою видивились на него, бо він з ними не привитався, лиш відразу сів. — Я єї вам назад привіз, та вона тому така розжалоблена, — і усьміхнувся іронічно.

— Що ви говорите, чи з розуму зійшли, чи що? — протопопиха приступила до него ближше.

— Ні, в мене цілком здорові змисли, а тому, що здорові, видів-єм, як Аглая з своїм любовником обіймалась, знов доказом, що в мене здоровий розум, є те, що я чужих дітий не думаю годувати і виховувати. Се борше вам пристойть, бо вона ваша донька; тому я єї й до вас привіз. — Він говорив спокійно, гей би тут о купно або продаж розходилось. Протопопа і протопопиха стояли мов укопані; вони не були в стані слова промовити. Аглая голосно плакала, а дитина, видячи, що всі такі насуплені, десь в куток заховалась.

— Ви дали їй таке вихованє, тепер собі єї тримайте; особливо ви, мамучко, не дали- їй доброго прикладу. Коли б я був знав, як за ваш дім говорять, то, певно, моя нога була б в нім не була, але я

117 Удачі.

118 Чай.

аж пізнійше довідався про те жите, яке моя чесна теща провадила. Може, тесть міг се терпіти, я ж не можу і не хочу. Бувайте здорови. — Ераклес встав, забираючись до відходу.

— Тата, тата! — закричала дитина, витягаючи до него маленькі рученята.

Він вернувся, взяв дитину на руки, і великі сльози покапали на ясну дитинячу головку.

— Па, тіса, па! — сказав, цілюючи її дрібненькі ручки і кладучи її на землю.

Протопопиха аж тепер до себе прийшла.

— Чи ви насправду з Аглаєю розлучуватися думаєте? — почала, заступаючи Ераклесови дорогу. — Чи ви хочете славу мого дому і моєї доньки знищити?

— Слава вашого дому і вашої доньки вже давно знищена, а знищили її ви самі, бо провадили-сьте романси з усіма та так і свою доньку навчили-сьте.

— Хто провадить романси, хто, проклятий хам, як ти сьмієш мою супругу зневажати, що ти собі розбираєш, хочеш нас в нашім домі ображувати? — закричав розлючений протопопа.

— Ох гину, умираю, сей мужик мене добив, — охнула протопопиха, падаючи ніби на землю.

Протопопа ймив її на свої руки. Аглая також підбігла. Дитина, почувши крик, почала й собі кричати, а Ераклес, видячи загальне зворушенє, вийшов з кімнати, сів на сани і поїхав.

— Що тут сталось? — ліліка влетіла, мов несамовита, а побачивши лежачу протопопиху, заломила руки. — Що тут вийшло, чого добродійка зімліла, чому панотець так скоро поїхав?

Протопопиха отворила очи.

— Поїхав, кажете, поїхав, на милість Божу, най наймит за ним побіжить котрий, най его заверне. Таже то всі люди на нас пальцями будуть показувати. Ви знаєте, він Аглаю привіз і не хоче вже більше з нею сидіти.

— На, маєш, то такі отті волохи, люблять, люблять, а як їм жінка вже сприкриться, нагонять її від себе. Я кажу, що то вже остатня тисяча настала, коли тепер на сьвіті таке дієся. Піду та скажу Іванови, най сідла, — з тими словами хотіла ліліка вийти.

— Лишть се, цьоцю, — сказала Аглая рішуче, — він не вернєсь, хоть би хто знає за ним поїхав, але если би вернув, то я за нічо в сьвіті до него не піду; ліпше утоплюсь, а піти — не піду.

Протопопиха схопилась; вона забула, що ще перед хвилиною була умираюча, з грізним поглядом стала против Аглаї.

— То, може, се правда, що він тебе в обіймах другого найшов, — сказала шипячим голосом, — то ти аж так далеко зайшла?

— Як зайшла, то не вам мене судити, — відповіла Аглая погідливо. — Я вийшла за него без любови, але я не думала єго ошукувати; но що ж я винна, як прийшов такий, котрого я полюбила над всіх, над все. Тепер я не питаю на сьвіт, на сором, я люблю тільки єго.

Ліліка зложила руки і отворила уста; після єї думки була се найбільша безчесність, яку лиш жінка могла виповісти, та ще до того в присутности родичів.

— Кара Божа, кара Божа за гріхи; най Бог кожного доброго від такого боронить, — шептала хрестячись.

— Та й ти не встидаєшся таке говорити. Тобі не сором від моєї сивої голови, від моїх старих літ. Бійся Бога, спамятайси, — говорив протопопа в розпуці.

— Чого я маю встидатись, чи я не така людина, як друга, чи не маю так права на щасте, як другі. Не знайшла-м єго в подружю, то шукаю єго там, де воно мені всьміхаєся. Може би, я так далеко не була зайшла, если я була з любви віддалась. А так приступила-м з брехнею в серцю до олтаря, удавала-м, що єго люблю, аби він мене лиш взяв, бо що ж мала-м робити, чи дівчиною сивіти? Коли-бо то удаванє дуже тяжке, а ще до того він обходився зі мною, як з худобою. Не порадивсь мене ніколи, не заговорив до мене так, як до своєї рівні, лиш все: «Ти нічого не знаєш, то не можеш нічого й розуміти!» А до того, подумайте лиш, кожний день однакий: вставай, вари, печи, мучся безперестанку, для нелюбого чоловіка, котрого не любиш, котрий мислить, що як дав мені своє імя, як мене годує, то може зі мною так, як з невільницею обходитись. Для любого, милого чоловіка робить і працюєся з охотою, бо хочеш єму тим приємність зробити, але для нелюба здаєся кожда, хоть би й найменша робота, тяжкою карою. І я довго мучилась, довго вагалась зійти з дороги обовязку, але видячи, що не одна так робить, кинула-м ся в обійми щастя, хочячи хоть трохи своє домашнє лихо забути. Я не жалую того, що сталось, і не верну ніколи до Ераклеса.

— А що ж будеш робити, нещаслива? Виставилась себе на поговірку людску, хочеш ще і твоїй сестрі дорогу до щастя загородити! — протопопа ходив по хаті і стогнав, мов в тяжкім болю.

— Що гадаю робити? Подам по розправу, а потім вийду за того, котрого люблю. — Аглая почала з себе подорожну одіж скидати.

— Я сего не хочу чути, — сказав протопопа, виходячи з хати, — мені вже розум тихо став. Робіть собі, що хочете!

— Якої ти нам жури, якого ти нам встиду завдала, — почала протопопиха.

— Мовчіть, мамучко, нібито ви ліпші від мене були, але мали-сьте дурнійшого чоловіка та вмили-сьте свої гріхи ліпше ховати, — відповіла Аглая сердячись.

— Чуєте, ліліко, чуєте, чого я дочекалась, годуй тепер діти та будеш мати вдяку.

— Чую, чую, я кажу, що то вже остатна тисяча настала, мій татко-небіщик казали, що тогди повстане донька на маму, син на тата, от вже до того прийшло. Фе, Аглайцю, сего я по тобі не сподівалась!

— Бо цілому моему нещастю мамучка найбільше винні. Вони не були доброю господинею, не були доброю мамою, не сиділи дома, а все десь їздили та гроші розтринькували. Люди, видячи се збоку, нишком сьміялись і нікого в наш дім не допускали. Тому мусіла я за першого, котрий мене засватав, заможж виходити. Що се був недотепа, то я тому я не винна, як мені потім другий ліпше сподобався.

— От не говорила би-сь ліпше про се, гріх замужній жінці таке думати! Як вже раз за него вийшла, то треба з ним жити, хоть би й який був. Так за моїх часів було, та тому люди щасливі були.

Двері відхилились, і ввійшла Софія. Побачивши сестру, вона втішилась, але почувши, що сталось, почала плакати, кричати, нарікати, що аж тепер вона пропала, коли в їх домі такий скандал стався. Протопопиха й собі нарікала, Аглая упорчиво мовчала, а ліліка старалась всіма силами помирнене запровадити, що їй аж по кількох годинах, як вже фізичне умучене наступило, удалось.

Протопопа написав до свого старшого зятя, щоби той займився помирненем Аглаї з Ераклесом. Но той відписав, що Ераклес, увидівши его, заїжджаючого на подвірє, казав замкнути хату і нікого не впускати. «По такій обиді не думаю більше до него удаватись; може, ви самі могли ще що скурати¹¹⁹, но не ручу вам за усьпіх,» — писав зять при кінци, і протопопа опустив руки.

— Не будемо перед ним коритися; може, сам по ню приїде, а як ні, то най вже вона тут сидить. Перед людьми скажемо, що щось

нездужає та приїхала до нас куруватись¹²⁰, — сказала его жінка, як він їй результат своєї кореспонденції з старшим зятем оповів. — А може, й той другий з нею ожениється; то нотар, ліпше їй буде за ним, як за попом.

Но той другий якось не приїздив, хоть Агляя его вже кілька раз писемно запрошувала. Все звинявся, що не має часу, а як вона ему написала, що хоче зірвати ненавистні пута, аби з ним навіки почувитись, відписав дуже чемно, що жалує сего єї кроку, бо він ніколи не думав про женячку з нею. Дякуючи їй за всю любов, оповістив, що за місяць его весіле відбудеться. На се Агляя не була приготована; вона віддавалась тепер страшній розпуці, плакала, тужила, не хотіла з ніким говорити, навіть свою дитину від себе відпихала. Зима перейшла, вже й весна настала, а Агляя все ходила сумна, задумана, не интересуючись нічим. Як хто приїздив, вона ховалась до альтани і там пересиджувала цілими годинами, дивлячись перед себе. Аж як одного вечера ліліка єї до дитини закликала, кажучи, що тота щось нездужає, Агляя кинулась, мов з глибокого сну пробуджена, і побігла в хату.

Дитина, увидівши матір, простягнула до неї ручки; Агляя почала біднятко голубити, що все показувало на головку, кажучи: «Буба, мамо». На скаргу дитини появились сльози в очах Аглаї; вона почала жалувати, що так довго на маленьке не зважала. На другий день слабість погіршилась, післали по лікаря, котрий сконстатував дифтерію.

Почувши се, Агляя мало з розуму не зійшла; вона виділа вже свою дитину мертво, бездушну, лежачу на катафальку. На колінах просила лікаря ратувати їй той єдиний скарб, тоту однісеньку ще звязь з житем. Лікар покивав головою; йому були звістні обставини, серед яких Агляя дім свого мужа опустила, й він не чув для неї найменшого співчуття. Холодно відповів, що він зділає, що лише буде міг. Горячка змагалась, дитина почала хрипіти, єї віддих ставав чимраз тяжший, від часу до часу закашлювалась, і тогди наступала страшна борба з смертю. Кождий віддих дитини був для Аглаї страшною вимівкою, кождий напад роздирав їй серце. Тремтячи, з душею, повною розпуки, сиділа коло ліжка, де дитина жите докінчувала. Нараз прийшло їй на думку, що предцінь й батько хотів би свою дитину ще раз бачити. Вона схопилась, побігла до протопопи, кажучи ему: «Зателеграфуйте Ераклесови, най приїде, се ж также его дитина», — і пішла знов до хорої.

120 Лікуватись.

Небавом повторились напади частійше, дитина не переставала кашляти, біла ручками, ніжками, груди їй страшно ходили, в горлі хрипіло. З замираючим серцем дивилась Аглая на вмираючу дитину, вона не могла вже плакати, уклякнувши коло ліжка, сперла голову о подушку і віддалась розпучливим думкам. Нараз схопилась дитина на рівні ноги і закричала: «Мамо, мамо!» Аглая вхопила дитину на руки; в неї нігті посиніли, личко конвульсійно скривилось, головка набік склонилась. В тій хвили Ераклес в кімнату вступив; він застав свою дитину вже неживу.

На похороні, як Аглая вмлївала, плачучи за своєю дитиною, присутні нишком з сего сьміялись, мовлячи, що добре вмїє комедию грати.

— Вона рада, що дитина вмерла, бо не буде їй на заваді стояти; тепер може таке жите провадити, яке сама захоче. До чого то такий жаль удавати? Але яка стара, така молода, — все з шиком. А може, гадає, що чоловік над нею змилосердиться і озьме її назад до себе. Хиба би з розуму зійшов.

Так гувторили кілька старших попадь межи собою, попиваючи каву та покурюючи цигара. Вони раді були, що й протопопиху раз нещастє постигло.

— Може, аж тепер перестане людські діти судити, — законклудувала велебна рада.

Але протопопиха мала щастє. Ераклес, розжалоблений смертю дитини, змяк, присїв до Аглаї і почав її перепрошувати, а вона, перенята ще послїдними хвилями малої, сказала:

— Я аж тепер пізнала, що мати не сьміє про своє особисте щастє дбати, але має цїль свого житя в добрім вихованю своїх дітий видїти. Я хотїла иньшого щастя і через те занедбала свої обовязки против моєї дитини. Се на мені пїмстилось, я не була достойна бути матерію, тому мені мою дитину віднято. Але тепер я пїду з тобою і буду таке жите провадити, за котре не мала би-м перед моєю дитиною, если б була виросла, встидатись.

Протопопиха, учувши сесї слова, стиснула плечима, гейби не розумїла, пощо Аглая їх говорить, але все-таки була дуже задоволеною, що сеся справа так якось по-божому скїнчилась.

XIV

— Ох, які мої нерви ослаблені, — почала протопопиха в кілька день по відїзді Аглаї, — голова в мене болить, все мене дразнить, не можу собі місця найти, але де, хто перебував таке, як я, сесі іригациї можуть мене життя збавити.

Протопопа, що недалеко сидів, насупився.

— Може, би-сь трохи до своєї сестри поїхала, там спокій добре би на тебе поділав.

— Так, може, там ще гірше зденервувала би-м ся, оповідаючи їй всі тоті пригоди, які тут лучились. Мені треба виїхати, се я знаю, але не до сестри.

— То їдь на кілька день до Черновець.

— Чого? Аби там в сесю спеку ще гірше захорувати, я дуже слаба, мені треба спокою. Мушу виїхати до купелів, коли хочеш, що-би-м поздоровіла.

Протопопа схопився з місця.

— Жінко, чи ти не знаєш, що в мене й крейцара при душі нема.

— Я нічого не знаю, лиш те, що я дуже слаба і куруватись¹²¹ потрібую. Хиба тобі вже на мені не залежить, ну, то добре; я дома останусь, але до року вже мене не буде.

Протопопа почухався в голову; такі слова він вже не раз чув.

— Нема відки, Стефцю, бігме, нема; от взими тоті балі, а тепер похорон — всі гроші позїдали; не знаю, чи хто позичити схоче.

— Видко, що ти вже мене не любиш; правда, старість не радість, — й протопопиха закрила, мов у тяжкїм горю, лице руками. Вона мала ще ліпші аргументи, як сльози, але тепер починала так *moderato*¹²², як так не вдається, то аж тогди зачне *fortissimo*¹²³.

Протопопа вийшов зажурений з хати; він видів, що конче треба буде гроший роздобувати, але все надїявся, що жінка попристане на якій таній проїздці, а не захоче заграничної купелі.

Через цілий день не говорила протопопиха й слова, а лежала на софі, тримаючи долоні коло чола, на всі забїги мужа почати з нею розмову відповідала тяжким стогнанем. Ввечер пішла ніби без вечері спати і тою обставиною протопопу ще в гіршу журу завела.

121 Лікуватись.

122 Лагідно, спокійно (лат.).

123 Гостріше, сильніше, рішучіше (лат.).

Рано скаржилась, що через цілу ніч ока не прижмурила, стогнала і кричала, єсли хто до неї наверхнєвсь. Видячи, що вона й не обїдає, приступив протопопа до єї лїжка і сказав:

— Коли ти така хора, то, може би, по лікаря післати?

— Що він мені поможе? Я сама знаю, що мені бракує; моя давня слабїсть відновляєсь, мушу до Карлсбаду¹²⁴ їхати.

— До Карлсбаду, аж до Карлсбаду, кілько раз ти вже там була, і нічого тобі не помагає. Може би, тобі в Дорні¹²⁵ лекше стало?

— Дивїть на него, він берєсь ординувати¹²⁶, я знаю, чому ти се кажеш, бо жалуєш крейцара для твоєї бїдної, слабїї жїнки; якби ти так хорував, то я остатну спїдницю з себе продала б, аби лише твоє здоровлє ратувати.

— Мовчи, Стефцю, не іритуйся, бо ще гїрше заслабнеш; я рад би з щирої души, коли-бо нема відки взяти.

— А де ж є такий другий дурєнь, як ти, робиш парафіянам усе запївдурно, незважаючи на те, що маєш хору жїнку, котру треба лічити, що маєш дорослу доньку, котру треба віддати.

— Коли-бо не хочуть бїльше давати, люди збїдніли, нема відки взяти.

— Ти над ними милосердишся, а надї мною не маєш милосердия. Йди мені з очий, йди, бо дїстану спазми, гет, гет, — й почала по лїжку кидатись.

Лїліка ввійшла з оповїсткою, що прийшли молодї на заповїди давати; протопопа пішов до кухнї, а вона сіла коло мниманої хорої.

— А що, змякли вже отець? — запитала, хитро усмїхаючись.

— Де там, такий твердий, як камїнь, я ще наравду розхоруюсь, жебраючи в него тих пару лєвїв. Ви самї знаєте, що я мушу тепер трохи розїрватись; досить мені вже тої жури через цілу зиму.

— Не гризїться, вони змякнуть; де ви видїли, щоби вони вам чого не позволили? Ще одєн день постогнете, вони не зможуть того слухати і дєсь грошїй конче роздобудуть.

— Прошу вас, лїліко, йдїть та перєслухайте, чи сєсі молодята молитви вмїють. Якщо не будуть знати, то поправляйте їм, бо я не маю часу, мушу в дуже важнїї справї з дому виїздити, — обїзавсь протопопа з кухнї.

— Їде по грошї, — шєпнула лїліка, відходячи, а протопопиха тяжко застогнала, мовби хочачи свого мужа в єго замїрї утвєрдити.

124 Нїмецькомовна назва курортного мїста в Чехїї Карлові Вари.

125 Йдеться про курортне мїсто на пївнічному сходї Румунїї Вагра-Дорней.

126 Приписувати лїкування.

Ліліка не омилилась; протопоба приїхав вечером додому, увійшов до хорої і положив перед нею 300 реньских.

— Позичив-ем в Савкевича, коби лиш помогло; як чуешся, душечко, чи будеш в стані таку довгу подорож відбути?

— Чи то мені легко тебе і дім покидати, но коли мушу, бо мое здоровле сего вимагає. Най слабість затягнесь, то потім вже нічо не поможе. Таки завтра зачинаю лагодитись, а в неділю їду.

І вже через цілу ніч спокійно спала, а на другий день здоровісенька встала. Протопоба дивувавсь тим, но zarazом і тішився, що їй полекшало. Він не підозривав нічого. Сердечно прощався з нею, просячи, щоби на себе вважала та часто писала.

Десь в тиждень по єї відїзді умер в Митках дяк, і протопоба написав в консисторию, щоби єму звідтам якого дяка післали. Тепер власне скінчились курси, і дяки на посади чекали.

Протопоба сидів в канцелярії над виробленем концепту листа до жінки, як ліліка замельдувала¹²⁷, що прийшов якийсь дяк на парафію проситись.

— А як він прийшов, голоруч?

— Е, ні, видко, що знає, як до свого настоятеля треба приходити, бо приніс голову цукру¹²⁸ і кільо кави.

— Се якийсь порядний хлопець; кличте его сюди, най я з ним поговорю.

Дяк увійшов, поклонився низько, поцілював протопобу в руку і став коло порога.

— А що ти скажеш, хочеш в мене на парафії лишитись?

— Та я би просив Бога ласкавого й отця протоєрея чесного.

— Ну добре, добре; але я, знаєш, тих дуже вчених паничків не люблю; в мене дяк має чоботи пуцувати, а як треба, то й з-під ковров вичистити, не вбратись в ковнірок, завязати краватку, паличку в руки та на spacer, мов який юрист. Сего в мене не має бути.

— Я буду все те робити, що отець протоєрей розкажуть.

— Добре, добре, будемо видіти; а відки ти?

— З Добрян, прошу.

— Там, де о. Моцан?

— Так є.

— А що він поробляє, здоров? Панни вже замуж повиходили?

— Одна вийшла за учителя, а друга таки в Добрянах на почті практикує.

¹²⁷ Повідомила.

¹²⁸ До кінця XIX ст. так називали розфасований для продажу цукор.

— Котра?

— Старша.

— То не пощастилось єму в горах, не має з дітий парти¹²⁹. Йди там до кухні та перекуси що, а я потім тобою розпоряджу.

— Який се дяк хороший, — сказала Софія до ліліки в кілька день по заінстальованю¹³⁰ того на новій посаді.

— Ще й дяк може бути гарний, я не знаю, який в тебе густ¹³¹. От семинарист, юрист, то гарні, бо вчені, а дяк що знає, лиш «Господи помилуй».

— Він таки дуже гарний; такі красні очи, такі пишні губи, така фігура, мов в якого барона.

— Ти вже єму так добре придивилась, от ліпше помогла-бись мені обід варити, як такі нісенітниці балакати. Очи, губи, фігура, — агій на него.

Ліліка була зла, бо після єї думки протопопівна не повинна була на дяка дивитись; де ж єму до неї.

Но Софія, гей на збитки ліліці, дивилась на молодого дячка, виходила, як він був в кухні, туди, навязувала з ним розмову, сьміялась до него і не раз давала єму який добрий кусник, що від столу лишився, попоїсти.

— Слухай, як ти мені до дяка зуби шкїрити будеш, то я скажу татучкови, та вони єго, як пса, наженуть; що ти собі думаєш? Хочеш, аби тебе люди на язики взяли? — говорила ліліка.

— Цьоцю люба, таже він у нас робить, та ще би єму за те їсти не дати? Я нічого з ним не маю, лиш жаль мені єго, аби він голодом морився.

— Чому ти старого не жалувала?

— Бо то був старий, а сей такий гарний, такий молоденький, шкода, аби змарнів.

— Всі ви однакові, — воркнула ліліка, — ніколи яблуко від яблінки не відкотиться.

Протопопа поїхав на візитацію, ліліка мусіла цілого господарства доглядати, Софія була сама собі лишена. Вона нудилась і тому все з дяком розмовляла.

— Ви, певно, вже десь коханку маєте? — сказала раз, як ліліки не було в кухні.

— Ні, бігме, ні, — й почервонів по самі уха.

129 Удачі.

130 Влаштуванні (пол.).

131 Смак.

— Але ви гарних дівчат любите?

— Таких, як ви, то люблю, — дяк не був в тімя битий; видячи, що вона все на него споглядає, постановив сказати їй, що й вона ему подобаєсь.

Софія засьміялась; єго слова єї не прогнівали.

— А я люблю таких гарних хлопців, як ви, — сказала шепотом, — але не кажіть се нікому, бо я не хочу, щоби хто про се знав.

— Або я дурний про се говорити, перше, мені би ніхто не повірив, а друге, нащо я маю кому оповідати, що ми обоє з собою маємо.

— Що ж ми з собою маємо? — Софія піднесла гордо голову, єго поуфалій¹³² тон почав єї дражнити.

— Що, от що ми будемо любитись, аби ніхто не знав; мені й не снилось, аби така гарна панночка, та ще до того протопопівна, мене полюбила.

— А хто вам се казав, що я вас люблю?

— Нібито я сам не знаю? Чому ви отсе зі мною розмовляєте, чому за мною ходите, якби-сьте мене не любили, то не давали би-сьте мені кави, гербати, добре попоїсти.

— Тож мовчіть, коли хочете, щоби я вас дальше любила, — з тими словами обіймила єго за шию і поцілювала в пишні, червоні уста.

Се дякови дуже сподобалось, і він дуже часто шукав нагоди до повтореня сеї сцени, а що Софія не була від того, то обоє много приемних годин перебували. Щось такого не може довго в тайні затриматись. Заговорили про те вперед слуги, потім сусіди, а, нарешті, ціле село. Всі сьміялись, обмовляли дім протопопи, але ніхто не важився єму о тім донести.

Протопопиха вернулась з купелів здорова, весела, потішаючи свого мужа тим, що слабість знов на якийсь час свою силу стратила. Він тому рад був і не жалував тих трьох соток, котрі їй дороге здоровле повернули. Й вона не зауважила тих відносин, які межі єї донькою а дяком зайшли, лиш дивно їй було, чому тотя тепер ласкавійша, веселійша, не нарікає на нудьгу та не забагає по забавах їздити. Задивлене протопопихи збільшилося, як надійшов карнавал, а Софія осьвідчила, що не поїде на жаден баль, бо їй вже всі такі приемности остогидли. Но те задивоване недовго тривало, бо протопопиха дійшла причини Софієної резигнації. Ввійшовши

132 Фамільярний.

одного пополудня нечаяно до кухні, застала свою доньку в обіймах дядка. На сей вид страшно крикнула, протопопи се вчув й надбіг собі до кухні. Довідавшись, що сталось, сей час дядка з служби нагнав. Софію завели обоє до канцелярії і почали її там сварити, називати, на що вона упорчливо мовчала.

По цілій тій сцені протопопиха дістала мігрену і положилась до ліжка. Софія вимкнулась до кухні і приказала наймищці піти до дядка і сказати йому, щоби він, скоро смеркнесь, до дзвінниці прийшов. Там най чекає, доки панна до него не вийде.

— Що ж тепер буде, панночко? — почав дядка, стоячи біля Софії в дзвінниці, — через вас я свій хліб утратив та не знаю, де тепер подітись?

— Ти ж казав, що маєш маму, братів, то до них удамось.

— А чи вони мене приймуть? Скажуть: «Якби ти був порядний, то тебе з служби не нагнали б». Не схотять вірити, що я в нічім не провинився. Ліпше було б, аби ви мене були не зачіпали, — й дядка опустил руки.

— Мовчи, цить, не нарікай; я з тобою піду і скажу, що то через мене ти службу стратив, — і Софія ймила его за руку.

— Ніби се річ полагодить. Вони скажуть, що порядна протопопівна з дяком не вдаєсь. Ще мене насварять та й з хати виженуть. Біда мене з вами найшла.

— Зайди собі з мужиком, то почувеш всю правду, — сказала Софія, котрій при его словах робилось то горяче, то студено. — Він замість тішитись, що я за него хочу йти, нарікає. Чи се не честь для тебе з протопопівною оженитись?

— Та честь, ніби честь, але мені не такої жінки треба. Ви звичаєні до паньства, а я чим вас одержувати буду, я не пан.

— Бог би тебе за сесі слова побив, — сказала Софія, тремтячи зі злости, — а тогди казав-есь, що мене любиш.

— Любити щось инакше, а женитись знов инакше. При женящці треба й на задні колеса оглядатись. Але коли ви вже за мене віддатись хочете, то я против того нічо не маю, лиш чи ваші родичі на се позволять?

— Не пішла б я за тебе, коби було щось такого не сталось, що мене на сьміх та на публіку людску виставить. Родичі не позволять, але я з тобою втечу, то тогди вже не будуть противитись.

— Як же втечете? Фіри не зможемо наймити, бо мужики зараз би нас зрадили, а пішки чей не підете, бо де ви 20 миль взимі годни зайти.

— Тут не будемо фіри шукати, але так зробимо. Ти поїдеш сам додому, там наймеш фіру і приїдеш по мене за тиждинь. Я в суботу заховаюсь до Семенихи Заболотнючки, туди ти й заїдеш. Вона нас не зрадить, бо дуже мамучку ненавидить. Коби нас лиш не дігнали, а як будемо на місцю, я напишу, що хочу з тобою пібратись, аби мені моє віно видали; на мене припадає більше як чотири тисячі!

— Софія навмисне неправду говорила, вона хотіла похвалитись, що вона така велика богачка.

— Але аж кілько, о я певно по вас приїду, лиш аби-сьте на мене чекали, моя золотенька панночко.

Дяк обіймив Софію і почав цілювати.

— Ну, а тепер йди та в суботу приїжджай.

Софія ходила через той час, котрий ділив її від утечі, сумна, але спокійна, мовби нічого незвичайного не зайшло. На докори родичів не обзивалась, а вони брали се за добрий знак; мислили, що вона свого поступку жалує і тому така покірна стала. Но вона нічого не жалувала. Не маючи в домі доброго прикладу, не маючи вщепленого почуття своєї жіночої гідности, здавалась їй кокетерія з дяком цілком природною. Чому би з гарним хлопцем не пожартувати? Що тоті жарти задалеко зайшли, злостило її, бо вона не хотіла статись посьміховиском цілої околиці, не хотіла слухати докорів родини, але жалувати, встидатись — се їй і в голову не приходило. Чи раз бачила вона, будучи ще малою дитиною, як мамучка з своїми любовниками обіймалась, а що тій було можна, чому би їй не можна? А Аглая чи не покинула свого чоловіка, чи не любилась з другим? Лиш се біда, що вона собі з дяком зачала; але вона з ним не звінчаєсь, ні, думала Софія; якийсь час в него перебуде, а потім лишить его та піде до Молдави. Там, так вона се від своєї мамучки чула, гарних жінок дуже шанують, люблять, грішми обсыпають. А вона була гарною, се вона знала; чи ж не шкода, щоби її краса за якимсь там дурним попом на селі марно зівяла. Ні, вона сего не хоче; не хоче такого житя провадити, як всі замужні жінки, що лиш варять, печуть та про вигоду своїх мужів дбають, причім їх краса вяне, їх розум притуплюєсь. Вона піде тепер з дяком, а потім ніхто її не стримає йти, куди собі схоче. В Молдаві зєднає собі якого боярина, буде з ним любитися, буде одягатись в шовкові сукні, в дорогі каміні, буде ходити по забавах, театрах, буде їздити в елеганцких екіпажах, як то се вона не раз в романах читала. Такими мріями перенята, не думала про встид, про ганьбу, не жалувала за вітцівським домом, а старалась тихцем Семениху до свого пляну

приєднати. Тота, почувши, про що річ розходиться, не відраджувала її від нічого. Протівно, ще притакувала, кажучи:

— Чому би ви не пішли за того, кого любите, от я через вашу мамучку віддала-м доньку за нелюба, та тепер проклинає мене щодня. Але Бог ласкав, дїждусь і я ще такої днини, що протопопиха так в гіркий кулак заводити буде, як я. Моя праця, мої кроваві леви не вийдуть їй на добре.

Софія пересиділа в неї через півтора дня, а вночі з суботи на неділю приїхав дяк по ню. Він наймив таки свого брата, котрому вповідав про міхи гроший, так що той з утіхою по свою будучу братову приїхав. Видячи, що вона сідає на сани лиш з маленьким тлумочком білизни, кивав брат головою, цмокав, кривився, але якось нічого не казав. Вже за кілька годин дороги почала Софія роздумувати, чи не зле вона зробила, віддаючи себе і свою долю в руки дяка, котрий не відносився тепер до неї з любовою і поважанєм, як давно, а гордо і приказуючо, як се вона не раз у мужиків виділа, де чоловік жінці все приказує. Й его брат не говорив їй «ви», але «ти, невістко». Вона сиділа на саннях, борючись з своєю вродженою гордостію, з своїми примхами, котрі тепер мусіла відкинути, бо не було кому їх сповняти. Братя сьміялися, гуторили весело над двозначними анекдотами, не женуючись¹³³ при ній своєї бесіди, а вона дивилась на них шклянними очима, не могучи відважитись сказати їм, що така бесіда неприлична. Тепер не було вже часу на каєне; треба було трохи перетерпіти, а потім вона їх ласки вже не буде потребувати. Й Софія почала разом з ними сьміятись, що їм, видко, не сподобалось, бо оба замовкли та вже такої розмови більше не зачинали.

Нарешті заїхали додому. На подвірю стрінула їх мати, що з цікавостію своїй новій невістці приглядалась, а потім, сплунувши, сказала:

— От якась публіка, ще й гоноруєсь, прийшла мені на шиї сидіти та навіть не скаже: «Добрий день». Чи в тебе розуму не було, чи що, що ти якось не по-людски зробив, але без людей, без слюбу, без музиків мені невістку припровадив-єсь.

Такий привіт не віщував нічого доброго, й Софія, ввійшовши до хати, голосно розплакалася. Сей її плач ще гірше її нову рідню роздражнив, що зараз з сего зле жите виворожила. Всі дивились на прибувшу злими очима, і лиш думка про обіцяні нею гроші їх від обидних слів здержувала.

¹³³ Соромлячись.

Але як день за днем уходив, протопоп не показувавсь, гроші не приходили, тогди почалась в хаті сварка, лихослове. Найгірше лаялась мати, мовлячи:

— Нащо тобі такої жінки, що до полудня спить, нічого робити не вмє та ще й крейцара при душі не має. Чи я тому на тебе кілька грошей видала, аби ти мені якесь сьміте до хати привів? Такого зіля є й тут повно. Міг-єсь котру-небудь жебрачку з нашого села взяти, то вже би-м знала, що вона за одна, а се Бог знає, що за діло! Сором мені на улицю вийти, люди з мене сьміються, що я ніби протопопівну за невістку взяла, а тримаю єї разом з сином на своїх плечах. Кажи їй, най тобі сорочки попере та най їсти зварить; я не буду ще єї обслуговувати. А як не хоче робити, то най мені з хати забираєсь.

Дяк повторив сесі слова Софії, і настала між ними страшна сцена. Вона плакала, кричала, кляла, що вона не мужичка, аби йти на річку прати, що вона на таку роботу ніколи не згодиться. Такими словами і криками привела єго до того, що він, не тямчись зі злости, вдарив єї кілька раз в лице. Софія залилась кровію і впала на землю; дяк, видячи, що вона нічого собі не зробила, вийшов надвір, не піднімаючи єї з землі. Єму вже остогидли єї та мамині наріканя, й він думав, що таким поступованем єї на розум напровадить. Софія сама встала, обмилаєсь, сіла на лаву і сиділа так через цілі два дни неподвижно, не обзиваючись до нікого. Подавану їй їду відсувала нетикану. Обезсилена, впала, нарешті, на лаву і хотіла умерти; о, умерти, як страшно бажала вона собі тепер сего одного виходу з свого теперішного становиска. Бо що ж їй робити, куди дітись? Вона надіялась, що сей дяк буде їй щодня за тоту честь дякувати, яку вона єму вказала, знижаючись до него, гадала, що єго родина розпадатись-ме з поважання до неї, а їм усім се й не при голові; вони навіть дуже тим незадоволені, що їх син, брат з нею женитись хоче. Вони тримають єго звязок з нею не за честь, але за нещастє. Вони кажуть, що волів би собі камінь до шиї привязати, як з такою жінкою пібратись, що нічого робити не вмє. Що вона протопопівна, овва, але, проте, не вмє ні хліба спечи, ні корову здоїти. Як же він з нею газдувати думає. Все наймити, але чи стане шкірка за виправку за такою роботою. Так єї тут шанували; та й він вже не раз їй се говорив хоть все з більшою делікатністю, але те саме, просячи єї при тім, щоб забула панські примхи та до роботи бралась, аби показати мамі, що й вона щось знає, аби задоволити

родину. А як вона его не послухала, замахнувся на ню, ударив її. Єї, єї, — сего вона не може пережити, бо, пірвавши всі звязи з домом, не могла туди повернути, а тут він над нею ось як згнущаєсь. Не оставало їй нічого, лиш смерть. Лежачи на лаві, Софія все те передумувала, жалуючи zarazом, що єї мрії про Молдову, про блискуче, повне перепиху жите не здійсняться, бо вона не годна всіх тих моральних терпінь, які на ню тепер найшли, перенести, тому умре, умре через голодову смерть, не прийме поживи, яку їй сесі ненавистні люди подають. Вона попала гей в півсонє, тому не чула, як двері від хати отворились, як о. Моцан разом з своєю старшою донькою увійшов. Обое стали над лежачою і пильно в ню вдивлялись. Софія отворила очи, сіла і, побачивши своїх давних знакомих, закрила очи руками.

— Добрий вечер вам, панно Софіє, — почав о. Моцан, — ми аж сегодни довідались, що ви тут в нашім селі знаходитесь, бо були-бим вже давнійше до вас прийшли.

Софія не відзивалась. Фрозіна ймила єї зимні руки і відтягнула від заплаканого лица.

— Що сталось, то вже не відстанесь, — сказала тихо, дивлячись з співчутем на прибуту горем Софію, — скажіть, в чім ми вам помічними можемо бути?

— Мені нічого не треба; лишть мене, я хочу вмирати.

— Так живо вже, та то ще лиш тепер ваше жите зачалось, ви вже за тих пару неділь так розчарувались? — о. Моцан говорив щиро.

— Чого ви сюди прийшли, відки ви про се дізнались, що я тут знаходжусь, — говорила Софія, не підводячи очий.

— Ми дістали від вашого батька лист з запитанєм, чи вас в Добрянах нема. Зараз почали-сьмо ся довідувати і дізнались-мо ся, що дяк вас привіз, — сказала Фрозіна. — Думаючи, що, може, вам чого потрібно або що яку вістку до родичів перекажете, прийшли-м того до вас.

— Хоть ваші родичі багато до того причинились, що з нашого дому на якийсь час спокій і щастє були втікли, то я не хочу їм однаковою монетою відплачуватись, а допоможу вам, в чім моя сила. Ви ж тому не винні, що на бездороже зійшли-сьте. Хто таку маму має, як ви, то не дивниця, що пуститься на нічо. — О. Моцан говорив привітно, мовби хотів Софії духа додати.

Вона дивилась на него, гей не розуміючи его слів.

— Вам дивно, от ваш батько причинився до того, що мене сюди в гори на ячмінний хліб перенесли, а ваша мамучка зробила те, що Фрозіна не віддалась, но майже від олтара завернулаь.

— Татку, прошу вас, не згадуйте того, — перебила ему Фрозіна, — подумаймо ліпше над тим, як би Софії допомогти.

— Я не хочу вашої помочи; як вмру, то мене поховайте, от і все!
— сказала Софія вперто.

— Але ви не вмрете, Софіє; то не так легко умираєсь. Єсли не хочете тут остатись, то ходіть до нас і там пересидите, доки ваші родичі не прийдуть, — сказала Фрозіна, беручи її за руку.

— Я мала б своїм родичам знов на очи показатись, мала би-м до них вертати, зганьблена, безчесна? Ні, ніколи. Лишіть мене, чого ви мене вчепились, чи я о вашу поміч просила? Мені вже ніхто не поможе, лиш смерть. — І Софія відвернулаь до стіни.

— Га, що робити! Ми прийшли з найліпшою волею; не хочете нашої помочи, то ми вам не будемо накидатись, — сказав о. Моцан, — ходім, Фрозіно; бувайте здорови!

Софія не відповідала. В сініх чекала дякова мама.

— А що, отченьку сьвятій, говорила до вас тота ніхтолиця, що мого сина з розуму звела, що через ню его з служби нагнали? Бог би її тяжко побив, як вона мене оскорбила.

— Тихо, не говоріть так, се гріх клясти; не докучайте їй, вона щось хора. А ти би маму трохи прицукав¹³⁴, най над панною не згнущаєсь, — звернувь до стоячого неоподаль дяка, — все ж вона протопопівна, не против тебе.

— Чи я їй сего не казав, коли вона таки вперлась зі мною йти. Обіцяла, що має чотири тисячі, я й на се злакомився. Тепер гроший нема, а моя родина мене їсть; як ржа желізо, так мене вже згризли, що я далі горами піду, — сказав дяк, втираючи рукою очи. — Вона также непослушна вдалась; все сваритьсь, плаче, от вже два дни нічого в устах не мала; я не знаю, за що мене Бог так покарав.

— Се в вас велика комедія! — сказав о. Моцан. — Тобі так треба; не було до протопопівни очи підносити, а й їй также се доброю научкою буде, як з родинного дому втікати та на пусту дорогу пускатись. Я напишу до її родичів, щоби по ню приїхали, а потім най собі з нею роблять, що хотять.

Й прийшовши додому, написав до протопопи лист, що Софія є в Добрянах, що вона дуже нещаслива, і він радив би ему по ню приїхати.

134 Втихомирив.

XV

— Де то наша Софія ділась, що єї дотепер нема? — сказала протопиха до ліліки в той вечер, як Софія в Семенихи сховалась.

— А чи я знаю, відколи той дячиско пішов, ходить мов тіло без душі, навіть до нікого не обзиваєся. Хто би по ній був сего сподівався? — відповіла ліліка.

— Не маємо парти з доньок; не знати, в кого-то таке пусте повдавалось! — сказала протопиха, а ліліка на те всьміхнулась і притакнула:

— Правда, в цілій нашій родині не було й одної такої, щоби аж з дяком любилась. Де там, як вже там щось трохи не по правді діялося, то зачинали собі з панами, з попами, але з дяком — ні, ніколи. Я кажу, що то вже остатна тисяча настала, коли таке дієся.

— Так-єм ся тим зажурила, аж мені голова схне; як люди про се довідаються, то що я тогди з нею зроблю? Прийдеся єї до кінця віку в себе тримати! — бідкалася протопиха.

— Гадаєте, що вже не знають, хто лише прийде, то все за дяка питає, та так при тім злібно усьміхаєсь!

— Що я собі з мужиків роблю? Коби інтелігенція про се не знала, а про мужиків мені байдуже. Але де вона так допізна сидить?

Почекали ще годинку, а потім вислали наймита на улицю, щоби дивився, чи панна з проходу не вертає. Вже минула десята година, як той з нічим вернув. Тепер настав в цілім домі заколот; ліліка узброїла слуги в ліхтарні, буки і пішла з ними панни шукати. Шукали по всім обістю, перешукували керницю, вийшли на гостинець, шукали аж до готара¹³⁵, — нема та й нема. Аж десь над ранком повернули помучені додому, без жадного результату. Протопиха ломила руки і тепер вже на правду плакала; він сидів сумний, не говорячи й слова. Тоті скандали з доньками цілком его прибили, а дивлячись іще на горе своєї жінки, тремтів о єї здоровле.

Ніч перейшла в неспокою. Рано почалось шуканє наново. Слуги питали по всіх хатах за панною, заходили й до Семенихи, але тота робилась, що нічого не знає. Вечером були протопопи переконані, що Софія з розпуки за дяком жите собі відобрала, а то, певно,

135 Межа села або поля.

в той спосіб, що в став кинулась, коли її ніде не можна було найти. В замерзлому тепер ставу були лиш великі прорізи, не можна було за віднайдене тіла братись. Повідомили старшу доньку і Аглаю, тоті позїздились і оплакували Софію як умерлу, нарікаючи на її дурний розум, що не могла зрефлексуватись і такий скандал вистроїла.

Через тиждень стрїнулась ліліка случайно з Семенихою; тота сказала усміхаючись:

— Піп та попадая плачуть за своєю донькою, думають, що вона собі жите відобрала. Скажіть їм, най не журяться: вона здорові-сенька, нічого їй не сталось.

— Бійтеся Бога, Семенихо, що ви про ню знаєте?

— Може, більше знаю, як ви, але нікому нічо не скажу; вона мене добре гнобила, тепер Бог її за те пригнобив.

Й не хотїла нічого більше казати, хоть ліліка її під милий Біг просила.

— Добродійко! Семениха щось про нашу Софію знає; вона казала, що ви дурно плачете, бо вона жива, здорова, — ліліка сесю вість живо протопописі зарпортувала.

— Як, де, що, кажіть борзо!

— Та що буду казати, те, що-сьте чули.

— Де вона, коли ви з нею говорили?

— Перше на дорозі; вона на вас ще через тоту справу гніваєсь, тому не хотїла нічого казати.

— Я йду до неї, ходіть зі мною.

— Семенишко, любко, скажіть, що ви про мою панну знаєте? — почала протопопиха лебедіти, ввійшовши до тої в хату.

— Панну? Яка то вже панна, що з дяком по ночі втікає, — й Семениха злібно усміхнулась.

Протопопиху мов хто ножем вколов; вона зблідла і спустила голову в долину; против сего удару не були її нерви насталені.

— Та скажіть-бо добродійці те, що знаєте! — почала ліліка. — Чи не видите, як вони гризуться?

— А може, я не гризлась, як із моєї дитини ціле село сьміялось? Вони мене тогди за двері витрутили. Якби були зі мною по-людски обійшлись, то їх донька не була б тепер з дяком втікла, бо я би їм була дала знати. Вона сидїла в мене через півтора дня, то був чей час.

— Вона в вас сидїла? — крикнула протопопиха. — Вона з дяком втікла? Се не може бути! Моя дитина не могла так низько впасти, ви брешете.

— Най я брешу, то чого ви до мене прийшли? Чи я вас, може, просила?

— Ходіть, ліліко, ходіть, я ще тут вдурію, — протопопиха тремтіла, мов в лихорадці; сеся несподіванка була для неї страшною.

Семениха подивилась на прибуту горем протопопиху, і їй гей жаль стало. Постановила виповісти все.

— Не бануйте, добродійко, але вірте або не вірте, а я вам таки щиру правду скажу. Як панна в мене сховалась, то на другу ніч приїхав дяк з своїм братом, забрали її з собою і повезли до свого села.

— Чому ви до мене не прийшли, чому не дали-сьте мені знати? Я волила б, щоби вона була умерла, як мала мені такого сорому наробити. Боже мій, Боже, за що ти мене так караєш? — Протопопиха ломилася руки, біла в стіну головою і плакала голосно: обі стоячі коло неї жінки дивились на її розпуку якось рівнодушно; їм здавалось, що сеся є лиш наслідком злих діл.

І протопопа, як про втечу Софії довідався, попав у розпуку, а потім в страшний гнів, в котрім кляв і божився, що вбє, як пса, того проклятого дяка, котрий поважився свої очі аж до протопопівни піднести. Заспокоївшись трохи, почав з жінкою нараджуватися, що їм тепер робити. По довгих переговорах, в котрих і ліліка уділ брала, постановили запитатись о. Моцана, чи Софія там знаходиться. Нетерпливо чекали на відповідь. Тота наспіла за короткий час, ще й з прибавкою, що Софія дуже нещаслива.

— Що тепер діяти? З дяком не позволю їй звінчатись, аби-м знав, що жите при тім страчу; де вже хто таке видів, аби протопопівна за дяка виходила? Ні, ніколи! — сказав протопопа, прочитавши відповідь о. Моцана. — Їдь туди й возьми її назад додому.

— Треба їхати, все вона таки наша дитина, хоть як тяжко провинилась, то мусимо їй прощати, — сказала протопопиха, що за тих кілька день дуже змінилась, не говорила й не поверталась так бадьоро, як вперед. — Їдьте й ви зі мною, ліліко, вже дві голови більше розуму мають, як одна.

Ліліка глипнула на ню і не хотіла своїм ухам вірити, що се говорила тота протопопиха, котра завше хвалилась, що в неї є розуму за десятьох. Через цілу дорогу радились обидві, де би їм в Добрянах заїхати. Ліліка казала до панотця, котрий може їм помічним бути; в протопописі рухалось зле сумліне: вона нагадувала собі, якого лиха Моцанам заподіяла, і тремтіла в душі на спомин, що мусить тепер перед них стати, мусить до них вдатись, не горда, а упокорена, засоромлена. Не могла рішитись, щоби до них заїхати,

но як ліліка сказала, що нема їм де инде заїхати, бо в чужім селі не будуть знати, куди кинутись, а панотець все ж таки знакомий, буде їм в кождім ділі допомогати, тогди аж веліла фірманови на попівство допитуватись. Вже добре смерклось, як вони туди заїхали.

— Ідїть ви вперед, ліліко, запитайтесь, чи нас до себе приймуть.

— Чому би не приймили? Ходім, — ліліка злізла з саний.

В хоромах стрінули добродійку Моцанову, що вийшла їм назустріч, вона не знала, хто се приїхав, слуги повідомили єї про приїзд гостей, от вона на їх привитане вийшла.

— Добрий вечер вам! А чи не прийміте нас на ніч? — почала ліліка, а протопопиха лиш мовчки голову склонила.

— А, то паньство з Миток! — добродійка отворила двері до першої кімнати, — Прошу близше.

— Видите, їмосць добродійко, як я до вас заїхала? Аби-м була не дочекала сеї дороги робити, — почала протопопиха, скидаючи футро і сідаючи на софі.

— Бог не бе буком, а хто під ким яму копає, той сам в ню впаде. Ми вже на вас не гніваємось, бо видимо, що Бог сам за ваше покаране взявся, — сказала добродійка Моцанова тихо.

Протопопиха схопилась з місця.

— Чи се благородно з вашої сторони, що ви, видячи мене, таку прибуту, так до мене відзиваетесь? О, ви дуже немилосердні! — сказала, придавлюючи гнів.

Добродійка Моцанова хотіла їй відповісти, но власне в тій хвили появились на порозі о. Моцан з Фрозіною.

Вони були в Софії, яка, поголодувавши три дни, запала в тяжку нервову горячку. Лікар, котрого о. Моцан спровадив, сумнівався о єї житю. Фрозіна відвиджувала хору два рази на день, батько товаришив їй при тих відвидинах. Обоє зблизились до себе серцем по тій події з весілем. Батько жалував єї, потішав, приписував собі вину цілого нещастя, котре через єго відносини до протопопихи склалось. Фрозіна знов старалася батька уневиннити, складала вину на обставини. Перебувши школу терпіння, стали обоє поблажливійші на блуди других людей, судили їх з чисто гуманного боку. Добродійка Моцанова, котру нещасте не взнесло, а огірчило, була в осужденю людей дуже острою і не раз ганила поступки Фрозіни, що давалась поривам свого доброго серця увести. Тогди вже батько ставав в обороні своєї доброї дитини, котра, виповняючи таки в своїм селі обовязки почтової експедиторки, цілу свою пенсію на

підпоможене убогих та хорих употребляла. По відданю молодшої доньки почала й мати серцем до поглядів Фрозіни нахилитись, но язиком все лепетала, що тота загониста, непрактична, бо стараєсь лише про чуже добро, а о себе не дбає. Но все-таки була горда, як чула, що її доньку прирівнують до милосердної самарянки¹³⁶ до ангела-хранителя і тим подібних добрих істот. Як вчула, що Фрозіна хоче утікшу Софію відвидати, добродійка Моцанова сильно тому противилась, аж на умильні просьби мужа і доньки згодилась на їх візиту в упавшої протопопівни. Слухаючи їх оповідань про нещастє, в яким Софію застали, проблисла гей радість в єї очах, що й на протопопиху найшла година смутку. Як увиділа свою давню неприятельку в своїм домі, не могла стриматись, щоб їй кілька слів правди не сказати.

О. Моцан і Фрозіна привитались з протопопихою чемно, але без привітности, без щирости. Против доньки були вони милосердними, вона їм нічого винна не була, але против матери, що їх так скривдила, не могли на кілька поблажливими бути, щоби єї аж з сердечностию привитати. Зараз вповіли їй, що Софія хора; вона схопилась, хотіла борзо до тої йти, но вони затримали єї, кажучи, що най вперед сама відпічне та посилитьсь, а вони вже єї потім до хорої поведуть.

Побачивши свою гарну доньку, на котру такі надії будувала, лежачу на мізерній мужицкій постели, з пятном смерти на блідім обличу, протопопиха дістала истеричних корчів і зімліла. Ліліка і Фрозіна займились згризеною матерію¹³⁷, відвели єї на попівство і казали до ліжка положитись. Слабість Софії протяглась ще довший час, протопопиха лишилась в Добрянах, а ліліка поїхала домів. Аж як зима почала уступати, сказав лікар, що Софія буде жити. Зараз-таки перенесли єї на попівство, бо дякова мати щодня дорікала протопописі й сварилась з нею. Хотячи уникнути тих вічних сцен, рішилась протопопиха приймати предложенє Фрозіни і перенестись до о. Моцана. Тут перебувала аж до цілковитого виздоровлення Софії. Те поступало з кождим днем, так що перед Великоднем могла протопопиха до свого мужа написати, аби по ню коні прислав. Дяк не показувався нікому на очи; він рад був, що збувся лиха з хати, бо відколи Софія від него випровадилась, відтогда брата мовчали й мати не нарікала. Жаль єму трохи було за

¹³⁶ Самаритянки.

¹³⁷ Зажуреною матер'ю.

гарною дівчиною, «але того цвіту є по всему сьвіту, буде ще й для мене», — сказав, махнувши рукою.

День був теплий, соняшний, як протопиха з Софією в дорогу ладитися стала.

— Дякую вам за все добро, якого ми від вас зазнали! — сказала, ставши серед хати і звертаючись до домашніх. — Я на те з вашої сторони не заслужила, бо я против вас дуже провинилась.

— Лишіть се, добродійко, — перебив її о. Моцан, — ми сповнили лиш наш християнський обовязок, а те, що ви нам злого вчинили, може, нам і на добре вийшло. От, приміром, я иньшим чоловіком став, знайшов-єм в себе дома, в своїх обовязках те щастє, котрого у шклянці та в картах шукав-єм; тепер в нас цілком иначе, як вперед бувало. Неправду я кажу, душко?

Єго жінка кивнула головою; вона чула до протопихи ще уразу, но не хотіла їй на відхіднім ще глибоше терне в рану забивати.

Протопиха спустила очи вділ; їй стало завкривдно, що сесі люди, котрих вона так ненавиділа, суть задоволеними, поважаними. А вона, а єї діти? Аж заскреготала зубами на спомин, що люди аж тепер на єї дім пальцями показувати будуть. Незважаючи на дізнані від них добродійства, вона ще гірше Моцанів зненавиділа і розійшлась з ними майже студено.

По приїзді Софії відбувались ще через якийсь час бурливі сцени в домі протопи, але як Софія знов молодечою красою і здоровлєм зацвила, протопиха перестала нарікати. Тепер почала єї по празниках, весілях, забавах возити, вмовляючи в кожного, що Софія через тяжку слабість не була так довго дома, але в сестри перебувала. Софія була накілька безчельною¹³⁸, що кокетувала знов до паничів, забуваючи на встид і ганьбу, які перебула. Люди, звичайно, як люди, одні вірили поголокам, які про ню кружили, і відвертались від неї, показуючи їй остентативно¹³⁹ свою погорду, другі казали, що се сплетні, що дівчину дуже легко обмовити, обезславити, і приставали з нею. Паничі ще й раднійші були, що можуть з такою интересною особою, перед котрою не дуже з словами треба рахуватись, побалакати. О женячці, правда, жаден не думав, бо хоть тому була правда чи ні, що про ню говорили, то все-таки було ніяково з дівчиною двозначної слави женитись. Софія не завдавала собі навіть труду уходити за чесну; вона поводитилась досить вільно і мала завше цілий штаб паничів за собою. Протопиха тішилась,

¹³⁸ Зухвалою (пол.).

¹³⁹ Підкреслено.

що її донька собі знов позицію в світі виборолла і вернула до свого давного, доброго гумору. Часами згадувала Софія про свої давні мрії о Молдаві, но видячи, що вони, може, ніколи не здійстняться, старалась уживати сьвіта, бавитись, романсувати, доки не найдеся який, щоби її своє імя дав і таким чином всі її гріхи покряв.

XVI

По послідній стрічи з Анною в домі протопопи приїхав Кость в дуже злім настрою до двора і заперся в своїм покою. Він сподівався найти Анну, прибиту горем, сумуючу по нім, а тут бачив горду, зимну дівчину, на котрій не було й знаку давної Анни й котра з погордою свій суд¹⁴⁰ о нім ему в очи сказала. Нічо ему так не допекло, як те, що вона так зимно, так звисока до него віднеслась. «Отже, вона мене ніколи не любила, коли за так короткий час всяке чувство до мене з свого серця викоренити успіла. Шкода, що я її жалувал, не було чого, вона зимна егоїстка, думала лиш про те, щоби я з нею оженився!» Хто сам взнеслійших чувств не посідає, той завше других о те посуджує, так і Кость називав Анну егоїсткою, а не подумав над тим, що то він своїм поведенем, своїм егоїзмом, котрий на вид богатства в нім обізвався і его до виреченя свого народу привів, всі її мрії, надії заморозив, всі її горячі пориви затамував. Его амбіция чулась ображеною, що Анна так скоро забула, що не показує ему своєї любви, що не жебрає в него милосердия. Затискаючи кулаки, нагадувал собі її ясні, проміністі очи, що з виразом погорди на него дивились. Злий настрої не покидав его через довший час, так, що Аврора і madame Rose дровичились з ним, кажучи, що він на візиті в протопопи, певно, закохався, бо відтогди, як строений, ходить. Їх веселим жартам і сьміхам не міг Кость довго опертись: в їх принаднім товаристві забув про свою злість взглядом Анни.

Аврора була тепер до него незвичайно привітною, просила его, щоби їй читав, сьпівала з ним дуети, но скоро він що про свою любов до неї натякав, обминала сесю розмову жартами, дотепами, так,

140 Свою думку.

що він, відїжджаючи разом з нею до Відня, не знав, чого, властиво, триматися: чи вірити в її прихильність, чи махнути на се рукою.

Відїжджаючи, сказав собі Кость в думці, що вже так скоро на Буковину не поверне. Єму вже все руске остогидло, він став завзятим волохом, чув навіть гей привязане до волоскої мови. Про волоский нарід було єму байдуже, він не відчував ніколи нічо до свого власного, а що ж до чужого? Єго перекинство мало на ціли стати богатим, паном, щоби до того дійти, він недовго рішався, але скоро свій нарід і єго мову покинув. Но щоби в противнім таборі для того народу працювати, се єму ані снилось. Як всі єгоїсти, був залінівий до того, сипав лиш гарними фразами, уїдав сильно на русинів, називаючи їх нігілістами, гайдамахами і таким способом дійшов в волохів до назви великого патриота. Діпнявши¹⁴¹ таким коштом такого титулу, старався Кость єго не утратити і, де лиш нагода трафилась, машкаривав русинів, сьміявся з них, писав навіть коротенькі статії до волоских газет, котрі їдою¹⁴² і жовчем до всего руского переповнені були. Єго ненависть до русинів збільшала ще й тота обставина, що й Анна до тої народности належала; обкидуючи весь нарід болотом, здавалось єму, що се він єї неславить, що мститься на ній за тоті повні погорди слова, якими вона єго обидила.

Пан Бекул був поведенєм Костя дуже задоволений; не раз кликав єго на згромадження старших мужчин, де про політику говорилось, котра часом винови та картам мусіла уступати. Кость виголошував в сім кружку свої ідеї, говорив несотворені річи на русинів. Своїми сьмілими выводами, своїми повними ненависти до русинів бесідами зєднав собі загальне признанє і в сих панків, котрі себе за півбогів тримали. Вони не щадили єму похвал і обдаровували єго своєю протекцією. Кость нетерпливо того часу ждав, в котрім з тих всіх протекцій покористуватись зможе.

Й Аврора, слухаючи єго, не раз червонілась, чулась зворушеною; їй здавалося, що вона єго любить, що хотіла б так вічно єго голосу слухати. По таких хвилях кидалася єму на шию і не боронила, як він єї поцілюнками обсипав. Але, нагадуючи собі, що він мужицкий син, що не має ні богатства, ні титулу, жалувала свого поведеня, хмарилась на Костя, ходила сумна, задумана. Але єї легка натура не давала їй довго сумній задумі віддаватись, и вона сама

¹⁴¹ Домігшись.

¹⁴² Тобто їддю, отрутою.

не любила себе в такому настрою, зараз старалась розірвати¹⁴³, йшла на прохід, на візиту і вертала веселою, наколи Кость, гризучись їй примховатостию, самотно в своїй кімнатці сидів. Не раз роздумував над тим, чи не добре було б показатись против неї гордим, зимним, може, вона тогди менше зарозумілою була б. Він сего й пробував, коли-бо вже на перший її погляд, на перше слово топились всі его заміри, як сніг на сонці. Таким поступованєм стримувала его в вічній горячці; він не знав, чи схоче вона, як він докторський степень остигне, его жінкою бути. Раз, як вона ласкаво з ним розмовляла, почав він їй говорити, що добре було б сказати батькови про те, що вони любляться, аби знати, як він на сесю справу задивляється. Аврора піднесла гордо голову вгору і відповіла:

— Чи не досить тобі, що ти знаєш, що я тебе люблю, а хочеш цілий сьвіт про се повідомити? Я на се не пристаю, чекай, чи, може, тобі так пильно з нашого дому вигнаним хочесь бути?

Кость змовчав на сесі повні обиди слова, но був би її за них задушив, так вона его ними впекла. Він мовчав, бо боявся її роздражнити.

Аврора ходила тепер по балях і все вповідала ему, як той а той барон, граф коло неї надскакує, який-то той а той волоский боярин гарний, та лиш на те чекає, щоби вона ему свою руку віддала. Кость казився з заздности, але не сьмів їй нічого казати, бо була би его ще висьміяла, кажучи, яке в него до того право робити їй приписи, кого вона гарним або поганим звати має.

На забавах в домі пана Бекула видів Кость, як Аврора з всіма кавалерами кокетувала, як до них сьміялась, як визиваючо говорила, не поглянувши навіть в той бік, де він сидів і її рухи уважно слідив. Вона завше знаменито бавилась і на его заздрістні погляди не зважала. А если він їй на другий день по такій забаві щось закинути осьміливсь, то вона глянула на его так зимно, так зневажливо, що ему аж млісно робилось, і він всі такі виводи залишав, щоби її ласки не втратити. Не раз приходило ему на думку, що се не згоджуєсь з мужескою гідностию бути підніжком сєї гордої панни, що вона не може его поважати, як він її примхи, забаги, дотепи так терпливо зносить. Але сеся думка вступалась перед другою, що, може, вона в тім его поведеню докази его любови видить, може, пробує, як далеко его терпливість сягає. Такі думки і пара солодких поглядів Аврори заспокоювали пробуджуючийся критичний

¹⁴³ Розважитись.

розум, робили его знов невільником, що з приємністю всі прикази своєї пані сповняє.

Так перейшли три роки. Раду виріс вже на великого панича, і батько задумував его тепер до Терезіяну віддати, бо Кость, поздававши свої испити, не міг вже довше при нім остати. Молодий доктор подався був на посаду повітового лікаря в Буковині. Він був певний, що єї за помочию своїх протекторів певно отримає. З декретом в руках хотів пана Бекула о руку доньки просити. Що Аврора на се згодиться, був тепер переконаним, вона ж від якогось часу була така смирна, мила, не мучила его своїми примхами, а старалась всі его думки вгадати.

Протекция помогла. Кость отримав посаду. З сіяючою міною ввійшов до сальону, де застав саму Аврору.

— Я дістав посаду, погратулюй мені, Авроро, тепер будемо щасливі, — і ймив єї за руку.

— Гратулюю вам, а тепер й ви мені до моїх заручин з бароном Гартнером погратулюйте, — сказала Аврора румянячись. — Я сьогодні з ним заручилась.

Кость став білий як стіна; ему здавалось, що він не дочув.

— Ти заручилась, ти? — вимовив гей не своїм голосом, — се не може бути!

— Чому ні, він добра, для мене відповідна партія, батько дуже задоволений.

— А я, а наша любов? — пробурмотів Кость, мов в нетямі.

— Ха-ха-ха, — засміялась Аврора. — Чи ви справді такі наївні, що думали-сьте, що я за вас, за мужицького сина піду? Я вас за мудрійшого тримала. От любились-мо, бавили-сьмо ся, бо ви гарний хлопець, а тепер, коли мені замуж виходити час, мушу йти за такого, який до мого стану відповідний.

— То я тобі лиш до забави був добрим? О, проклята будь тота година, в котрій я тебе перший раз побачив, проклята тота хвиля, в котрій я до тебе заговорив, прокляті тоті обставини, що мене в сей дім завели, що зробили мене помелом, безхарактерним. Чуєш, я через тебе все покинув: мій нарід, мою мову, стратив-єм сумліне, став-єм безхарактерним чоловіком, а ти мені так відплачуєш?

Аврора дивилась байдужно на его зворушене.

— Я не винна, що ви собі щось такого уроювали, котре ніколи не могло сповнитись, тому тепер ваше розчароване таке велике. Чи я вам коли надію на мою руку давала?

— Ні, не давала-сь, се правда; ти, голублячи, цілюючи мене, питала-сь в серцю зраду. Ти облудниця, провадила-сь комедию з найсвятійшими чувствами, казала-сь, що мене любиш. А я був накілько дурним, що-м в тебе вірив, що покинув-єм усе, аби лиш тебе позискати. Якби я тебе тепер убив, то навіть би-м за те гріху не мав, бо ти всі мої надії знівечила.

Він заскреготав зубами; его вид набіг кровію, очи грізно блищались.

— Не робіть жадних сцен, бо вони вам нічого не допоможуть; ліпше розійдімся в приязни, — сказала Аврора, подаючи ему руку.

Він трутив її від себе.

— Йди ти, кусителько, не хочу твоїх лестних слів, не хочу повних отруї поглядів. Я пізнаюсь вже на твоїх штуках. Ти боїшся, щоби я твому нареченому про відносини, які нас вязали, не вповів. Не бійсь, я нічого не скажу. Він, певно, гідний тебе, бо мусить бути такой підлий, як ти!

Траснув дверми і побіг до свого покою. Там почав чимскорше свої річи пакувати, аби лиш живо з сего дому винестись. Раду, що сидів при столі над книжкою, дивився задивований на его роботу.

— Що се ви пакуєтесь, пане доктор? Чи хочете вже на нову посаду відіздити? Я думаю, що вперед зі мною до испиту підете.

Кость опустив руки. Правда, він мав іще у сім домі обовязок, — але він може его кому другому передати.

— Я мушу відіздити, з тобою піде до испиту мій товариш, котрого о те попрошу.

Раду приступив до него і подививсь ему щиро в очи.

— Я знаю, чому ви так скоро вибираєтесь: Аврора заручилася, і ви сего не можете знести.

Кость почервонів під поглядом Радових очий, що так до Аврориних подібні були; збудився в его серцю весь жаль, вся злоба.

— Що ти знаєш, — сказав до хлопця, — я мушу нову посаду обіймити, тому йду.

— О, я дуже много знаю; чи раз я видів, як ви з Авророю цілювались, но я се нікому не казав. Тепер вона вас покинула, а вам так жаль, як Вертерови, що Лота его не хотіла¹⁴⁴.

Кость притиснув руку до серця і тяжко застогнав; слова хлопця ще гірше его роздражнили.

— Бідний пане доктор, як мені вас жаль. Аврора дуже погано поступила, — сказав Раду.

¹⁴⁴ Йдеться про героїв роману Й.-В. Гете «Страждання молодого Вертера».

Пуканє до дверей не дало Костеві відповіді; пан Бекул вступив в хату.

— Що се значить, пане Антонюк? — сказав, показуючи на піву-ставлені і порозкидані річи та книжки Костеві.

— То значить, що хочу ваш дім опускати, — відповів Кость.

— Але ви ще маєте час, посада вам не втече! Раду, остав нас самих, я маю з паном доктором щось важного говорити.

— Хочу вас просити о сказанє мені одної прислуги, — почав дідич по відході Рада, — але вперед най вам оповім, в чім річ маєсь. Моя Аврора небавом віддасться, Рада дам до Терезіянам і лишусь лиш сам оден. Я хочу до Буковини вертатись, але там, в тій глушині, не годен-єм сам бути, тому мушу оженитись. Трафляєсь мені досконала партия — дуже богата вдова; а мені гроший треба, бо я в послідні роки понад мої доходи жив та багато довгів позатягав-єм. З жіночого маєтку міг би-м всі довги посплачувати. Коли-бо тут є перешкода. Знаєте, тота Rose гарна, я не міг єї кокетерії опертись і дав-єм їй слово, що скоро лиш Аврора замуж вийде, я з нею оженюсь. Єсли вона довідаєсь, що я з другою женитись хочу, то буде казитись, зробить скандал, тота вдова дуже моральна, може мене відцуратись, тогди я пропащий чоловік. Отже, я не виджу иньшої ради, як те, щоби ви з Rose оженились. Зробіте мені з тим прислугу, а й самі на тім не зле вийдете, бо я дам їй 30 тисяч приданого. Вона на таку заміну згодиться, бо ви гарний, молодий. Так буде і вовк ситий, і коза ціла.

Кость слухав єго бесіди не перериваючи. Бекул уже давно скінчив, а Кость все нічого не відповідав.

— Ну і що ж, правда, що ви на мій проєкт пристаєте? — й протягнув до него руку.

Кость кинувся, мов з глибокого сну пробуджений.

— За кого ви мене тримаєте, пане, що мені з такими пропозиціями приходите? — сказав, дивлячись панови просто в очи.

— Чи вас се образило, що я вас з гарною, ученою, богатою особою оженити хочу?

— З вашою полюбовницею? — в словах Костя пробивалась їдка іронія.

— Хто про се буде знати? В Буковині зеднає вона собі своїм обходженєм, манерами признанє і поважанє у всіх. Будуть вам такої елеганцкої дами заздростити!

— Остатної, котрої ганьбу закрити ви мене вибрали! Ні, я ніколи на таке не згоджуся.

— Добре кажуть, що мужик невдячний: от я его в люди вивів, а він не хоче мені такої малої послуги зробити, — сказав пан злий.

Его слова привели Костя до бішенности.

— Ви мене в люди вивели, ви? Ні, ви були злим демоном мого життя, бо я без вас був би-м вчився і бідував, як другі, но дійшов би-м був в чесний спосіб до кавалка хліба. Був би-м остав при моїх ідеях, моїх переконаннях, був би-м не лукавив душею і не став би-м ся був безхарактерним, покидаючи свою народність. Но ви хотіли зробити собі з мене орудіє, пізнали-сьте мої слабі сторони, хапали-сьте мене за них, а видячи, що я дався зловити, хочете мене тепер зі вашою полюбовницею оженити, хочете, щоби я їй за вас довг сплачував. Коли бо я сего не зроблю і не прийму навіть того місця, котре мені через вашу ласку дісталось. Отсе мій декрет, беріть собі его. — Й, взявши стоячий на столі декрет свого іменованя повітовим лікарем, пірвав его на дрібні шматочки і кинув панові під ноги. Потім лапнув за капелюх і вибіг з хати.

Довго ходив по місті, хочючи до рівноваги душевної прийти, довго думав над теперішнім своїм положенем, що єму починати. Вироблену паном посаду не прийме; лишиться ще якийсь час в Відни, хоче бачити, як Аврора буде слюб брати. Гроший трохи має, а як не стане, ну, то батько пришле; однако вже через рік нічого не прислав. «Ужию трохи сьвіта, волі, так як другі молоді люди; я однако за тою наукою та, зітхаючи вічно до тої кокетки, нічого не бачив, ніяких авантур не пережив. Кинусь в вир життя, буду шукати забутя, буду шукати ліків на тоті рани, які моє серце і моя дума понесли. Ще час вертати до Буковини, ще час лізти в хрін; ліпше тут вишумітись, а до краю вже спокійним вертати». Так сказав собі Кость, що, не маючи сталого характеру, часами се пізнавав, от як в обуреню на Аврору і Бекула сам до того признався, проклинаючи їх заразом, що вони его з дороги звели, від руского народу відчужили. Але направити своє зло, вернутись назад до свого народу, стати щирим труджеником на народнім поли — до того не було в него сили, не було охоти, а й встид не дозволяв єму туди вернутись, куди сумліне наказувало. Він хотів забути, но не шукав забутя у праці, а в забаві; а хто таким способомвилічитись хоче, то певно невилічиться, но марно пропаде.

Від сего часу були в Костя вино, карти, гарні дівчата на порядку дневнім. Пропустивши свої гроші, він написав до батька, що єму на лікарське уряджене тисячу реньських потрібно. Батько недовго вагався, але, продавши кусень поля, післав свому синові жадані

гроші, мовлячи, що й єму пайка з батьківського майна належить-ся. Коли-бо за кілька місяців прийшов знов лист за такою сумою. Заклопотаний мужик пішов до протопопи радитись, чи посилати, а той сказав, що, певно, треба післати, бо если б пан доктор не потребував, то не просив би о гроші. З жалем серця продав старий другий кавалок поля і передав синові гроші. Довгий час не давав Кость чутки о собі, аж одного разу прийшло від него письмо, щоби батько в означений день був на колієвій стації, бо він приїздить додому. Урадовані родичі запрягли найліпші коні, вистелили віз найкрасшим коверцем і поїхали на колію. Вони не знали, що їх син вертає додому умирати.

XVII

Переконавшись, що Кость її вже не любить, здавалось Анні, що цілий сьвіт тепер нічим для неї. Все здавалось їй таким ніяким, таким безбарвним, відколи втратила тутову любов, що представляла їй ціле жите в рожевім сьвітлі, що робила їй его заманчивим. З початку був її смуток більше пристрастний, потім зробив місце спокоеви, апатії. Отже, її мрії не сповнились — треба їх занехати; її любов не відплачувалась — треба її забути; треба жити так з дня на день, не надіючись нічого, не чекаючи на нічо. Вона й сама дивувалась, як зимно, як відважно вона тепер на сьвіт і на жите дивиться, як нічо її не займає, нічо не обходить. Вона віддавалась цілком своїй науці не тому, щоби чула тепер до неї яке замиловане або потяг, але тому, щоби заповнити час, щоби забути тоті томительні думки, які ще не раз в її души відзивались. Анна здвигала погірдливо плечима і гірко усьміхалась, если професори ставили її пильність за вірець другим, як її здібности величали. Що їй по тім? Вона не має тепер перед ким похвалитись, не має кому тим втіху зробити, бо батько умер, а Кость — Кость, до котрого все її ество колись належало, покинув її, не хотів її любви.

В тім часі душевних борб почала Октавія до неї зближатись. Веселій, повній житя дівчині подобалась гарна, тепер тиха і спокійна Анна. Октавія навязувала з нею щодень бесіду, відпроваджувала її

зі школи додому, просила в себе бувати. Анна не могла від веселої, привітної товаришки відтягнутись, ба навіть її полюбила, була їй вдячною за ту приязнь, яку Октавія їй оказувала.

Одного вечера зайшла до неї і застала Октавію при фортеп'яні, граючу повний пристрасти утвір Ваґнера. Анна сіла в другім кінці кімнати і вслухувалась в ту музику, котра, так їй здавалось, була відгомонам всего того, що тепер в її душі діялось. Граюча скінчила, а Анна все ще сиділа і упорливо в даль дивилась, гейби там щось займаючого, приманливого виділа.

— Що тобі, Аннусю, що ти так поблідла? — запитала Октавія.

— Нічого, лиш сеся музика мене зденервувала. Мені здавалось, що в тих тонах ціла моя душа виливалась, що то вона так з горем боролась, що вона так плакала, а разом і іронічно сьміялась з того всего, що люди чувством зуть. — При сих словах нервово засьміялась.

— Ти мусиш бути дуже нещасливою, коли собі щось такого уявляєш. От я граю, а моя душа цілком спокійна.

— Я не бажаю тобі, щоби нею коли такі терпіння метали, як мою. Но що про се говорити, я прийшла тебе на прохід запросити.

— Добре, але розкажи мені, чому ти така нещаслива, що тобі лучилось, що ти завше така сумна ходиш. Може, я тобі пораджу, хоть я мало на людскім горю знаюсь, бо ще его не зазнала-м. Але я чую до тебе сердечне співчуте, жалую тебе, моя любя Аннусю. Прошу, розкажи мені про свій смуток! — Вона обіймила Анну і притулила свою гарну головку до неї.

— Не можу тепер сего учинити; моє горе ще засьвіже, щоби я кому про него розказувати могла. Почекай, най я цілком успокоюсь, тогди вповім тобі все.

Октавія була накілько делікатною, що вже більше на ню не налягала. Но знаючи, що Анна має гризоту, старалась її розвеселити, а як надійшли вакації, запросила її на побит в дім своїх родичів. Анна радо тоті запросини приймила, їй не хотілось бути в Митках, де легко з Костем стрінутись могла, а вона сего не хотіла, не хотіла вже ніколи его облича бачити, его голосу чути. Вона не ненавиділа его за те, що він її покинув, але через те, що він таким своїм поступованем всі її пориви знівечив, всі її чувства заморозив, ціле її ество таким байдужним учинив. Зійшовшись з ним в протопопи і почувши, що він вже волохом став, не могла стриматись, щоби ему кілька слів гіркої правди не сказати. Собі ж сказала, що сей чоловік чей не варт, чей того не стоїть, аби через него ціле своє жите в гору

перебувати. Таки того вечера вповіла Октавії про свої давні відносини до Костя, а тота утвердила єї в тім переконанню, що такий перекинчик не гідний любви.

Від сего часу почала Анна свою душевну рівновагу віднаходити; вона займалась тим, що Октавію патріотизму вчила. Почала на ню впливати, щоби тота себе отверто русинкою називала, а не як дотепер своєї народности встидалась та з мамою по-польски балакала. Октавія слухала приятельки, перенялась єї ідеями, читала рускі книжки і не хотіла навіть з Василіком инакше, як по-руски, говорити.

Анна хоть свою душевну рівновагу віднайшла, то все-таки стратила в серцевій борбі своє одушевлене, своє оптимістичне задивлене на сьвіт. Єї сині очи, що перед тим сьвітились ясно, мовби ніколи жадної сльози не пролили, горіли тепер тихим, сумним сьвітлом, так як би вони перед тим ніколи всьміхатись не вміли. Тиха мелянхолия, що цілому єї поведеню, цілій єї особі поважну ціху¹⁴⁵ надавала, єї красу збільшала, притягала мимоволі очи всіх до себе. Єсли вона де зявилась, то мужчини до неї липли, хочачи, так говорили між собою, — розв'язати тоту загадку, котра за єї холодом криєсь. Але Анна відносилаь до них так гордо, сьміялася з їх компліментів так саркастично, що вони за якийсь час почали того «камінного сфінкса» уникати і до менше гарних, но на компліменти вражливійших панночок звертатись. Анні було все одно, чи ж їй на їх пустих фразах залежало? Чи ж не знала вона, що і найщирійші присяги, найгорячіші запевнення любви топчуться ногами? Чи не переконалась вона о тім? Вона хотіла ще лиш заповіт умираючого батька сповняти, хотіла для народу працювати, хоть вже не з таким запалом, не з таким ентузіазмом, як вперед, але все-таки працювати; може, в тім знайде щастє, задоволене, властиву ціль житя.

Як Анна матуру здала, було власне в Митках місце молодшої учительки опорожнене. Вона о него просила і єго на свою втіху дістала. Октавія просила єї на мешканє до себе, но Анна відповіла, як также на таку саму пропозицію протопопихи. Вона не хотіла бути звязана, хотіла мати власну хату, тому винаймила собі осібне помешканє і просила свою бабку, щоби тота з дому протопопи до неї перенеслась. Стара, що вже коло протопопового господарства змоглась, дякувала Богу, що хоть на старість при своїй внучці відпічне.

Почалось для Анни нове жите. Щодень в малій душній, переповненій дітьми клясі, щодень одна і тотя сама робота, щодень одні і тоті самі враження та неприємности. Спочатку не могла вона до дітий призначитись. Їх проста, нешукана, не раз неприлична мова, ціле їх обходжене, тотя нечистота, бруд, які їх тіло, їх одержу наповняли, ображували її делікатне чувство, силували її не раз над тим призадуматись, чи добре вона зробила, забираючись до так мозольної, до так повної перепон праці. Но скоро такі думки на ню находили, відкидала їх, старалась подвійною працею їх від себе відогнати. «Власне, се є моєю задачею нести сьвітло там, де его нема, зробити з сих напівдиких дітий порядних, статочних, сьвідомих людей!» — казала собі, дивлячись на дітвору, що, призначившись до нової учительки, з любовою до неї горнулась. З часом привчила вона дітий, що ще лиш перший рік до школи ходили, до приличного заховуваня, призначила їх до чистоти і мала втіху, видячи, як вони одно другого на який кожний блуд, против котрого вона говорила, уважними роблять. Ї успіхи в науці робились, так що родичі, котрі спочатку з помилованем на молоду учительку дивились, почали між собою гурорити, що вона хоть утлого здоровля, но все-таки добре вчити вміє. Не раз заходили до неї жінки і дівчата трохи побалакати; вона читала їм книжки, газети та при тім заохочувала їх, щоби казали своїм мужам, батькам, аби собі заложили читальню, де би в неділю, сьвято могли сходитися, аби що прочитати, щось позиточного вчути. Вість про таку її бесіду зайшла й до протопопи, котрий зараз при першій стрічі з нею накинувся на ню мокрим рядном:

— Що тобі в голову влізли якісь читальні, якісь авантури? Хочеш нарід збунтувати, хочеш его попсувати: если я ще щось про се вчую, то аби-сь знала, що сам до інспектора поїду, аби тебе звідси перенести. Я не хочу, щоби в мойй громаді унія запроваджувалась.

— Але ж, вуйку, хто про унію думає? Я гадаю, що читальні суть для того, аби нарід просьвіщати; от у всіх просьвіщених народів є читальні, і ніхто против них не повстає, — сказала Анна.

— В просьвіщених народів! Ану-ко, заведи ти тут таке, то зараз зачнуть на сьвященника всі пси вшати. Скажуть, що він здирає і таке иньше. Стануть безбожними, атеїстами, нігілістами. Не важся мені нікому про се говорити; я не хочу читальні.

Анна здвигла плечима на такі виводи протопопи. Вона сказала старшому учителеви про сесю розмову, котрий, будучи осьвіченим,

вирозумілим чоловіком, казав їй нічого не боятись і сам урядженем читальні, на велике невдоволене протопопи, займився.

Анна ходила тепер з Октавією до читальні. Обі пізнавали на-рід, пізнавали его сьвітогляд, его потреби і не раз над тим розмову вели. Батько Октавії, що був противником протопопи, хвалив Анну, що вона так народом займаєсь, і не мав нічого против товаришования своєї доньки з нею. А пані Василівичева, що спочатку боялася, аби її донька, сходячись з хлопами, не схлопіла, перестала боятись, як бачила, що Октавія вертала з читальні веселою, оживленою, як оповідала з запалом про те, що люди її читаня уважно слухали.

Поведене Анни і Октавії було тернем в очах протопопів. Обоє старались на ліліку вплинути, щоби вона їй до читальні ходити за-казала. Але ліліка, чуючи, як мужики її внуку вихвалюють, не дуже на поговоріки протопопихи зважала. Видячи, що Анна в тім приємність знаходить, не заказувала їй доброго діла.

Анна стала тепер на своє жите лагіднійше дивитись; вже воно не було їй так байдужним і вже мало для неї якийсь інтерес. Задоволене, яке справляє щира праця, заволоділо цілою її душею. З спокоєм дивилась в будучність, не вимагаючи від неї нічого. В протопопів чула не раз про Костя, про те, що провадив гуляще жите, марнуючи здоровле і гроші, но тоті звістки лишали її цілком байдужною, з ним вона вже давно скінчила. Вість про него не могла її ні засмутити, ні розвеселити.

Надворі був гарний маєвий день. Вся природа розцвилась, розвивала свою пишну красу. В воздуху розлітались упоюючі запахи цвітуту, молода зелень ділала успокоюючо на нерви. Поверх усього літали пильно пчоли, наповнюючи повітре своїм жуженем. Сонце стояло ще високо і, мовби тішучись тою всею красою, сьвітило ярко, аби її ліпше видіти було. Анна стояла в своїм огородчику і, дивлячись на окружаючу її пишноту, раділа душею. Милі, солодкі чувства заволоділи цілим її еством. Їй було так радісно, так любо на серцю, як тогди, коли вона ще малою дитиною під дозором батька по саду, по огороді бігала, уганяючи за пестрими мотиликами, ловлячи літаючі хрущі, тішучись, коли якого спіймала, а потім знов на волю випускала. Якась надія, якась тремтяче ожидане пробивалось в її очах; їй здавалось, що ось туй-туй прийде до неї щасте, загостить радість. З сіяючими очима дивилась в даль, де легкі білі хмарки здоймались, де темно-сині вершки гір виднілись. Вона відчувала нині поперший раз, що десь там, далеко-далеко, є

пишне, щасливе житє, до котрого тепер єї думки рвались. І їй здавалось, що вона такого житя мусить зазнати, що мусить ще такою щасливою бути, як тогди, коли Кость єї перший раз поцілював. Анна притиснула руку до серця, що билось чогось неспокоїно, гей трівножно. На сонце набігла хмара й заслонила єго, в повітря стало сумно; Анна так же посумніла і, сперши голову на руку, потонула в мріях.

— Добрий день вам, панночко, — збудив єї жіночий голос; Анна глянула: перед нею стояла Костева мати.

— Дай вам Боже здоровля! Вам треба до бабці, вони там в хаті газдують, — сказала Анна, бо стара Антонючка не раз до лілки заходила.

— Ні, мені треба до вас, панночко; змилуйтеся, зробіть ласку, ходіть до нас. Там мій син з Відня приїхав та просив, щоби ви до него прийшли, бо він не зможе умерти, доки з вами не попрощаєсь. Я знаю, що ви підете, бо се ж християнське діло.

Анна стала мов не своя; з єї лица зник мягкий, солодкий вираз і знов місце гордому холододі зробив.

— Бідна моя головко, — плакала стара Антонючка, — кілько то ми на него видали, кілько нажурились, а він тепер умирає! Не годен вже по сьвіті ходити, так єго там тоті прокляті німці висушили. — Рясні слъози котились по єї поморщенім лицу; вона обтирала їх кінцем ручника.

— То він таки на правду хорий? — запитала Анна.

— А хто ж би собі хоробу прикладав; лиш часу нема, — такий шкіра та кости. Ходіть та будете видіти; він просив вас під милий Біг, аби ви прийшли. Казав, що маєте в него якийсь довг та хоче з вами розплатитись.

На лице Анни виступили горячкові румянці; вона сама не знала, що робити, чи йти, чи ні. Пощо їй ще сего; чи не міг він умерти, не бажаючи з нею видітись? Він для неї однако вже давно умер. Пощо старі рани розривати, вони ще заболіти можуть. Уже постановила не йти, но, видячи очи бідної матери, звернені на себе з виразом горячкового ождання, рішила вволити бажанє хорого.

Через цілу дорогу не говорили обі нічого. Аж як на подвірє вступили, сказала Антонючка:

— Йдіть, будьте ласкаві, в сад, він там лежить; казав, щоби ви самі до него прийшли.

Анна перейшла через фіртку і стала, дивляючись в образ, який єї очам представився.

На траві під цвітущою яблінкою лежав, підложивши руки під голову, Кость в легкім сні. Їго лице було бліде, вимізерніле і ставало ще прозорійшим від спадаючих на чоло чорних кучерів. Він був одитий в сніжно-білу хлопську сорочку, червоний пояс оперізував его худий стан. З широких рукавів визирали страшно вимізернілі руки.

Анна стала над спячим і з жалем вдивлялась в те знищене, яке слабість на его енергічних рисах зділала. Видячи его, такого слабого, мізерного, нещасливого, зникла її гордість, і вона стояла тут вже не тою гордою, повною сильною волі дівчиною, а тремтячою, повною співчуття, жалю, печаливости женщиною. Жемщиною була вона тепер зовсім, бо, забуваючи на все горе, яке через него перенесла, нагнулась над ним, і горячі сльози покапали з її очий на его лице.

Кость проснувся. Сумний усміх перебіг по его лицу, як Анну увидів; силуєчись — піднісся і сів.

— От видите, що з мене зробилось, — почав з гіркою іронією, — тепер ви пімщені; зло, яке я вам заподіяв, сама судьба мені відплатила. Можете їй за те дякувати.

— Чи ви закликали мене на те, аби мені се сказати? — відповіла Анна. — Я не просила судьбу, щоби на вас мстилась, не маю їй, отже, за що дякувати.

Хорий дивився на ню довго, довго.

— Анно, — сказав, хапаючи нервово її руку, — чи се може бути, щоби ти мені простила? Я ж так проти тебе провинився, присягав-єм тобі любов, а покинув-єм тебе через вітрянницю, що хотіла зі мною бавитись, — він застогнав і закрив лице руками. — Я став чоловіком без характеру, покинув-єм свій нарід, відцурав-єм ся своєї мови, а ти, ти могла би-сь мені простили?

— Те, що ви мені заподіяли, я вам простила, а те, що ви взглядом свого народу зробили, мусите вже з своїм сумлінем обрахувати, — сказала Анна холодно. Їго слова їй спокій віддали.

— Не можу, не можу з моїм сумлінем обрахуватись; воно не дає мені спокою, відгонить сон від моїх повік, питає мене вічно: «Що ти зробив з тими здібностями, якими тебе природа обдарувала? На чие добро ти їх повернув? Чи на добро твоїх менших братів, котрі від таких, як ти, помочи ждуть?» На такі питання мушу як закланий мовчати, мушу признаватись, що чужим богам служив-єм, що по мой смерти ніхто мене добрим словом не спімне. О, ти не знаєш, як мене тота сьвідомість мучить, чим я міг бути, тримаючись

свого, а чим я тепер. Ти не знаєш, як мене на спомин того щастя, яке я собі з тобою зготовити міг, злість нападає. Як я клену, проклинаю того, що мене з пути звів. Но вже небавом все те минеся; я вмру і скінчиться моє жите, повне блудів, котрі я смертию запластити мушу.

Він був страшенно зворушений; его очи блищались в лихорадці, на вимізернілі щоки виступили румянці, а на прозорім чолі показались великі кроплі поту.

— Не іритуйтесь так, — сказала Анна, дивлячись вже зі співчутем на сего чоловіка, що свої блуди пізнавав, за них оскаржувався, но тогди, коли ще був час їх направити, не мав кілько сили волі, щоби против них повстати.

— Мені вже нічо не зашкодить, — сказав з сумним усьміхом. — Я хотів тобі се лиш тому сказати, аби ти знала, яка борба в души того чоловіка відбуваєсь, котрий, вмираючи передчасом, мусить собі сказати, що судьба, яка его тепер трафляє, є вповні заслужена, є наслідком того зла, котре его в свої обійми приймило було. Мені жаль умирати, дуже жаль, бо аж тепер виджу, що за твоєю помочию міг би-м був ще на добрий шлях вийти, коли тепер вже запізно.

В его сумних очах появились великі сльози. Анна не могла вже стриматись, голосно плачучи, припала до него.

— Бідна моя, бідна Аннусю, — сказав, глядячи тремтячою рукою її буйне волосє, — Я не приніс тобі нічого, крім горя, ще й тепер мусив-ем я твій спокій заколотити. Прости мені, моя єдина дівчино!

— Не проси мене о прощенє, я тобі вже давно простила, — сказала хлипаючи. Его слабість, его слова, его каєне ся за минувшість розчулили дівчину; вона плакала, плакала, жалуючи сего погасяючого жита, що так много обіцяло, а тепер к заходови клонилось.

— Дякую тобі за се, — сказав хорий, — умру спокійнійше, знаючи, що хоть ти одна на мене каменем не кинеш.

— Але ж ти не можеш умерти; Бог не буде таким строгим забирати тебе тепер, коли ти до пізнання своїх блудів прийшов, коли ти їх направити хочеш, коли ми обое щасливі бути могли би-сьмо. О ні, се не може бути; ти будеш жити, ти поздоровієш; я тебе доглядатиму, при моїм догляді мусиш назад до здоровля прийти. — Анна говорила нервово; ціла її душа, ціле її серце тремтіли в її словах.

На вид її розпуки серце в Костя кровавилось. Яким він дурним був, що не повернув до неї тогди, коли ще був здоровим; вона не

була допустила его в обійми зла кинутись. Був би з нею таким щасливим був, боги би ему щастя завидували були. Но тут прийшов ему на думку висказ народного генія: «Бо хто свого ся цурає, того Бог карає», й він мовчки голову склонив. Его ослаблене тіло не могло кілька душевних вражінь перенести. Кров бухнула ему ротом і, тримаючись обома руками Анни, Кость зімлів. Червона кров забagriла его білу сорочку, що тепер так виглядала, мовби червоні квіти по ній порозкидані були. Анна перестрашилась і крикнула о поміч; Костева мати підбігла і заломила руки.

— Вже умер, та ще й без сьвічки; чому не крикнули-сьте на мене, абим я була хоть сьвічку подала? От не буде его душа на тім сьвіті спокою мати! Сьвітку мій бідний, головко моя нещаслива! — й припала до омлілого, цілюючи его по голові.

— Тихо, він ще жиє, от дихає; йдіть по воду, треба его відливати, — сказала Анна.

За старанем обох жінок прийшов Кость до себе.

— Се вже послідна стадия, — сказав до Анни по-німецьки; вона душилась з плачу, але не плакала, не хочючи его й маму ще гірше денервувати.

Після нападу Кость чувся дуже обезсиленим і просив, щоби его до хати завели. Небавом Анна з ним розпрощалась, кажучи, що завтра знов прийде. З того часу почала щодень до него навідуватись. Вона сама не знала, що з нею дієсь; скоро его не бачила, чулась цілком спокійною, але, глянувши лиш на его з кожним днем мізерніюче лице, видячи его такого безсильного, такого пожалованя гідного, плакала над ним, жалувала его. Тогди той штучно підтримуваний спокій її серця танув, мов віск на огни, й вона відчувала біль, неказаний біль за страченим раєм. З кожним днем пізнавала, що кінець Костя вже близький. Він сам приспішував той кінець тим, що все нарікав на себе, на свій нерозум іритувався, жалував умирати. Лиш при Анні був тихим, усміхався, вслухуючись в її голос, котрим вона ему надію вговорювала, мов в яку чудову музику.

Май клонився до сходу; в природі було так мило, так чудово гарно, жите тремтіло, пульсувало всюди, лиш Костеві дни були вже пораховані.

Одного пополудня Анна прийшла до него і, глянувши на его очи, пізнала, що катастрофа вже недалеко. Его очи були вже померкли так, що він її здалеку не пізнав, аж як вона до него заговорила, тогди з великим насилеєм подав їй руку.

— Я знаю, що вже завтрішного дня не побачу, — сказав тихо, — тому хочу тобі тепер подякувати за твою доброту, за те, що ти, незважаючи на нічо, приходила-сь до мене. Ти не знаєш, як мені жаль тебе покидати.

Він замовк — ему тяжко було говорити; вона стояла коло него, держачи его горячі руки в своїх.

— Анно, — сказав по хвили, — проси маму, щоби мене в сад вивели; я хочу ще раз на сонце подивитися, хочу ще раз красу природи бачити, впоследнє!

Анні здавалось, що єї тхось кліщами за серце ймив; мов в нетямі вийшла надвір і закликала стару Антонючку.

Обі вивели хорого обережно в сад; тут простелили ему верені, подушку, і він сів. Довго вдивлявся в заходяче сонце, довго слухав пісні соловейка, а нарешті сказав:

— Сонце, сонце, яке воно гарне, а мені вже его не бачити!

Потім звернувся до матери:

— Не ведіть мене до хати, я тут, на сьвіжім воздуху хочу умирати. Анно, сідай тут коло мене, дай мені свою руку, най чую впоследнє єї устиск. Анна зробила так, як він казав. Мати віддалилась; вона, бідна, не мала коли хорого сидіти; тепер був горячий час, сапане, мусила для сапальників вечеру лагодити. Плачучи, розпалювала огонь, й не одна гірка сльоза капнула на припічок. Від часу до часу бігла в сад дивитись, чи хорий чого не потребує, але той лежав спокійно, бо трохи задрімав. Небавом пробудився і почав маячити¹⁴⁶; видів себе то в гімназії, то в Відни, говорив без звязку, закашлюючись від часу до часу.

Як сапальники розійшлись, поприходили батько, мати, брате і сестри Костеві та засіли округ него. Він почав тяжко дихати, хрипіти; часами не ставало ему духу, тогди казав шепотом: «Вже, вже!» — но такі напади уставали¹⁴⁷, і він знов спокійно лежав, доки напад не повторився. Коротка весняна ніч вже кінчилась, на сході зачервонилось небо, звістуючи, що небавом сонце зійти має. Кость іще страшно захрипів і судорожно Аннині руки стиснув; его лице викривилось, зуби затиснулись, голова набік похилилася; мати втиснула ему в руки горячу воскову сьвічку. Він ймив за тоту і перестав жити.

Сонце зійшло, і его перші проміні впали на мертве лице перекинъчика, що, жалуючи своїх поступків, умер в найкрасшій порі життя.

¹⁴⁶ Марити.

¹⁴⁷ Припинялись.

XVIII

День перед смертю Костя приїхав був Василика додому. Він став тепер платним авскультантом¹⁴⁸ і хотів свої молодечі мрії здійснити, хотів о руку Октавії просити. Протопопа, учувши про сей проект, був йому дуже рад, бо хоть старий Василевич не дуже йому був по нутру, то зате міг дуже хороше віно за своєю донькою дати. Протопопиха, дивлячись на прибираючогося сина, кивала лиш головою та все йому відряджувала по гарбуза йти. Вона була бліда, зденервована, видко, що їй сеся Василикова женячка гризла; але як вчула его рішуче постановлене, замовкла і вже нічого не казала.

Василика прибрався святочно і з битем серця сів на бричку, котра его до помешканя Василевичів завезти мала. Октавію і її матір мав по своїй стороні; не знати, як старий до его осьвідчин застосуєсь; може, не схоче, але скоро побачить, що Октавія сего хоче, то певно пристане. Коло малої фіртки, що провадила в сад, казав фірманови затриматись, сам вискочив з брички і пішов садом, сподіваючись, що, може, там з Октавією стрінесть. Він хотів з нею перед рішучою хвилиною бачитися. Сеся надія не завела его; Октавія стояла в тіні цвітущої акації в білій легкій сукни, гарна і весела, мов весна. Серце молодого чоловіка забилося на її вид; він простягнув до неї руки і сказав ніжно:

— Октавія!

Вона обернулася в тоту сторону, відки її голос зайшов, а побачивши Василику, кинулася до него:

— Се ти, Васильку, я власне про тебе думала. Чому ти так довго нічого не писав? А се що має значити? — запитала, показуючи на его святочний стрій.

— Се має значити, що я прийшов твоїм родичам о тебе осьвідчитися; ти чей на се дозволиш? — сказав, цілуючи її руки.

Дівчина зарумянилася по самі уха.

— Мені так чогось лячно, — сказала, — бо не знаю, чи татко на се згодиться. Вони зараз злостяться, если я або мамця про тебе спімнемо.

— А ти?

148 Тут: судовий урядовець.

— Я завше твоя, — сказала дівчина, — відколи тебе знаю, відтоди тебе люблю.

— Так, як я тебе, — і обіймив її гнучкий стан, цілюючи при тім малинові уста дівчини. — Тепер я до борби готов! — сказав, пускаючи її з своїх обіймів. — Йду до твого батька.

Старий Василович, побачивши Василюку у фракку і білих рукавичках, зараз здогадався, що се значить, та поблід смертельно. Тремтячим голосом відповів на его поздоровлене і запросив сідати.

— Чи ваша мати знала про сей ваш замір? — запитав, коли Василюка сказав, чого бажає.

— Знала.

— І що ж вона вам сказала?

Василюка почервонів.

— Ну, скажіть, — налягав Василович.

— Казала, щоби я не йшов до вас, бо дістану гарбуза.

— Чому ви не послухали її? Заощадили б мені були сеї прикрити повторювати її слова. Подруже між вами а моєю донькою просто — неможливе.

Василюка став білий, як полотно, і встав з крісла.

— Чому неможливе? Що ви маєте проти мене? — сказав тихо.

— Я проти вас не маю нічого, але не можу дозволити на сей звязок.

— Пане, — просив Василюка, — скажіть, що вам не подобається на мені, а я буду старатися направити те, лиш не відбирайте мені надії на женитьбу з вашою донькою.

— Я казав вам уже, що не маю нічого проти вас, але надії не можу вам ніякої лишати. Сеся річ назавше межі нами скінчена.

— Чи ви думаєте, що я, дивлячись на ваші слова, зараз уступлюсь і більше сюди не прийду? В сім дуже милитесь¹⁴⁹, мій пане. Тут не розходиться лиш о щасте цілого мого життя, але й о щасте дорогої мені особи, вашої доньки. Если ви не знаєте сказати причини, котра нашому звязкови на перешкодї стоїть, то мене легким коштом не збудетесь.

— Причини, причини, — застогнав Василович, — молодий чоловіче, не вимагай від мене сего, не вимагай, щоби я говорив; най тобі буде того досить, що твій звязок з моєю донькою неможливий.

Василюка видивився на него. В тій хвили вбігла в кімнату Октавія і з голосним плачем кинулась батькови на шию.

¹⁴⁹ Поміляєтесь.

— Татку, не забувайте мене, я его люблю, дайте мене за него! — сказала плачучи. Вона в притикаючій кімнаті чекала, щоби батько її закликав, но як вчула, що батько не хоче пристати, подумала, що тепер їй в справу треба вмішатись, аби тота до доброго кінця дійшла.

Василович освободився з її обіймів; на его чоло виступили великі кроплі поту.

— Лишіть мене, дайте мені часу, йдіть додому, пане, я вам завтра відповідь дам, — сказав до Василіки.

— Добре, я буду чекати, — сказав Василіка і, кланяючись низько, пішов. Він був певним, що Октавії вдасться упір батька зломити.

Через цілий день ходив Василович по своїй кімнаті, роздумуючи над тим, як сказати Василікови, чому він на его оженене ся з Октавією ніяк згодитись не може. Ні, не може, се ж був гріх, бо вони були брат і сестра. Як страшно мусіли на них гріхи родичів пімститись; если вони про се довідаються, як вони будуть тогди мучитись, щоби свою любов придушити, як будуть силуватись про ню забути, як будуть тими погорджувати, котрих дотепер над всіх людей поважали. Василович закрити лице руками. Він видів себе ще молодим хлопцем, як, перебуваючи з матерію в Дорні, там з протопопихою познакомився. Вона казала ему, що вона незамужна; обоє проводили гарні, щасливі дни. А потім, як довідався, що вона замужна, не міг вже її чарам опертись, а приїхав за нею аж до Миток, бував в її домі і пестив тоту дитину, котра була наслідком їх любви. Не раз обоє з протопопихою насмівалися з короткозорого протопопи, що не добачив ніякої подібности між маленьким Васильком а приятелем дому Василовичем, котра подібність всім людям в очи впадала. Аж як протопопиха змудилась любовою молодого хлопця і свої забіги до иньшого адоратора¹⁵⁰ звернула, пізнав Василович цілу величину свого плюгавого поступованя і перестав в домі протопопи бувати, бо не мав тепер відваги ошуканому мужеві в очи подивитись. В кілька літ по тім оженився, коли-бо его все той гріх з молодости переслідував, гриз. Не раз зривався Василович вночі з постелі і біг до ліжечка своєї маленької Октавії дивитись, чи вона ще жиє, бо ему здавалося, що Бог ему за той гріх все, що найдорожче, відбере. З часом успокоївся і, видячи Василіку

150 Той, хто схильний до адорації; прихильник, поклонник; той, хто захоплюється кимось, обожнює когось; залицяльник.

не раз іздалека, бажав притиснути его до свого серця, натішитись своїм сином.

На весіле Аглаї поїхав навмисне тому, аби его побачити, но, видячи, що Василіка коло Октавії надскакує, мало не зімлів, коли подумав, що обоє полюбитись можуть, й тогди треба їм буде про тоті відносини, які їх в'яжуть, сказати. Як Василіка перший раз із Костем до него був прийшов, Василевич то приймив їх гордо, хочачи молодому хлопцеві охоту до дальшого бування відобрати. Він думав, що таким чином забє той інтерес, який Василіка до Октавії спіймав. Коли-бо єму се не удалось. Немезіс¹⁵¹, видко, на нїм пімститись хотїла, бо посїяла в обох молодих серцях любов, любов, котра була гріхом. Він мусїв тепер пекольні муки переносити, дивлячись, як его син і донька відвертаються від него, як будуть ним погорджувати, проклинати, бо він був справцею¹⁵² їх нещастя, він був убійником всіх їх надїй і мрїй.

«Я не в силі сказати їм се, я не годен знести зі сторони моєї Октавії погорду. Піду до протопопихи, най вона єму скаже, які відносини его зі мною в'яжуть. Він мужчина, він борше се знесе. Октавія про нічо не довідаєсь, не буде мною погорджувати», — подумав. Зібрався і пішов до дому протопопи.

Наймичка, котру він про протопопиху запитав, завела его до салі. Протопопиха сидїла там, читаючи книжку. Побачивши входячого, зірвалась з місця і підступила до него.

Василевич склонився їй і став, дивлячись, де подїлась тота краса, що его колись скусила, де дївся той жар очий, що его не раз до дурїйки допроваджували. Все знищив час, остались лиш спомини, гїркі спомини гарних днів.

— Ви дивуетесь, що я до вас прийшов; не з добра я се зробив. Але напав на нас клопїт: наші діти полюбились.

— Любились старі, любляться й діти! — засьміялась протопопиха, — видко, симпатія одідичуєсь¹⁵³.

— Ви сьмієтесь; сьмієтесь, коли я тремчу на споминн тої хвилі, як серце моєї дитини, як єї поважанє від мене відвернєсь. О, ви не маєте сердця, не маєте чувства; таже й ваш син буде вами погорджувати.

— Чому?

— Ви мусите єму признатись, що я его батько.

¹⁵¹ Те саме, що й Немезида (богиня помсти).

¹⁵² Виконавець.

¹⁵³ Переходить у спадок.

- Сего я ніколи не учиню.
- Та-бо він з моєю донькою женитись хоче.
- То відповіжте єму.
- Я єму відповів, коли-бо він хоче причин.
- То подайте єму які.
- Він не буде на них зважати; ви мусите єму признатись.
- Не можу, тут ходить о мене саму; мій муж хоть мені багато

прощав, але, если він о сім довідаєся, то не міг би сего знести. Він Василіку любить, обожає, не простив би мені ніколи, що я єму таке заподіяла. Майте на мене взгляд¹⁵⁴, не вимагайте, щоби я сесю таємницю перед моїм сином розкривала. Він прудкий, чесний, міг би зараз перед моїм мужем все виговорити, а тогди я пропала. Скажіть ви ліпше своїй доньці про все — а справа буде залагоджена.

Василович стояв мов вкопаний; отже, і з сеї сторони не було єму ніякої помочи.

— О, ти підла, підла, — сказав сплюнувши, — не боялась ся божі і людські права ногами толочити, а тепер боїшся до того признатись. Твій егоїзм так великий, що не жаль тобі невинну дівчину до розпуки припровадити, аби лиш тобі нічо не сталось. Але я не буду мовчати; оскаржусь сам перед моїми дїтьми, розкажу їм твое поступованє, най осудять, по чийй сторони більша вина.

З тими словами вийшов. Протопопиха стояла довго на однім місцю, дивлячись за ним, потім сіла, зложила руки, мов чекаючи, що дальше наступить.

На подвірю стрінувся Василович з Василіком, котрий з Софією з проходу вертав. Увидівши Василовича, Василіка, здригнувся. Він думав, що той єму позволенє приніс.

Василович був тою стрічею збентежений; єму хотілось ще трохи справу зволічи, але ні, не треба зволікати, ліпше борше, як пізнійше.

— Прошу зі мною на кілька хвиль, — сказав до Василіки; єго голос тремтів, на лицю відбувалась душевна борба. Уклонившися Софії, вийшли оба за браму.

— Се, що я вам тепер скажу, прибе вас до землі, знівечить всі ваші надії, але прошу вас, не кидайте за те на мене каменем, не клеїть мене, я вже й так немало натерпівся, — почав Василович.

Збентежений такою передмовою, Василіка дививсь на него здивований.

¹⁵⁴ Майте увагу на мене.

— Ви дивуєтесь, ох, не дивуйтеся, майте милосердіє наді мною, над моєю дитиною, бо ви, ви мій син.

Василіка подививсь на него гей на божевільного; сего він не хотів вірити.

— Чи мушу вам яснійше говорити; я утримував з вашою мамою любовні зносини; вона не казала мені, що є замужною, вона... — й не докінчив, бо Василіка полетів, мов скажений, в хату. Там схопив протопопиху за руки і сказав охриплим голосом:

— Чи се правда, що той старий там говорить?

Під его пильним поглядом не могла вона збрехати, її уста порушилися мимовільно:

— Правда.

Василіка пустив її руки. Єму здавалося, що цілий сьвіт впав на него і придавив его своїм тягаром. Він відчував щось такого, як би був замуrowаним живцем; єму здавалося, що все умерло в нім, крім свідомости, що він жиє на своє нещасте.

Протопопиха дивилася в его блідніюче лице, на вираз невисказаної муки, що пробивався в его очах, й їй стало жаль его; вона приступила ближше до него й хотіла пригорнути его до себе, но він кинувся від неї, мов від якого ядовитого звіряти.

— Йди від мене, — закричав, мов божевільний, — йди ти, негіднице, твій дотик безчестить!

— Василіка, бійся Бога.

— А ти не боялася Бога, як ошукувала свого мужа, як ломилась присягу, як заставляла-сь его годувати чужу дитину своїм хлібом; ах, що моя голова витримує ще се, що я ще не збожеволів, дізнавши-єсь про таку страшну підлоту!

Він говорив голосно; протопопачув его голос і став на порозі кімнати.

— Що дієся тут? — запитав.

— Що дієся? Страшні річі, пекло в моїх грудях! — кричав Василіка. — Ти, немічний старче, не вмів-єсь стерегти свого дому, і тепер я мушу покутувати за те.

Протопопачувився на него великими очима: Василіка не міг видержати того погляду і кинувся до дверей, що провадили в огород; він боявся, що визнане всего вирвєся єму з уст.

Протопопачувився на свою жінку, що стояла мов закаменіла; але в її нутрі пробивалася думка, що треба конче сказати щось, треба рятувати ситуацію, бо инакше буде згубленою.

— Тобі дивно, що сталося з Василикою, — почала тремтячим голосом, — він не при собі; відмова Василовича так роздENERувала его.

Й тепер не оставила її притомність духа; протопопа повірив її словам і став жалувати свого сина, котрому прилучилася така неприємність, як відмова коханої дівчини.

Тим часом Василика блукав по полю, зайшов в ліс і прийшов до ставу. Спокійне водне зеркало навело на него думку, що там, на дні, є забуте і спокій. Так, він відбере собі жите, але вперед мусить ще бачитися з Октавією, мусить їй сказати, яка пропасть ділить їх, щоби вона не казала, що він опустив її без причини. Він завернув до помешканя Анни. Та її не було дома, була в хорого Костя. Василика довідався аж тепер, що Кость умираючий. Ёму стало жаль товариша, а заразом завидував ёму, що не буде вже мучитися. Він сів на софу і думав; часами вставав і проходився по хаті, потім сів знов і попадав в безмежну розпуку. Розбите всіх его надій не боліло его так, як свідомість, що его мати, до котрої він дивився з найбільшим поважанєм, є підлюю, безчестною. Ніч перейшла ёму в тяжкій муці. Ліліка, видячи, що він зажурений, не перебувала ёму. Вона непокоїлася Анною, про котру знала, що перебуває тепер тяжкі хвили при смертельній постели Костя. Завитав ранок, а Василика не прижмурих й ока; повертаюча Анна застала его стоячого при вікні. Він не виглядав ліпше, як вона, що приходила від свого мертвого милого.

Обоє подали собі руки. Анна не знала, що его спровадило до неї, але по его лицьо пізнала, що він потрібує відроди, потіхи. Чи в стані вона подати їх ёму, коли їй самій сего потрібно!

— Що тобі, Васильку? — запитала, тримаючи его за руку.

Почувши сесі ніжні, повні співчутя слова, Василика змяк і почав сповідатись їй з свого нещастя. Не затаїв й того, що жите здаєсе ёму тепер тяжким тягарем, що хотів зробити ёму кінець, але думка про Октавію задержала его ще на якийсь час.

Анна слухала тих его сердечних повірень, кивала не раз потакууючо головою, потім піднесла на него очи і сказала:

— Чи ти мислиш, що лиш на тебе самого найшли такі терпіння? Й я переносила таке саме і, як видиш, — не загинула-м, але ще жию. В першій хвили здаєсе нам кожде горе, яке упаде на нас, незносимим, але з часом привикаємо до него, стає воно частиною нашого житя. Щоби знести всі невзгоди житя, мусимо мати висші ціли, як догоджене своїй власній особі і свому особистому щастю.

— Які ж?

— Працювати для других, служити своєму народові, дбати о добро ще більше опосліджених судьбою, як ми!

— Тут говорить із тебе ідеалістка.

— Ні, ні. Я говорю з досьвіду. Єли б у мене не було такої ціли, то ціле моє жите не вартувало б нічого. Я працюю для народу, труджуся над єго дітьми, і се здаєся мені більше принадним, більше пожиточним, як то вічне стогнанє та нарїканє на долю, що не злучила мене з тим, кого я любила.

Коло кутиків єї уст затремтіло якесь прикре, повне болю чувство, але вона перемогла єго. Єї сильна воля запанувала над хвиливою слабостию.

— Анно, мені сором перед тобою, що я такий слабодушний, але я не можу тепер про нічо иньшого думати, як лиш про моє нещастє. В мені все завмерло, все; всі мої найсвятїйші чувства потоптані.

— Се перший пароксизм¹⁵⁵, ти вилічишся з сєго. Ти мусиш поздоровіти, щоби-сь міг працювати для нашого руского народа, з котрого ти вийшов і котрому належиться твоя праця. Послухай мене, вступи на сєсю [нерозб.] дорогу, щоби-сь потім не жалував так, як Кость, задармо змарнованим житєм. Сим поступком зробиш утіху й Октавії.

— Октавії, Октавії! — пробурмотів Василика, обертаючи своє лице до стіни, щоби Анна не виділа, в яке зворушенє він попав на взміну¹⁵⁶ того дорогого імени.

— Так, Октавії, що любить также свій нарід і стараєся помогти єму. Якою втіхою, якою розрадою буде для неї те, що зможе із тобою враз трудитися для одной ціли. Я йду тепер до школи і лишаю тебе самого; подумай добре над тим, що ми говорили. Я перебула сєї ночі также страшну муку, але не паду під ударами судьби, бо маю потїшительку працю.

Вполудни повернула додому і застала в себе Октавію, що прийшла до приятельки на пораду. Видячи єї розпуку, батько оповів їй, чому неможливий єї звязок із Василикою. Роздразненє дівчини не знало границь; із серцем, повним горя, побігла до Анни. Тут застала Василика. Обое припали до себе і віддавалися жалєви по своїх утрачених мріях, надїях. Анна, сама лєдвє жива, мусила заспокоювати, потїшати засмучених брата й сестру. Вони не слухали довго єї потїхи, але поволі почали приходити до сьвідомости, що жаль

¹⁵⁵ Прояв хвороби.

¹⁵⁶ Згадку.

та нарікання не допоможуть нічого і що треба нести той хрест, який судьба вклала на їх плечі. Надвечір був Василіка настільки спокійним, що міг Октавію відвести додому. Дякуючи впливови Анни, Октавія прийшла також до себе і не дивилася вже на свого брата такими повними розпуки очима, як вперед.

На похороні Костя зійшлася вся митецька інтелігенція. Анна ступала з Октавією, Василіка йшов поруч із Василівичем, протопиха велась з Софією під руку. По ній не було знати тої жури, яку вона перебула, боячись, що її муж довідаєся про походжене Василіки. Але ся жура перейшла, як вона побачила, що її син не вертає додому. Єго неприсутність витолкувала протопі розпукою по утраті милої, а він вірив сьвято в все, що вона казала. Але її гризла ще одна обставина, а то, що Василіка ігнорував її комплетно¹⁵⁷, не хотів навіть дивитись на ню. Ігнорував на похороні так, що відвернувся від неї, щоби вона не заговорила до него. «Якось-то буде, — думала, йдучи за трумною, — він погніваєся трохи, а потім знов стане добрим. Мужчини всі такі; я поплачу, попрошу, і він простить мені; добре, що не казав нічо старому, а про будучність не треба журитись». Єї сумліне заспокоїлось цілком.

Поклали трумну в землю. Всі розійшлися, лишилися ще лиш Василіка, Анна та Октавія, що хотіли уквітчати сьвіжу могилу принесеними вінцями з червоних та білих рож. Грабарі пішли собі гет, а дівчата укладали цьвіти на високім гробі. Василіка придивлявся їм через довший час, потім сказав:

— От і сей помер в самім розцьвіті житя, та тільки з власної вини. Чому-то у нас дієся таке, що власні сини відвертаються від свого народу? Чому в нас не так, як в людей, не такі мужчини, не такі жінки, не такі матери, не такі дівчата, як в других народів? Все, все в нас инакше!

— Бо в більшости наших людей нема цілей житя, нема вищих ідеалів; вони живють з дня на день, не интересуючись, що округ них пропадають сотки менших братів в темноті! — сказала Анна. — Вже в школі не виховують нашу молодіж на патріотів, бо се й неможливе, як єї виховане повірене понайбільше чужим людям, котрі з всего нашого насьміхаються і таким способом у молоді душі легковажане до свого житя заціплюють. Через такі суспільні обставини молиться так багато наших чужим богам, а Кость впав также жертвою тих обставин. А чому в нас жінки та дівчата инакші — се має свій корінь в тім, що їх не вчать, які обовязки мають вони

¹⁵⁷ Повністю, цілком, зовсім.

взглядом суспільности, лиш яких прав вони мають домагатись від неї. Цілю пересічного жіночого життя є забава. З ким і як вона бавиться, се їй байдуже, аби лиш заповнити ненавистний час, аби забити ту нудьгу і порожнечу. Чи стратить при тім свою честь, свою гідність, се їй байдуже, коби могла лиш затримати своє добре ім'я, аби перед людьми уходити за честну¹⁵⁸. А се все походить іще й з того, що в наших жінок замало патріотичного почуття; доки так буде, доти буде падати ще много жертв на полі космополітизму, буде ще много таких, що будуть ся чути нещасливими, як ти, бо не знаєш, в котрий бік ступити.

— Ні, я не хочу ся чути нещасливим; я піду за твоєю радою; я верну назад до мого руского народу, буду йому служити, може, знайду в тій службі власне задоволене! — сказав Василіка поважно.

— Тепер вже й я не буду нещасливою, мій любий, дорогий братчику, — крикнула Октавія і кинулась йому на шию, — бо буду знати, що ти виповниш свою задачу в житю.

Анна глянула на них, потім на Костеву могилу, і рясні сльози покотилися з її сумних очий на білі та червоні рожі.

158 Видаватися чесною.

ПРИМІТКИ

Автограф повісті Є. Ярошинської «Перекинчики» зберігається у відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки імені Василя Стефаника, ф. НТШ, № 118. Позаяк автографи інших художніх творів письменниці не збереглися, це чи не єдиний такий документ. На рукописі мовностилістичні виправлення, зроблені рукою В. Гнатюка як редактора «Українсько-руської видавничої спілки». Саме з урахуванням їх повість уперше була повністю надрукована у Львові в цьому видавництві в 1903 році під назвою «Перекинчики». Обсяг твору складав 105 сторінок.

Відтак на основі першодруку твір двічі перевидавався у збірках: Ярошинська Євгенія. Вибрані твори / упоряд., підгот. текстів, вст. стаття та приміт. А. П. Коржупової. – Київ : Держ. вид-во худ. л-ри, 1958. – С. 221–363; Ярошинська Євгенія. Твори / упоряд., підгот. текстів, вст. стаття та приміт. Ф. Погребенника. – Київ : Дніпро, 1968. – С. 207–351.

Ф. Погребенник, подаючи «Перекинчики» у щойно згаданому виданні, зазначив у «Примітках» (чомусь без поклику на джерело), що поправки в тексті були зроблені за згодою Є. Ярошинської (с. 436). Авторська воля (дозвіл) на втручання в рукопис, із огляду на труднощі з виданням, може, й справді мала місце, але вона могла бути вимушена, зумовлена, може, ще й покладанням на авторитетність видавничої інституції. Виправлення, подекуди значні, і то переважно стилю (порядку слів, фраз), хтосна чи обговорювались із письменницею, яка мешкала на Буковині, вже звідувала проблеми зі здоров'ям і навряд чи спромоглась приїхати до Львова навіть у справі «Перекинчиків». Наступного, 1904 року, Є. Ярошинська відійшла у вічність, а рукопис повісті так і залишився у Львові. Тож навряд чи цю волю можна вважати останньою і тому непорушною.

Те, що молода Є. Ярошинська на початку творчої діяльності добре розуміла, де слабкі місця в її писаннях, підтверджується фрагментом листа цієї письменниці до М. Павлика від 1 червня 1889 р.: «Ви згадуєте о моім

попсованім німецькою мовою руськім стилю, то ж в тім нема чому дивуватись, як Ви дізнаєтесь, що моє образоване було виключно німецьке <...>. Я працюю над собою кілька можу, стараюсь щомога зробити мою мову, мій стиль найзрозумільшими...» (с. 380). Тоді як через чотирнадцять літ у зверненні до С. Яричевського від 17 липня 1903 р. письменниці так висловились щодо своєї новели, а точніше – повісті «Рожі а терне», запропонованої для календаря «Козак»: «Я посилаю Вам новелу, але прошу в ній не змінювати жодного слова. Так, як написано, так най друкуєся» (с. 425). Вочевидь саме це ставлення до тексту можна з певністю вважати проявом авторської волі Є. Ярошинської, виказаної, підкреслимо, водночас із редагуванням «Перекинчиків» В. Гнатюком чи навіть їх виданням. І саме таку позицію письменниці нами взято за основу при підготовці запропонованого видання.

Про те, що В. Гнатюк не завжди мав рацію, роблячи виправлення в автографі Є. Ярошинської і до певної міри позбавляючи мову твору властивих їй рис, свідчать хоч би деякі приклади. Так, редактор заміняв «остатній» на «остатний», «тогди» на «тоді», «слабостию» на «слабістю», «потребує» на «потрібує», «дотепи» на «жарти», «много» на «багато», «дванатцять» на «дванайцять» тощо. Особливу прискіпливість було виявлено В. Гнатюком до стилістики тексту, що з огляду на впливи німецької мови, а може, й на специфіку художнього мислення письменниці тяжів до інверсованості. У такий спосіб справді нівелювались окремі характерні й колоритні риси індивідуального стилю авторки «Перекинчиків».

У запропонованому виданні вперше так максимально відтворено своєрідність письма Є. Ярошинської, його граматичні, лексичні та стилістичні особливості. Схильна до вживання діалектних форм займенників «она», «его», «него» і т. под., літераторка у своєму автографі частіше використовує саме їх. Разом з тим, мабуть, під впливом читання творів письменників з іншої частини України та іншого (літературного) подання цих слів у тогочасній західноукраїнській періодиці вона в рукописі, особливо його другій половині, вживає іноді й «вона», «його», «нього». Уніфікуємо подачу цих слів на користь діалектних форм. Авторське написання слова «перекинчик» (і похідних) подаємо за сучасним правописом – щоб зберегти відповідність із усталеною назвою твору.

За допомогу в підготовці повісті до друку сердечно дякую Мирославі Дядюк, завідувачці відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки імені Василя Стефаника, а також своїм дітям Тарасу й Мирославі.

Лідія Ковалець

Літературно-художнє видання

Євгенія Ярошинська
Перекинчики

Повість

Відповідальний за випуск Валентин Мальцев

Комп'ютерна верстка Тарас Ковалець

Підписано до друку 04.11.2020. Формат 60x84/16.

Папір офсетний. Друк різнографічний. Умов.-друк. арк. 8,9.

Обл.-вид. арк. 9,6. Тираж 50. Зам. Н-057.

Видавництво та друкарня Чернівецького національного університету.

58012, Чернівці, вул. Коцюбинського, 2.

e-mail: ruta@chnu.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 891 від 08.04.2002.